

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ DERSİ VE İMAM HATİP LİSESİ
MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLERİNİN GÖZLEMLERİNE GÖRE
GENÇLERİN DEİZM ALGISINA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM
(FATSA ÖRNEĞİ)**

YAZAR

Senem AYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

ORDU- 2024

TEZ KABUL SAYFASI

Senem AYDIN tarafından hazırlanan “**Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Gözlemlerine Göre Gençlerin Deizm Algısına Sosyolojik Bir Yaklaşım (Fatsa Örneği)**” başlıklı bu çalışma, **16.07.2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Prof. Dr. Ali AKDOĞAN Ordu Üniversitesi / İlahiyat	İmza
Üye	Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE Ondokuz Mayıs Üniversitesi / İlahiyat	İmza
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Yetkin KARAOĞLU Ordu Üniversitesi / İlahiyat	İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Senem AYDIN

ÖZET

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ DERSİ VE İMAM HATİP LİSESİ MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLERİNİN GÖZLEMLERİNE GÖRE GENÇLERİN DEİZM ALGISINA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM (FATSA ÖRNEĞİ)

SENEM AYDIN

Aydınlanma sonrası Batı'nın yöneldiği materyalist felsefe, teknik ilerlemelerle birlikte insanlığın hayat algısını ve yaşam tarzını değiştirmiştir. Aklın doğrunun mutlak kaynağı ve maddenin tek gerçeklik olduğu görüşü üzerine temellenen sekülerizm kısa zamanda, özellikle internet ağı üzerinden kitle iletişim araçlarının kullanımının artması ile batı dışındaki toplumları da etkilemiştir. Bu etkilerden biri, deizm yahut deist düşüncenin hassaten gençler arasında yayılmasıdır. Bu meyanda deizmin hem tarihi menşei üzerine hem de sosyal anlamda etkileri üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmıştır. Bu araştırma, lise düzeyinde öğrencilerin deizme olan ilgi ve algılarını, İslâm dışı felsefî akımlara yönelim düzeyini, bu yönelimin hangi sosyokültürel etmenlere bağlı olarak geliştiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Gençlerin deizm ile ilgili sorularını doğrudan yansıtacakları Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenleri ile İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerinin tecrübe ve görüşlerinden istifade edilmiş ve öğrencilerin inanç noktasında ilgi, alaka ve yönelimleri tespit edilmiştir. Çalışmamızın bir boyutu, deizmin kavramsal çerçevesini ve lise öğrencilerinin içinde bulunduğu ergenlik evresinin psikososyal gelişim özelliklerini kapsayacak literatür taraması yoluyla elde edilen verilerin derleme çalışmasından oluşmaktadır. Saha çalışması yaptığımız diğer boyutta Fatsa'da görev yapan yirmi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni ve meslek dersleri öğretmeni ile nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılığıyla görüşme yapılmıştır. Toplanan veriler betimsel analiz ile yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Katılımcı öğretmenlerle yaptığımız görüşmeler, Fatsa özelinde deist yahut deizme ilgi duyan lise öğrencisinin çok az olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm inanç sistemine yönelik öğrenciler tarafından sorulan soruların mahiyeti ve sıklığı ise gidilen okul türüne göre değişkenlik arz etmektedir. Ancak öğrencilerin inanç içerikli sorular sormaları, onların İslâm dışı akımlara yönelimi olduğunu ortaya koymaktan ziyade, içinde buldukları gelişim aşamasının ve aktif oldukları medya ağlarında karşılaştıkları içeriklerin bir neticesidir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Deizm, Gençlik, Eğitim.

ABSTRACT

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES

A SOCIOLOGICAL APPROACH TO YOUTH'S PERCEPTION OF DEISM ACCORDING TO THE OBSERVATIONS OF RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS COURSE AND İMAM HATİP HIGH SCHOOL VOCATIONAL COURSE TEACHERS (FATSA CASE)

SENEM AYDIN

The materialist philosophy that the West turned to after the Enlightenment changed humanity's lifestyle along with technical advances. Secularism, which is based on the view that mind is the absolute source of truth and matter is the only truth, soon influenced non-Western societies with the increase in the use of mass media. One of these effects is the spread of deism or deist thought, especially among young people. This research aimed to determine high school students' interest and perception of deism, their level of orientation towards non-Islamic philosophical movements, and the socio-cultural factors related to the development of this orientation. Students' interests and orientations in terms of faith were determined by utilizing the experiences and opinions of religious culture and ethics teachers and imam-hatip high school vocational course teachers. One aspect of our study is the compilation of data obtained through literature review that will cover the conceptual framework of deism and the psycho-social development characteristics of high school students during adolescence. In the other dimension where we conducted fieldwork, interviews were conducted with twenty religious culture and ethics teachers and vocational course teachers working in Fatsa, using a semi-structured interview form, which is one of the qualitative research methods. The collected data were interpreted and evaluated with descriptive analysis. Our interviews with participating teachers reveal that there are very few high school students in Fatsa who are deists or interested in deism. The nature and frequency of questions asked by students about the Islamic belief system vary depending on the type of school they attend. However, the fact that students ask questions about faith is a result of the developmental stage they are in and the content they encounter in the media networks in which they are active, rather than revealing that they are prone to non-Islamic movements.

Key Words : Sociology of Religion, Psychology of Religion, Deism, Youth, Education

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın konusu, yaptığım çalışmaların yönlendirilmesi, sonuçların değerlendirilmesi ve yazımı aşamasında yapmış olduğu büyük katkılarından dolayı tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ali AKDOğAN'a, her konuda öneri ve eleştirileriyle yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Bunun yanı sıra tüm öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi katkılarını bugüne kadar esirmeyen aileme ve yüksek lisans eğitim sürecinde desteğini yanımda hissettiğim kıymetli eşime teőekkürü bir borç bilirim.

Senem AYDIN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ KABUL SAYFASI	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	ix
ŞEKİLLER	x
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu	2
1.2 Araştırmanın Amacı	4
1.3 Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.4 Araştırma Soruları ve Hipotezleri	5
1.5 Araştırma Konusu ile İlgili Çalışmalar	6
2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	11
2.1 Deizm	11
2.1.1 Deizmin tanımı	11
2.1.2 Deizmin tarihi	13
2.1.3 Doğal din ve deizmde din algısı	18
2.1.4 Toplumsal değişim ve deizm ilişkisi	22
2.1.5 Modernizm ve sekülerleşmenin etkileri	24
2.1.6 Deizmin yaygınlığı ve sebepleri	28
2.2 Gençlik	36
2.2.1 Ergenliğin karakteristik özellikleri	38
2.2.2 Ergenlikte ahlâkî ve inanç gelişimi	42
2.2.3 Kuşak kavramı ve Z kuşağı özellikleri	45
2.2.4 Sosyolojide gençlik kuramları	48
3. YÖNTEM	52
3.1 Araştırmanın Yöntemi.....	52
3.2 Çalışma Grubu	53
3.3 Veri Toplama Aracı.....	55
3.4 Verilerin Analizi.....	55
3.5 Geçerlilik ve Güvenirlik.....	56
4. BULGULAR VE YORUMLAR	57
4.1 Öğretmenlerin Deizm Tanımları	57
4.2 Öğretmenlerin Deizm Hakkındaki Bilgi Birikimlerinin Kaynağı.....	59
4.3 DKAB Ve İHL Meslek Dersleri Müfredatında Yer Alan Deizm Konusunun Gerekliliği	61
4.4 Ortaöğretim Öğrencilerinin Öğretmenlerine Sordukları Soruların Mahiyeti... 65	
4.5 Öğrencilerin Sordukları Soruları Etkileyen Etmenler.....	71
4.6 Öğrencilerin Ders İçi Ve Dışı Öğretmenlerine Kendilerini İfade Etme Durumları	74

4.7 Ortaöğretim Kurumlarında Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrenci Yoğunluğu.....	77
4.8 Öğrencilerin Deizm Hakkındaki Bilgi Durumu Ve Bilgilerinin Kaynağı	80
4.9 Öğretmenlerin Gençler Arasında Deizmin Yayıldığı Savına Dair Görüş Ve Değerlendirmeleri	81
4.10 Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrencilerin Din Öğretimi Yapan Öğretmen Ve Derslerine Karşı Tavrı Ve Tutumları	84
4.11 Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrencilerin İbadetlere Karşı Sergiledikleri Tavrı Ve Tutumları.....	86
4.12 Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrencilerin Ahlâkî Tavrı Ve Tutumları.....	89
4.13 Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrencilerin Aile ve Sosyal Ortamları Hakkında Öğretmen Görüşleri	94
4.14 Deizme Yahut İnançla İlgili Farklı Yönelimlere Sebep Olan Faktörler	97
4.15 Öğretmenlerin, Deizmin Gençler Arasında Yaygınlığının Geleceği Hakkındaki Görüş Ve Değerlendirmeleri	100
4.16 Öğretmenlerin, Gençlerin İnançla İlgili Sorunlarının Çözümüne Dair Önerileri	102
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	107
KAYNAKLAR	113
EKLER	119
ÖZGEÇMİŞ	123

TABLolar

	<u>Sayfa</u>
Tablo 3.1. Katılımcılara ait bilgiler.....	54
Tablo 4.1. Öğretmenlerimizin cevapları.	60
Tablo 4.2. DKAB Ve İHL meslek dersleri müfredatında yer alan deizm konusunun gerekliliği.	62
Tablo 4.3. Okullarda öğrencilerimizin inançla ilgili soru sorma sıklığı.	66
Tablo 4.4. Öğrencilerin sordukları soruları etkileyen etmenler.	71
Tablo 4.5. Öğrencilerin ders içi ve dışı öğretmenlerine kendilerini ifade etme durumları.....	75
Tablo 4.6. Ortaöğretim kurumlarında deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrenci yoğunluğu	77
Tablo 4.7. Öğrencilerin deizm hakkındaki bilgi durumu ve bilgilerinin kaynağı.....	80
Tablo 4.8. Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin ibadetlere karşı sergiledikleri tavır ve tutumlar.....	87
Tablo 4.9. Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin ahlâkî tavır ve tutumları...	90
Tablo 4.10. Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin aile ve sosyal ortamları hakkında öğretmen görüşleri.....	94
Tablo 4.11. Öğretmenlerin, deizmin gençler arasında yaygınlığının geleceği hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri.	100

ŞEKİLLER

	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1. Veri analiz aşamaları.....	56

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

AL	: Anadolu Lisesi
C	: Cilt
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
E	: Erkek
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
H	: Hipotez
İHL	: İmam Hatip Lisesi
İKDAM	: İlim, Kültür, Düşünce, Araştırma, Medeniyet
K	: Kadın
LGS	: Liselere Geçiş Sistemi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MESEM	: Meslekî Eğitim Merkezi
MTAL	: Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi
Ö	: Öğretmen
P	: Proje (LGS sınav puanına göre öğrenci alan)
SEKAM	: Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

Modern dünyada dinlerin unsurları ve inanç sistemleri ile alakalı tartışmalar devam etmekte ve bu tartışmalar, karmaşık ve ideolojik bir görünüm arz etmektedir. Bu meyanda son yıllarda ortaya çıkan dinî ve felsefî görüşler arasında dikkat çekenlerden biri deizmdir. Deizm, evreni harekete geçiren ancak insan ilişkilerine mutlak surette müdahale etmeyen ilâhî bir yaratıcının veya tanrının varlığına inanan bir düşünce sistemidir.¹ Deizm uzun bir tarihî serüvene sahip olmakla birlikte, çağdaş toplumda, özellikle de gençler arasında varlığı ilgi çeken bir araştırma konusu olmuştur.²

Bu sosyolojik çalışma, Ordu ili Fatsa ilçesindeki gençlerin deizm algısını öğretmenlerden elde edilen verilerle incelemektedir. Güçlü bir dinî eğitim temeli sağlamak üzere tasarlanmış kurumlar olan İmam Hatip liselerinde Kelam dersi ve diğer liselerde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi müfredatında deizm konusu yer almaktadır. Bu derslerin işlenmesi esnasında yahut derslerin dışında ortaöğretim kurumu öğrencilerinin konu ile ilgili algı ve ilgileri araştırmamızın odağını oluşturmaktadır. Lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretmenlerinin yanı sıra İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerinin bakış açılarının, sosyokültürel bağlamda gençler arasında deizm anlayışının mahiyetini, yaygınlığını ve mevcut halin sebeplerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Gençler arasındaki deizm algısını anlamak, akademik açıdan ilgi noktası oluşturmakta, aynı zamanda din eğitimi ve dinî değerlerin toplumsal huzur ve sükûneti, birlik ve beraberliği sağlamadaki konumu açısından da önemli çıkarımlarda bulunabileceğimiz bir alan sunmaktadır.³ Dünya global bir bütün haline geldikçe ve iletişim hızı arttıkça, deizm de dâhil olmak üzere çeşitli inanç sistemlerinin, kültürlenme ve toplumsallaşmada önemli bir rol oynayan eğitim kurumlarında gençlerin dinî ve kültürel kimliklerine nasıl etki ettiğini anlamak önemli görülmektedir.⁴

Kapsamlı bir vaka çalışması yaklaşımıyla araştırma, hem örgün din eğitiminin hem de okul dışı kültürel faktörlerin etkilerini inceleyerek Fatsa'daki gençler tarafından deizmin

¹ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 454.

² Hamdi Gündoğar - Muhammet Sait Yürgüç, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 644.

³ Gündoğar ve Yürgüç, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği", 645.

⁴ İhsan Çapçioğlu, *Küreselleşme, Kültür ve Din* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 123.

algılanışına, bireysel ve sosyal anlamda hayatlarına etkilerine ışık tutmayı hedeflemektedir. Lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretmenlerinin ve İmam Hatip lisesi meslek dersi öğretmenlerinin algı ve deneyimlerini, bakış açılarını inceleyen çalışma, çağdaş dünyada gençler arasında inanç sistemleri ve dindarlık etrafında süregelen geleneksel dinî söylemlere erişimi mümkün kılması amaçlanmıştır. Sosyokültürel bağlamda deist düşüncenin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayan araştırmaların hedefleri, metodolojisi ve bulguları çalışma kapsamında incelenmiştir.

1.1 Araştırmanın Konusu

Deizm, Tanrı'nın varlığını kabul eden ancak dinî kurumların ve dogmaların Tanrı ile ilişkisi olmadığını iddia eden bir inanç sistemidir. Deizmin üzerinde ittifak edilmiş bir tanımı yoktur.⁵ Bu nedenle, deizmin neyi temsil ettiği, anlamak istenildiğinde, ilgili literatürde genellikle karmaşık ve belirsiz bir durumla karşılaşmaktadır. Bu karmaşıklık, araştırmacılar arasında bu hareketin nasıl tanımlanması gerektiği konusunda farklı görüşlerin bulunmasına neden olmaktadır.⁶

Deizm, genellikle metafizik bir teori olarak değerlendirilmektedir. Bu felsefî görüşe göre Tanrı, dünyanın yaratıcısı olarak kabul edilmekte, ancak hâlihazırda dünyadan uzak ve ayrı bir varlık olarak düşünülmektedir. Deizmin bu yorumu, Antik Yunan ve Roma felsefesine dayandırılmış ve 17. yy'ın ilk yarısında Edward Herbert (Cherbury'nin Baronu) tarafından felsefî olarak şekillendirilmiştir.⁷

Deizm, genellikle doğüstü olaylara karşı olumsuz bir tutumla tanımlanmaktadır.⁸ Ancak deizm, zaman içinde geleneksel dinî inançları etkileyen bir felsefî görüş olarak da ele alınmıştır. Bu durumda Hristiyanlık, İslâm veya diğer inançların karakteristik özelliklerinin dikkate alınmadığı bir dinî tavrın oluşmasına ortam hazırlamıştır.⁹ Her ne kadar deizm ile ilgili tanımlamalar farklılık gösterebilir de genellikle deizmi, kabul edilen normun dışında, geleneksel dinlere karşı aleyhtar bir duruş olarak değerlendirmek

⁵ Hasan Peker, "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018), 13-42.

⁶ Aydın Topaloğlu, "İnanç Sapmaları Ve Deizm", *Feyz Dergisi* (2017), 15-21.

⁷ İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslâm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 41.

⁸ Hüseyin Yıldırım, *Doğüstü ve Dinî İnançlar Üzerine* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 45.

⁹ Esra Demiraslan, *Lise Öğrencilerinin Deizm ve Ateizme Dair İlgili Bilgi Düzeyleri ve Yaklaşımları Arasındaki İlişki* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 13.

mümkündür.¹⁰ Ancak deizmin mahiyeti hakkında kesin bir açıklama yapmak genellikle zordur.¹¹ Deizm, sadece bireylerin dinî inançlarına yön veren bir düşünce sistemi değil, aynı zamanda toplumsal değerler ve normlar üzerinde de etkin görüşü olan bir felsefi yaklaşımdır.¹²

Aydınlanma sonrası Batı'nın benimsediği materyalist felsefe, teknolojik ilerlemelerin eşlik ettiği süreçte insanlığın algılarını ve yaşam tarzlarını hızla değiştirmiştir. Bu felsefi anlayış, aklın doğruluğunun mutlak kaynağı olduğu ve maddenin tek gerçeklik olduğu düşüncesine dayanmaktadır.¹³ Sekülerizm adı verilen yaşam tarzına evrilen bu düşünce biçimi, özellikle internet ve diğer kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, Batı dışındaki toplumları da etkilemiştir.¹⁴

Gençlik dönemi, bireylerin dünya görüşlerini şekillendirdikleri ve benimsedikleri, farklı yönelim fikirlere açık oldukları bir zaman dilimidir.¹⁵ Son yıllarda, deizm veya deist düşünce gençler arasında giderek popülerlik kazanmaktadır.¹⁶ Yapılan araştırma sonuçlarına göre bu eğilimin altında yatan birkaç ana faktör bulunmaktadır. Öncelikle, teknolojik ilerlemeler ve internetin yaygınlaşması, gençlerin farklı düşünce sistemlerine ve dinî inançlara kolayca erişimini sağlamıştır. Bilgiye erişimin kolaylığı ve hızındaki bu artış, gençlerin daha önce maruz kalmadıkları veya bilmedikleri fikirleri keşfetmelerine olanak tanımıştır.¹⁷ Modern eğitim sistemleri ve bilimle ilgili derslerin vurgulanması, gençlerin akılcı düşünceyi ve bilimsel yöntemleri değerli görmelerine yol açmakta, geleneksel dinî inanışları sorgulamaya ve bireysel düşünceyi teşvik etmeye yönlendirmektedir.¹⁸ Bununla birlikte, gençlerin toplumsal bağlantılarını güçlendiren

¹⁰ Mustafa Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 4-5.

¹¹ Peker, "Tanrı Ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", 23.

¹² Demir, *Felsefi Deizm ve Dinî İnançlar*, 122.

¹³ Dursun Bostan, *Aydınlanma ve Postmodernizm* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 66.

¹⁴ Kennet Granholm, Marcus Moberg, Sofia Sjö, *Religion, Media, and Social Change* (New York, NY: Routledge, 2015), 14-16.

¹⁵ Gülten Koç, *Lise Öğrencilerin Deizm İnançına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Başakşehir Örneği)* (Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022), 16.

¹⁶ Nurhibe Büşra Er, *18-29 Yaş Grubunda Kendilerini Deist Olarak Tanımlayan Gençlerin Deizm Algısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022), 45.

¹⁷ Merve Harmankaya, *Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma–Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği* (Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022), 16.

¹⁸ Sibel Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*,

sosyal medya platformlarının etkisi de göz ardı edilmemelidir.¹⁹ Deizm, sosyal medya aracılığıyla gençler arasında tartışılan ve paylaşılan bir konu haline gelmiştir. Bu platformlar, gençler arasında deizmin yayılmasına sebep olabilmektedir.²⁰

Bu belirtilenler dâhilinde çalışmanın odak noktası, Ordu ilinin Fatsa ilçesindeki lise öğrencilerinin deizm algılarının, lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ile İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerinin bakış açılarıyla incelenmesidir. Araştırma, gençlerin deizm konusundaki görüşlerini, bu görüşlerin oluşumunda etkili olan faktörlerin öğretmenlerin perspektifinden değerlendirmesini kapsamaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Son yıllarda deizmin kökenleri ve sosyal etkileri üzerine yapılan araştırmaların sayısında artış gözlemlenmektedir. Bu araştırmalarda deizmin gençler arasında ilgi çeken bir konu olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda araştırma, Ordu ilinin Fatsa ilçesinde bulunan ortaöğretim kurumlarında eğitim gören gençlerin deizm algısını anlamayı ve analiz etmeyi amaçlamıştır. Özellikle, lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ile İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerinin tecrübelerinden ve görüşlerinden istifade ile konuya odaklanarak, gençlerin deizmle ilgili düşünsel yapıları ve algıları değerlendirmektedir. Araştırma, gençlerin dinî düşünce yapılarını, toplumsal dinamiklerle etkileşimlerini ve bu çerçevede deizmin gençler arasındaki yaygınlığını veya algılanma biçimini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

1.3 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız, Ordu ilinin Fatsa ilçesindeki lise öğrencilerinin lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ile İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerinin perspektifinden deizm konusundaki algıları, deneyimleri ve görüşleri anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma Ordu iline bağlı Fatsa ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel yöntem kullanılmış, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma için Ordu İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden onay ve katılımcı öğretmenlerden her birinden gönüllü katılımcı onayları alınarak yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme amaçlı örneklem yöntemiyle

(Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022), 65.

¹⁹ Çapçioğlu, *Küreselleşme, Kültür ve Din*, 165.

²⁰ Dilek Menküç, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*" (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 16.

seçilmiş olup örnekleme Fatsa'daki lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ile İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenleri oluşturmaktadır. Örnekleimize uyan öğretmenler içinden rasgele seçilmiş 20 kişilik bir örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış mülakat soruları ile katılımcılar ile yaklaşık 30 dakika sürecek görüşmeler şeklinde tasarlanmış, ilgili sorular katılımcılara sorularak verdikleri cevaplar kayıt altına alınmıştır. Araştırmacı tarafından bu kayıtlar betimsel içerik analizi ile değerlendirilmiştir.

1.4 Araştırma Soruları ve Hipotezleri

Deizme dair tartışmaların gençler arasında ne derece revaçta olduğunu, gençlerin konuya yaklaşımlarını inceleyen araştırmamızda araştırma problemini yansıtan soruları şu şekildedir:

S1: Ordu Fatsa'daki lise öğrencileri deizmi nasıl algılıyor, algılarını etkileyen faktörler nelerdir?

S2: Lise öğrencilerinde deizm algısının şekillenmesinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi nasıl bir rol oynamaktadır?

S3: Ordu Fatsa'daki lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ile İmam Hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerinin deizme bakışı ve öğretisi nasıldır?

S4: Ordu Fatsa'da İmam Hatip liselerinde okuyan öğrenciler ile diğer liselerde okuyan öğrenciler arasında deizm algısı açısından farklılıklar var mıdır?

S5: Aile, akran grupları ve dinî kurumlar Ordu Fatsa'daki gençlerin deizm algısını ne ölçüde etkilemektedir?

Araştırma kapsamında belirlenen sorulara ilişkin cevaplar aramak amacıyla oluşturulan hipotezler ise şu şekildedir:

H1: Ordu Fatsa'daki ortaöğretim kurumlarında okuyan gençler, deizm hakkında sosyal ortamlarında edindikleri yüzeysel bilgiye sahiptirler.

H2: Ordu Fatsa'daki gençlerin deizm algısı, ailelerin dinî inanç ve uygulamalarından etkilenmektedir.

H3: Ordu Fatsa'da lise öğrencileri arasında deizm algısının şekillenmesinde fizyolojik, psikolojik, sosyal gelişim evreleri önemli bir etkidir.

1.5 Araştırma Konusu ile İlgili Çalışmalar

Araştırmanın bu kısımda araştırma konusu ile ilgili literatürde yapılmış olan çalışmalara ait özetlere yer verilmiştir.

Seher Şimşek tarafından deizm ve ateizm düşüncesinin özellikle Aydınlanma Dönemiyle birlikte modern dünyada yaygınlaşan bir düşünce sistemi olduğu, temelde Batı'da yaygınlaşan bu düşünce akımlarının zaman zaman İslâm coğrafyasında az da olsa yayıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Batı dünyasında takipçi çokluğunun en önemli nedeninin Aydınlanma Dönemi öncesinde ortaçağ skolastik düşünce sürecinin dogmatizmi olduğu; buna karşılık İslâm düşünce sisteminde aslı kaynak Kur'ân'ın aklın önemine yaptığı vurgunun Müslümanlar arasında bu düşüncenin yaygınlaşmasını engellendiği belirtilmiştir. Ancak son yıllarda ortaöğretim öğrencileri arasında deizm ve benzeri düşünce akımlarının yaygınlaştığı ileri sürülerek bu konuda yapılan araştırmaların gerekliliğine değinilmektedir. Araştırma bulgularına göre bu tür düşüncelerin daha çok gençlerin içinde bulunduğu gelişim döneminin etkisiyle ortaya çıktığı, dolayısıyla iddia edildiği gibi genel bir dinden uzaklaşma olmadığı ama yine de öğrencilerin dinle aralarına mesafe koymamaları için hem din eğitimcileri hem de öğrencilere yönelik adımlar atılması gerektiği bildirilmiştir.²¹

Hamdi Gündoğar ve Muhammet Said Yürgüç tarafından yapılan “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Kurumlarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği” adlı çalışmada, son yıllarda Türkiye’de yapılan araştırmalarda, Müslüman nüfusun eskisine göre deizme ve ateizme daha fazla eğilim gösterdiği, bu bağlamda daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç olduğu, gençler arasında deizm ve ateizmin yayılma eğilimleri hakkında daha kapsamlı anketler yapılarak elde edilen verilerin bilimsel kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiği ve gençlerin inanç yapılarındaki değişimlerin, toplumun geleceğini de etkileyeceği vurgulanmıştır. Sayılan gerekçeler kapsamında Adıyaman İl merkezindeki ortaöğretim öğrencilerinin inanç anlayışlarını ve deizm ile ateizme yönelik eğilimlerini belirlenmesini amaçlanmıştır. Bu kapsamda 10 ortaöğretim kurumunda 1150 öğrenci üzerinde anket çalışması gerçekleştirilmiş ve sonuçlar uç örnekler çıkarıldıktan sonra kalan 1000

²¹ Seher Şimşek, *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*, (Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 34.

öğrenciye ait veriler analiz edilerek elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin çoğunluğunun “Allah’ın varlığına inandığı” ancak düşünsel olarak bazı sıkıntılar yaşadığı tespit edilmiş, özellikle anadolu liseleri öğrencileri arasında bu durum daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. İmam hatip lisesi öğrencilerinin, “Allah inancına dair delile ihtiyaç duymama” konusunda daha kesin olduğu düşünülse de verilen cevaplar bu beklentinin aksini göstermektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin bir kısmının da belirli tereddütler yaşadığı tespit edilmiştir. Deist düşüncenin yaygınlığını tespit için kullanılan en önemli kriterlerden biri olan “Allah’ın evrene müdahalesi” hususunda öğrencilerin %20’den fazlasının müdahale etmediğine dair görüş belirtmesi, bilinçli ya da bilinçsiz bir deizm düşüncesinin etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, deizme yakın görüş beyan eden öğrencilerin %89’unun ailelerinin dindarlık seviyesinin orta veya yüksek olduğunu belirlenmiştir. Sonuç olarak, gençler arasında deizm ve ateizmin etkilerinin artma eğiliminde olduğu belirtilmiştir.²²

Asım Yapıcı, “Şüphe Ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din Ve Dindarlık Algıları” adlı araştırmasında, günümüz gençlerinin dinî sorgulama ve dine dair şüpheleri üzerinden din ve dindarlık algılarını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada temel hedef, modernlikten post-modernliğe geçiş yapan dünyada ülkemiz gençlerinin inançlarını ve dindarlık anlayışlarını belirlemeye yöneliktir. Bu nitel araştırmada, veriler katılımlı gözlem ve görüşmelerle elde edilen veriler, betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, gençler dinle ilgili pek çok farklı boyutta dine yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Bu eleştiriler, inanç esaslarına, fıkhi (ibadet ve muamelat) konulara, dindarlara, cemaat ve tarikat liderlerine yönelik sert eleştiriler içermektedir. Gençlerin eleştirileri, bazen yoğun dinî şüpheleri ve hatta kısmen inkârcı eğilimleri yansıtmaktadır. Ancak, gençler arasında geleneksel dine sığınarak huzur arayan ya da dinî inanç ve uygulamaları sorgulayarak daha derin bir anlayışa yönelen bir anlayışla da karşılaşmaktadır. Bununla birlikte ibadet davranışlarının azaldığı gözlemlenmektedir. Araştırmada, gençler “geleneksel dindarlar”, “inançlı sorgulayıcılar”, “dargın inançlılar”, “dine ilgisizler”, “salt mânevîyatçılar”, “suskunlar”, “şüpheciler/kararsızlık yaşayanlar”, “deist yönelimliler” ve “ateistler” olmak üzere dokuz

²² Gündoğar ve Yürgüç, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği”, 1.

farklı kategoride değerlendirilmiştir. Gençlerin dinle olan ilişkileri oldukça karmaşık, çok yönlü ve tek boyutlu olmayan bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, gençlerin kimlik ve değer krizi yaşadığı tespit edilmiştir. Araştırma, “huzursuz dindarlar”, “bireysel mâneviyatçılar”, “arayış içinde olanlar” ve “inkârcı eğilimliler” gibi dört farklı tip genç üzerinden sonuçlara ulaşmıştır. Bulgular, gençlerin dinle ilişkilerinin çeşitlilik gösterdiğini ve tek bir kalıba sığdırılmayacak kadar karmaşık yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.²³

Merve Harmankaya tarafından yapılan çalışmada, 17. yy'dan bu yana var olagelen deizme kültürden kültüre farklı tanımlamalar ve yüklemeler yapıldığı, Batı'nın yaşamış olduğu kendine özgü süreçler ve birtakım dinî kabullerin İslâm düşüncesinde tam olarak karşılığı bulunmamakla birlikte son yıllarda Türkiye’de özellikle lise gençliğinde deizm fikrinin yayıldığı belirtilerek durum tespiti yapılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda böyle bir akımın ciddi boyutta olduğu ya da bilinçli bir şekilde başladığı söylenemese de bazı gençlerin dünyevî hayat algılarına bir isim bularak kendilerini “deist” ilan ettikleri belirlenmiştir. Bu durumun temel nedenleri arasında çevre ve sosyal medya gibi faktörlerin olumsuz etkisi bulunmaktadır. Yeni nesilde değişen şeyin inançtan çok algı olduğu belirlenmiştir. Daha önceleri sorgulamaktan kaçan bir kuşağın varlığı ile birlikte düşünüldüğünde yeni kuşağın daha fazla sorgulama ve irdeleme yapan farklı etmenlerden etkilenen bir kuşak olduğu saptanmıştır.²⁴

Meryem Kardaş araştırmasında Türk toplumunda din ve dindarlık uzun zamandır tartışma konusu olduğunu ve özellikle gençler arasında deizmin yükselişine dair emareler kapsamında artan deizm ilgisi ve dinî gerileme olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, deizm hakkındaki tartışmanın evriminin izini sürmüş ve nitel analiz yoluyla bir çalışma yapmıştır. Kendilerini giderek daha fazla deist olarak tanımlayanların öne sürdüğü argümanları birbiriyle ilişkili olarak “Allah kavramına karşı olanlar” ve “Kur’ân’a ve Hz. Muhammed’e karşı olanlar” iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra, deizmin artan yaygınlığını açıklayan faktörler araştırılmış, esas olarak sekülerleşme eğilimlerinin

²³ Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 12, (2020), 1-44.

²⁴ Merve Harmankaya, *Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma - Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği*, (Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2020), 45.

Türkiye’de, sosyopolitik bağlamı da kapsayacak şekilde daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi gerektiği ortaya sürülmüştür.²⁵

Mehmet Latif Çevik vd. “Üniversite Öğrencilerinde Deizmin Etkisi: Ankara Üniversitesi Örneği” adlı araştırmalarında, Ankara Üniversitesi öğrencileri arasında deizmin etkinliğini araştırmayı ve Türkiye için uygun bir deizm ölçeği geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla deizm kavramını işlevsel bir değerlendirme ile dinî kurum ve kuruluşlara güvensizlik, Tanrı’nın dünyaya müdahale etmediği inancı, dinî inanç ve kurallardan bağımsızlık ve akıl ile vahiy çatıştığında akılcılığın tercih edilmesi olmak üzere dört alt kategoride incelemiştir. Likert ölçeğine göre tasarlanan deizm sorularındaki aralıklar yüz puanlık sisteme dönüştürülmüş ve ideal teist puanlama sistemi sıfır, ideal deist puanlama sistemi 100 üzerinden puanlanarak, deist etki düzeyinin belirlenmesi sağlanmıştır. Bu çalışma 2018 yılında tasarlanmış ve her kategoride veriler toplanmıştır. Araştırmanın ilk aşaması 918 katılımcı ile yapılmıştır. Araştırmacılar, beş öğrenciden birinin ateist olduğunu ve dörtte birinin deist olduğunu veya İslâm inancı dışında başka bir dinî inanca sahip olduğunu tespit etmiştir. Ankara Üniversitesi’ndeki öğrenci nüfusunun %1’inden oluşan rastgele bir örneklem seçilmiştir. Elde edilen demografik veriler bağımsız değişken, deizm puanı ise bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Ankara Üniversitesi öğrencileri arasında siyasi kimlik kutuplaşması ile deizmin etkililiği ilişkilendirilmiştir. Deizmle ilgili devam eden tartışmalarda siyasi iklimin etkisi olduğu belirlenmiş ve çapraz tablolamalarda yaş, cinsiyet, yaşanılan yer ve sosyoekonomik durum grupları gibi bağımsız değişkenlerin puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Fakülteler itibarıyla sosyal bilimler öğrencilerinin doğa bilimleri öğrencilerine göre daha fazla deizme saygı duyduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırma sonuçlarına göre Müslüman olduğunu beyan eden öğrencilerin bazı alt kategorilerde deist eğilimler sergilemekte olduğu da saptanmıştır. Geleneksel teistik din, cemaat faaliyetleri ve kültürel kurumsallaşma ile üyeler arasında oldukça etkin olan İslâm, katılımcılar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmakla birlikte, rasyonellik ve Tanrı’nın müdahalesinin olmaması hususunda deist söylemlere yakın bir eğilim gözlenmiştir.²⁶

²⁵ Meryem Kardaş, “Deizm ve Kelam Açısından Tanrı Tasavvurları Bağlamında Nübüvvetin İmkânı Meselesi” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/11, (2022), 552-571.

²⁶ Mehmet Latif Çevik, Bahattin Cizreli, İhsan Toker, “The Efficacy of Deism Among University Students: The Ankara University Example”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33, (2023), 6-

Ahmet Özalp araştırmasında, deizmin yapısı ve tarihî gelişiminin akademik çevrelerde sıklıkla tartışıldığına dikkat çekmiş, bu tartışmaları değerlendirmek amacıyla “Ahlâkî Terapötik Deizm” kavramını kullanarak resmî istatistikî verilerinin sistematik bir analizle incelemeyi hedeflemiştir. Bu sayede, deizmin tarihî gelişimini ortaya koymaya, Türkiye’de ve farklı bölgelerde deizmin yayılmasının nedenlerini anlaşılması ve günümüz gençleri arasında etkililiğini araştırmayı planlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, modern deizme yönelişin Türkiye ve Batı toplumlarında arttığı, kendilerini deist olarak tanımlamayan yetişkinlerin genellikle “ahlâkî terapötik deist”²⁷ inançlara yöneldiği belirlenmiştir. Gençler, sorunlarını çözüme konusunda dua ve ibadet etmeye devam etmekte, ancak kişisel yaşamlarına kurumsal dinin müdahalesine olumsuz bakmaktadır. Gençler, ahlâkî açıdan doğru davranan kişilerin hangi dine mensup olursa olsun cennete gideceklerine inanmakta ve temel dinî öğretilerden uzak durmaktadırlar. Araştırma ayrıca ‘ahlâkî terapötik deizm’in Hıristiyan Batı toplumlarında yaygın olan yaklaşımının Türkiye’de de etkin olduğunu göstermektedir.²⁸

Elinizde bulunan çalışma, yukarıda kısaca özetlediğimiz çalışmalardan farklı olarak ortaöğretim seviyesinde eğitim gören öğrencilerin deizm algılarını, dinî eğitim veren öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelere dayanarak betimsel analiz ile değerlendirilmiştir.

35.

²⁷ Amerikalı sosyolog Christian Smith tarafından yapılmış “Ulusal Gençlik ve Din Araştırması” (2003) adlı çalışmada üretilen kavram, kendini deist olarak tanımlamamakla beraber, ahlâkî doğruyu akli ile bulabileceğine inanıp kurumsal dinlerin şartlarını gündelik yaşamına dahil etmeyenleri ifade etmektedir. (Bkz. Ahmet Özalp, Modern Din Algısı: Ahlâkî Terapötik Deizm. (İmgelem, 2023), 68.

²⁸ Ahmet Özalp, “Modern Din Algısı: Ahlâkî Terapötik Deizm” *İmgelem* 7/13, (2023), 439-466.

2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1 Deizm

İnsanlık tarihi boyunca, insanların zihnini en çok meşgul eden konuların başında Tanrı, insan ve bu ikisi arasındaki ilişki ağı gelmektedir.²⁹ Yaptıkları değerlendirme ve yorumlar, bireysel yeterlilikleri ile beraber yaşadıkları toplumun sosyal, kültürel bileşenlerinin etkisiyle şekillenmiş bununla birlikte kendilerinden sonraki toplumları da etkilemiştir. Deizm düşüncesi bu meydana ortaya çıkan düşünce akımlarından biridir.

Çalışmamızın kavramsal ve teorik çerçevesini çizeceğimiz bu bölümün ilk kısmında deizm kavramının tanımını, ortaya atıldığı tarihî süreci ve sonrasında geçirdiği değişimi, deizmin din algısını, modernizm ve sekülerizm etkisinde sosyal değişim ve deizm ilişkisini, deizmin yaygınlığı ve sebeplerini; ikinci kısmında ise gençliğin biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan geçirdiği evreleri, gençlikte inanç olgusunu, kuşak kavramını ve kısaca özelliklerini, sosyolojide kabul görmüş gençlik kuramlarını işleyeceğiz.

2.1.1 Deizmin tanımı

Deizm, Yunanca ve Latince dillerinde tanrı anlamına gelen “theos” ve “deus” kelimelerinden köken almış, teizmle benzer anlamlarla kullanılan bir terimdir. Ancak 19. Yüzyıl ile birlikte teizmden farklı bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve kilise öğretisini eleştirerek rasyonel bir teoloji anlayışını ifade etmek için kullanılmıştır.³⁰

Deizm ortaya çıktığı dönemin düşünce yapısıyla ilişkilendirilerek tanımlandığında aydınlanma döneminin düşünce akımları ile nasıl bağlantılı olduğu ve o dönemin tarihî bağlamından nasıl ayırt edildiğini açıkça göstermektedir.³¹ Bu bağlamda, özellikle Rönesans dönemi düşüncesinin etkileri Deizmin gelişiminde belirleyicidir. Bu dönemde karakteristik özelliklerinden biri inançların ve kurumların doğa ve akıl terimleriyle açıklanabileceğine inanmaktır.³² Düşünürler doğaya ve akla başvurmanın önemini

²⁹ Yasin Ulutaş, “Deizme Götüren Sebepler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2, (2021), 501-513.

³⁰ Hasan Peker, “Tanımlama Sorunsalı Bakımından Deizm Kavramına Kritik Bakış”, *İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi* 10, (2021), 138-161.

³¹ Şaban Ali Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin” *MİSBAH: Çağdaş Din Çalışmaları Dergisi*, (2022), 29.

³² Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, 30.

vurgulamışlardır. Bu, önceki dönemlerde açıklamaların neredeyse tamamen doğaüstü terimlerle yapıldığı skolastik dönemin bir sonucu olarak oluşmuştur. İnsanlar insan doğasını ve kendilerini doğanın bir parçası olarak keşfettikçe akıl, skolastik düşünce tarafından dayatılan otoriteye bağlılığın ötesine geçmiştir. Akıl, sadece otoriter sistemleri yetkilendirmek için kullanılan bir araç değil, aynı zamanda gerçeğin keşfi için kullanılan bir araç olarak değer kazanmıştır. Bu değer kazanımıyla birlikte bir baskı aracı olarak dinin sorgulanmamış bir şekilde kabul edilemeyeceği görüşü yaygınlaşmıştır.³³ Dönem itibariyle bireyler, inançlarını ve kurumlarını, o dönemin düşünce yapısına uygun bir şekilde akıl ve doğa ile uyumlu bir nedenle açıklama gerekliliği hissetmişlerdir. Bu nedenle, dinin doğaya kök saldığı ve akıl tarafından onaylandığı fikrini ortaya koymaya çalışmışlardır.³⁴

Deizm, içerisinde çeşitli görüşleri barındıran bir kavramdır ve bu nedenle genel kabul gören bir tanım oluşturmak mümkün değildir. Bunun temel sebebi, deizme dair farklı görüşlerin önemli ölçüde farklılık göstermesidir. Ayrıca, deizmin kökeni olan coğrafyalar arasındaki uzaklık ve deist olarak bilinen bireyler arasındaki önemli fikir ayrılıkları da ortak bir tanım oluşturulmasını zorlaştıran diğer faktörlerdir.³⁵ Bazı tanımlara göre, deizm doğal din olarak kabul edilmekte ve insanın ahlâkî rehberlerini doğada bulduğu bir din anlayışını yansıtmaktadır. En yaygın tanıma göre ise deist, Tanrı'nın dünyayı yarattığına ancak müdahale etmediğine inanan kişi olarak nitelendirilmektedir. Bazı deistler, Tanrı'nın varlığına ve dünyadaki ilâhî hakimiyetine inanırken, bazıları ise bu konularda şüpheli olabilmektedir.³⁶ Deizm aynı zamanda “yaratılışçılık” olarak da adlandırılmaktadır, bazı deistler bunun doğru olmadığını savunmaktadır ve bu adlandırmanın teizm terimi için kullanılmasının daha uygun olduğunu düşünmektedir. Ancak, deizmin takipçileri tarafından ortak bir tanımda birleşmediklerini belirtmek gerekir.³⁷

³³ Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*, 20.

³⁴ Jeffrey Wigelsworth, *Deism in Enlightenment England: Theology, politics, and Newtonian public science*, (London: Manchester University Press, 2009), 56;

³⁵ Ali Kale, Adem Gümüş, “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Deizme Bakışı”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, (2022), 372-374.

³⁶ Timothy S. Yoder, *Hume On God: Irony, Deism And Genuine Theism*, (London: Bloomsbury Publishing, 2008), 36.

³⁷ Gürbüz, “Aydınlanma Çağında Din ve Akıl: Bir Uyum Arayışı”, 56.

³⁷ Yoder, “Hume On God: Irony, Deism And Genuine Theism”, 36.

Deizm, Tanrı'yı sadece bir ilk neden olarak kabul eden, başka nitelikler ve güçler atfetmeyen bir akıl dinî olarak nitelendirilmektedir.³⁸ Bu öğretisi, her türlü vahyi ve ilhamı reddetmekte ve sadece akıl ile anlaşılabilen bir Allah'ın varlığını kabul etmektedir. Tek bir Tanrı'ya inanmayı ve doğal akla dayalı dinî uygulamaları kabul etmektedir.³⁹ Deist bakış açısına göre dünya, yaratıldıktan sonra kendi yasalarına göre işlemeye bırakılmıştır. Yani, hiçbir somut kanıtı dayanmaksızın yaratmaya yetkili olan Tanrı'nın yönetim yetkisi bulunmamakta, akıl gücü mutlak bir otorite olarak nitelendirilmektedir.⁴⁰

Yapılan deizm tanımlarında genel anlamda Tanrı'nın dünyayı yarattığı ancak bu yaratılıştan sonra herhangi bir müdahalede bulunmadığı ifade edilmekle birlikte; deizmin tarih boyunca müntesibine, tanımının yapıldığı zamanın ve toplumun genel kabullerinden de etkilenerek farklı tanımları olmuştur. Bazı tanımlara göre deizm, Tanrı'ya inanmayı ancak dinî öğretileri reddetmeyi içermektedir. Akılcı bir din anlayışını benimseyerek, sadece akıl yoluyla kavranan Tanrı'nın varlığını kabul etmeyi yeterli bulmuştur.⁴¹ Bu anlayışa göre dinlere ve peygamberlere gerek yoktur, çünkü "doğal din" düşüncesi insanın inanç duygusunu karşılamaktadır. Aklı ön planda tutan deist düşünce hareketi, ahlâkî değerlere önem verdiğini beyan etmektedir. Bu nedenle, deizmi bir inanç sisteminden ziyade bir yaklaşım tarzı olarak nitelendirmek doğru olacaktır.⁴²

Toparlanılacak olursa genel mahiyeti itibariyle deizm, İslâm Ansiklopedisi'ne göre, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabii din anlayışı çerçevesinde nübüvveti şüpheliyle karşılayan veya inkâr eden felsefî bir ekol olarak tanımlanabilir.⁴³

2.1.2 Deizmin tarihi

Deist akımın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için doğduğu coğrafyanın sahip olduğu siyasi, sosyal, ekonomik yapıyı anlamak ve değerlendirmeye dahil etmek gerekir. Deizmi, Ortaçağ Avrupası'nda Hristiyan Kilisesi'ne bir tepki olarak ortaya çıkan ve akıl ile bilimi

³⁸ Hasan Tefik Marulcu, *İslâm Düşüncesinde İnsanın Yaratışı ve Evrim Teorisi İddiaları*, (Isparta: Dilara Yayıncılık, 2021), 29.

³⁹ Orhan Hançerlioğlu, "Nedentarıncılık", *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993), 191.

⁴⁰ Emine Köylü, *Ayrışan ve Benzeşen Yönleriyle İki Kavram Ateizm ve Deizm* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 20.

⁴¹ Mahsum AYTEPE, "Deizm-Bilim İlişkisi ve İslâm Düşüncesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, (2017), 113-136.

⁴² Mahsum AYTEPE, "Deizm-Bilim İlişkisi ve İslâm Düşüncesi", 4.

⁴³ Hüsameddin Erdem, "Deizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 9* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 109-111.

ön plana çıkarırken vahiy, mucize ve ahiret gibi soyut kavramları reddeden bir akım olarak tanımlayabileceğimiz gibi; Rönesans ve Reform süreçlerinde hümanizmin, pozitif bilimlerin yükselişinin ve coğrafi keşiflerin de deizmin doğmasında rol oynadığını belirtmemiz gerekir.⁴⁴ Bu sebeple bu başlık altında kısaca Ortaçağ Avrupa tarihine değinmeye çalışacağız.

Ortaçağların Avrupa'sında bilim yoktu -varsa da Kilise'nin dogmaları ile çatışması düşünülemezdi. Evren çok basitti. Tanrı hiyerarşik düzenin en tepesinde yer alırken onun altında sırasıyla, Kral, Papa, kardinaller, piskoposlar, şövalyeler, keşişler sıralanırdı. En alttaki mütevazı tabaka çiftçilere yani köylülere aitti.⁴⁵ Ortaçağ toplumu Kilise'nin onayladığı şekliyle, büyük arazi sahiplerinin statik düzenine göre yapılanmıştı. Toplumun hiyerarşik düzeni vardı, herkes tabii ve olması gereken yerindeydi; bu, bizzat Tanrı tarafından belirlenmişti. Bu düzenden sapmak, ilâhî düzene isyan etmek demektir.⁴⁶

Rönesans ile birlikte hümanist hareketin başlayacağı, şehirlerini zengin tüccarların yönettiği, avukat ve noter gibi en eğitilmiş meslek gruplarının bile ticaretle meşgul olduğu İtalya, sosyal siyasi ve ekonomik şartlar bakımından Avrupa'nın en gelişmiş yeriydi.⁴⁷ Eski Yunan ve Roma mirasını kendi ideal kültürü ile harmanlayan İtalyanlar, verdikleri hümanist eğitim ile entelektüel çevrelerdeki zihinsel değişime öncülük edecekti. Sonrasında deizmin de kendine temel addedeceği antik Yunan felsefesinde doğa, canlı hareketli aynı zamanda ruhu olan kocaman rasyonel bir hayvan tanımlanmaktayken Rönesans döneminde Kopernik, Telesius ve Bruno doğayı ne canlı ne de akıllı kabul edecekti. Yine de deizmin doğal din vurgusunun temelinde Yunan filozoflarının tanrıyı doğada arama çabalarını görmek mümkündür.⁴⁸ Yine Aristo'nun 'İlk Muharrik' kavramıyla deistik anlayışta evreni yaratarak varlığın yaratılma sürecini başlatan ve köşesine çekilen tanrı arasındaki benzerlik de bunun bir örneğini teşkil eder.⁴⁹

Rönesans hümanizmin de fermente olduğu bir dönem olacaktır. İnsanı, insanî ilgi ve çıkarları temele alan kişi, disiplin ya da yaklaşım olarak tanımlanan hümanizm ilerleyen

⁴⁴ Volkan Gümüş, *Deizm*, (İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları, 2021), 4.

⁴⁵ Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm* (Ankara: DİB yayınları, 2021), 103-104.

⁴⁶ Ergin Ögçem, *Ateizmden Deizme Antony Flew* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 105-108

⁴⁷ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 114-115.

⁴⁸ Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), 64-174.

⁴⁹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 126.

süreçte kendi çerçevesi ile uyumlu bir teolojiyi de bağrında filizlendirecektir. ‘Hümanist teoloji’, inancı akılla uyumlu hale getirme çabasına yönelik olarak, akla saçma gelen, özgün haliyle akla sığmayan, aykırı gelen inanç unsurlarını ayıklamanın referans noktasını oluşturacaktır. Böylelikle insan kendi kaderini eline alacak, her şeyiyle hayatın merkezinde olacaktır.⁵⁰

Deist fikirlerin duyulmaya başladığı söz konusu asırlar, bilimsel keşiflerle birlikte ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, savaş yorgunu devletlerin kendilerini ve sınırlarını yeniden tanımlamaya başladığı asırlardır.⁵¹ Feodal beyliklerden merkezi, istikrar sağlayabilecek güçte daha geniş sınırlara ulaşabilme gerekliliği, Machiavelli tarafından ilk kez kiliseyi işin içine katmaksızın dile getirilecekti. Nitekim kilise de 1500’lü yılların ortasında din ve mezhep bölünmeleriyle çatırdamış, sosyal ve dinî hayattaki değişimi kontrol edemez, krizi yönetemez olmuştu. Erasmus (Ö.1536) “Deliliğe Övgü” adlı meşhur eserinde bir yandan Katolik Kilisesi içindeki yozlaşmaya dikkat çekerken; “Yüce Papalara yani İsa’nın görevini devralanlara gelince, bunlar da İsa’nın yaşamına benzer bir yaşam yani yoksul bir yaşam sürebilseler, emek dolu, bilgi dolu, çarımha gerili, dünyevî yaşamı küçümseyici bir şekilde yaşasalar, baba anlamına gelen Papa adını ya da Kutluların Kutlusu unvanını düşünseler, yeryüzünde bundan daha kederli bir yaşama acaba rastlayabilirler mi?” diyerek kiliseye duyulan güvenin sarsıldığını, kilisenin Tanrı’nın hakikatini ve vahyini yansıtmadığını dile getirmişti.⁵²

Deizm felsefi kökenlerini yukarıda da değindiğimiz gibi Yunan felsefesinde, Aristo’nun evrene ilk hareketi veren Tanrı fikrine dayandırmaktadırlar⁵³. Ancak belirtmek gerekir ki kendi aralarında yekpare bir bütün olmayan, iki asırlık süreçte kaynaklarda ismi geçen deistlerin ortak bir deist duruş sergilediklerini söylemek mümkün görünmemektedir.⁵⁴

Deizm terimi, ilk olarak 1564’te Calvin’in öğrencisi Pierre Viret tarafından kullanılmıştır. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde deizm olgunlaşmıştır. İngiltere’de Lord Herbert gibi düşünürler deizmin savunucuları arasında yer almış ve genel fikriyatını oluşturmuştur.⁵⁵ Deizm, Hristiyan inancındaki bazı hurafelere ve bilime karşı manevi baskıya tepki olarak

⁵⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 514.

⁵¹ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 126.

⁵² Wigelsworth, *Deism in Enlightenment England: Theology, politics, and Newtonian public science*, 78.

⁵³ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1994), 348.

⁵⁴ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 64.

⁵⁵ Ulutaş, “Deizme Götüren Sebepler”, 509-510.

ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla, deizm de kurumsal dinlerin etkisi altına girmiş ve değişime uğramıştır. Deizmin ortaya çıkmasında, özellikle ilk deistlerin tepkileri ve haklı eleştirileri önemlidir. Deizm, doğal bir din anlayışını savunarak, kilise otoritesinin zulmüne ve dinî sömürüye karşı bir tepki olarak gelişmiştir.⁵⁶ Öyle ki sistemli ve donanımlı bir hareket olarak tanımlanabilecek sayıya dahi ulaşamayacağı belirtilmektedir. Tarihçilerin verdiği rakamlara göre bu sayı beş Fransız, on İngiliz, bir İtalyan ve üç Alman olmak üzere on dokuz kişidir. Barnett, bu bilgiden hareketle Hristiyan vahyine karşı çıkan yahut bir eleştiri getiren herkesin deist olarak isimlendirildiğini, gerçekte sistemli bir deist hareketin olmadığını dile getirmiştir.⁵⁷

Deizm, akıl ile inanç arasındaki çatışmanın bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Kilisenin bilimsel gelişmelere karşı gösterdiği direniş ve baskılar, bilim adamlarının akla ve bilime olan güvenini artırmış ve deizmin doğmasına neden olmuştur. Deizmin ortaya çıkmasında etkili olan birkaç önemli faktör bulunmaktadır. İlk olarak, Kilisenin farklı düşüncelere ve özgürlüklere karşı baskıcı tavrı, bir özgürlük sorunu yaratmış ve deizmin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵⁸ Kilise, farklı inanç ve mezheplere tahammülsüzlük göstermiş ve çatışma ortamları oluşturmuştur. Bu durum deistlerin, tüm dinlere hoşgörüle bakmayı ve Stoacılık kökenli "doğal din" anlayışını benimsemelerine yol açmıştır. Diğer bir faktör, Hristiyanlık içinde mezhepler arası çatışmaların artmasıdır. Bu çatışmalar kiliseyi farklı inançlara karşı daha katı bir tutum almaya yönlendirmiş ve deistlerin dinî otoriteyi sorgulamalarına neden olmuştur. Deistler, kilisenin otoriter yapısını eleştirerek insanları cahil bırakma ve bilimsel gelişmelere karşı direnme eğiliminde olduğunu savunmuşlardır. Bunlarla birlikte Hristiyanlıkta dinî oligarşinin oluşması da deizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁵⁹ Kilise, kendisini Tanrı'nın temsilcisi olarak görmüş ve din adamlarını ayrıcalıklı bir sınıf olarak konumlandırmıştır. Bu durum, deistlerin kilisenin kurumsal yapısını ve egemenlik iddiasını eleştirmelerine neden olmuş, Batı düşünce tarihinde, kilisenin bu otoriter tutumu birçok insanı dine karşı soğutmuş ve deizm veya ateizm gibi alternatif inançlara yönelmeler artmıştır. Deizmin ortaya çıkmasını sağlayan son faktör ise dinî metinlerdeki çelişkili ifadelerdir. Deistler, Yeni Ahit'in insanlar tarafından değiştirildiğini ve bazı inançların mantıksız olduğunu

⁵⁶ Wigelsworth, *Deism in Enlightenment England: Theology, politics, and Newtonian public science*, 112.

⁵⁷ Ahmet Seyrek, *Ateizm, Deizm, Agnostisizm*, (Ankara: Dorlion Yayınları, 2019), 212.

⁵⁸ Seyrek, *Ateizm, Deizm, Agnostisizm*, 212.

⁵⁹ Wigelsworth, *Deism in Enlightenment England: Theology, politics, and Newtonian public science*, 130.

savunmuşlardır. Özellikle insanların doğuştan günahkâr olması ve İsa'nın ilâhî bir tabiata sahip olması gibi doktrinler, deistlerin kiliseye ve Hristiyan inançlarına olan eleştirilerini güçlendirmiştir.⁶⁰

Sistemli ve tutarlı, geniş halk kitlelerine yayılmış bir hareket olmasa da deizm, Kilise'nin baskıcı tavrına ve dinî dogmalara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kilisenin farklı düşüncelere karşı hoşgörüsüzlüğü ve dinî otoritenin sorgulanması, deizmin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Deizm buradan aldığı kökenini zaman içinde modern zamanlara kadar sürdürmüş din algısı ve toplumsal değişmeye bağlı olarak yaygınlık kazanmış ve kısmen taraftar toplamıştır.⁶¹

Deizm, özellikle Fransa'da ateizmin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İngiliz deizminden etkilenmesine rağmen, Fransa'da hem din hem de politika açısından uç noktalarda temsil edilmiştir. Özellikle Baron d'Holbach ve ansiklopedistler çevresinde deizm, Fransa'da materyalizme, düşünce özgürlüğüne, rejime ve kiliseye karşı olan genel hareketin bir parçasını oluşturmuştur. Rousseau ve Voltaire gibi Fransız filozoflar, deizm anlayışını benimsemişlerdir. Voltaire, Tanrı düşüncesinin dışındaki her şeyin anlamsız olduğunu ve Tanrı olmasaydı insanların onu icat etmek zorunda kalacaklarını belirtirken, Rousseau'ya göre din, yüksek bir varlığın bize verdiği yüksek bir duygu olarak görülmeli, din adamlarının gereksiz kural ve ritüellerle bu duyguyu bozması gerektiğini belirtmiştir.⁶²

Almanya'da ise David Hume'un şüpheciliğinden etkilenen Kant, Tanrı'nın varlığının teorik akılla ispatlanamayacağını savunmuştur. Ancak Kant, ödev, özgürlük, ölümsüzlük, Tanrı ve ahlâk gibi manevi konulara pratik akıl kavramıyla yaklaşarak, akıl ve inanç arasındaki dengeyi kurmaya çalışmıştır. Hem bir Hristiyan hem de bir deist olan Kant, akıl ve inancın sınırlarını belirlerken, dinî ve ahlâkî deneyimlerin temelini pratik akıl kavramını yerleştirmiştir.⁶³

Günümüzde deizm felsefî anlamda değişime uğramış bir felsefî yaklaşımdır. Hümanizm, Sekülerizm ve modern teolojilerin derinliklerinde, özgür düşünceye ve diğer fikirlere tolerans gösterme yaklaşımı olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak, geçmişteki biçimini

⁶⁰ Wigelsworth, *Deism in Enlightenment England: Theology, politics, and Newtonian public science*, 150.

⁶¹ Seyyid Muhammed Ruhi, *Deistin Zikri*, (İstanbul: Ruhi Yayınları, 2018), 25.

⁶² John Bagnell Bury, *Fikir ve Söz Hürriyeti*, çev. Avni Başman, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959), 152.

⁶³ Hüsamettin Erdem, "Deizm" (İstanbul: DİA, 1994), 110.

kaybetmiştir. Deizm, David Hume'un şüpheciliği sayesinde modern zamanlarda "din felsefesi" disiplinine kazandırılmış olsa da, günümüzde din hakkındaki felsefî tartışmalar genellikle teizm-ateizm kutuplaşması şeklinde gelişmektedir. Bununla birlikte, bu tartışmaların belirli bir dinî teolojiyi temel almadan, akıl ve özgür düşünceye dayalı olarak yürütülmesi, dolayısıyla dinî otoritelerden bağımsız bir şekilde ilerlemesi deizmin mirası olarak kabul edilmektedir.⁶⁴

2.1.3 Doğal din ve deizmde din algısı

Yunan filozofları için doğa, düzenli, kurallı ve her yanı akılla dolu canlı bir organizma gibidir. Rönesans dönemine gelindiğinde ise doğa, zekadan yoksun, ona dışarıdan dayatılan yasalarla hareket eden bir makinedir. Birinde evrenin kendine Tanrısal güç atfedilirken diğesinde doğa Tanrı'nın kendinî açığa çıkardığı vahiy dışındaki kitaptı.⁶⁵ Aynı doğrultuda ortaya çıkan 'doğal teoloji' kavramı ise ilk olarak William Paley tarafından, yaratıcı Tanrı varlığını merkeze koyup evrenin yaratılış ve işleyişinde ilâhî bir amacın varlığını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmıştır.⁶⁶ Deizmin evrene bir müdahale olmadan, akıl vasıtasıyla otonom bir evren tanımlama gayreti, doğal din anlayışıyla deizmi aynı noktada birleştirmiştir.⁶⁷ Bu meyanda doğal din, evrenin yaratılışı ve onun Tanrı ile ilişkisi konusunda tüm gerçeklerin ilâhî vahiyden yardım almaksızın insanın doğal vahiy olan doğayı aklıyla kavranabileceğini savunan görüştür.⁶⁸

Deizm, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda önem kazanmış olan bir dinî görüştür ve etkisi günümüzde de devam etmektedir. Deizm, bireylerin yalnızca akli kullanarak her şeyin arkasındaki başlıca güç olan Tanrı'yı tanıyabileceğini ve inanabileceğini savunmaktadır. Genel anlamda, deistler geleneksel tanrı inancının (Hristiyanlık, İslâm, Musevilik vb. gibi) farklı bir versiyonunu benimsemektedirler. Bu versiyon, Tanrılı dinden, dinî öğeleri çıkarmış ancak dinin ahlâkî öğretilerini korumuştur. Bu şekliyle, daha

⁶⁴ Ögçem, *Ateizmden Deizme Antony Flew*, 105-108.

⁶⁵ Robin George Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 9-10.

⁶⁶ Tuğba Torun, *Evrimeci Ahlâk Felsefesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 5.

⁶⁷ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012), 178.

⁶⁸ Ayşe Sıdıka Oktay, *Din Felsefesinde Vahiy ve Mucize Kavramları* (Isparta: Nokta Dijital Yayınları, 2013), 25.

çok bir felsefî ve manevî ilke seti olarak kabul edilen, kurumsal bir din olmaktan ziyade teizmin yerine konulabilecek, doğüstü olmayan bir dünya görüşü sunmaktadır.⁶⁹

Samuel Clark deistleri dinî algıları bakımından dört guruba ayırmıştır. Birinci gurup deistlere göre Tanrı, ebedî, sınırsız, özgür ve akıllı bir varlıktır. Ancak dünyanın yönetimiyle hiçbir şekilde ilgilenmez. İkinci gurup deistler Tanrının alem üzerinde yetkin olduğunu, dünyada meydana gelen olayların onun hakimiyetinde olduğunu savunurlar, ancak bu Tanrı da insanların eylemlerine değer verip eylemlerini iyi ve kötü diye kategorize etmez. Üçüncü guruptaki deistler, Tanrı'ya geleneksel dinlerdeki sıfatlarıyla inanır, ona itaat edilmesi gerektiğini de belirtir. Lakin insan ruhunun ölümsüzlüğünü reddeder. Clark'ın tasnifine göre son gurup deistler ise Tanrı'yı tüm sıfatları ile kabul ederken doğal din, tüm varlığın bilgisine insanların kendi kendine ulaşabileceğini savunur.⁷⁰

Deizmde ölümden sonra insanın yeniden dirileceğine inanmayan deistler olduğu gibi, insanların salt akılla ulaşılabilir doğru davranışlarına göre ödül ve cezanın varlığına inanan deistler de vardır.⁷¹

Hudson ve Lucci'ye göre deizmin beş temel inanç esası ilgili görüşleri şu şekildedir:⁷²

- **Tanrı:** Deizm, her şeyi yaratan ve dünyayı gözetten tek bir Tanrı'nın varlığını kabul etmektedir. Bu Tanrı, dünyayı bir saat gibi kurmuş ve başlattıktan sonra kendi yasalarıyla işlemesine izin vermiş büyük bir saat yapıcısına benzetilmektedir. Deist düşünceye göre, vahiy dışında akıl, insanları Yüce Varlığa götüren bir yolculuğa çıkarmaktadır. Deistler, peygamber vahiylerini ve ilâhîliğini ret etmektedir. Deizm, genellikle Yüce Varlığın dünyaya müdahale etmediğini vurgulamakta, ancak bazı deistler, Yüce Varlığın yarattığını yönlendirdiği bir ilâhî öngörüye sahiptir. Bununla birlikte, deistler, Yüce Varlığın dünya üzerindeki

⁶⁹ Emin Arık, *Deizm ve Ateizm Çıkmışı*, (İstanbul: Hayy Kitap, 2019), 9.

⁷⁰ Samuel Clarke, "A Discourse Concerning Obligations Of Natural Religion and the Truth and Certainty of the Christian Revalation, Grand Rapids" (Glasgow: Christian Classics Ethereal Library, 1823), 103. URL=<https://plato.stanford.edu/entries/clarke/>

⁷¹ Mehmet Akif Altınışık, "İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2, (2019), 620.

⁷² John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, (Ankara: Serbest Kitaplar, 2004), 42.

olayları düzenlediği tamamen kapsayan kutsal sayılan metinlerdeki öğretileri kabul etmemektedirler.⁷³

Bilim adamlarının evrenin kendi kendine işlediği düşüncesi, Tanrı kavramını dışlamamakta; aksine, evrenin mükemmelliği Tanrı'nın varlığını daha da güçlendirmektedir. Deistlere göre Tanrı, bir saatçi gibi evreni mükemmel bir şekilde yaratmış ve daha sonra müdahale etme gereği duymamıştır. Bu nedenle deizm, akla ve bilime dayalı bir doğal din anlayışını benimsemektedir. Deizmde insanların hayatına müdahale etmeyen bir Tanrı, herhangi bir vahiy kaynaklı dinin reddedilmesine yol açmaktadır.⁷⁴ Deistlere göre, Tanrı'nın insanlara bir peygamber göndermesi mantıksızdır ve insanlar kendi akıllarıyla doğruyu bulabilmektedir. Bu nedenle deizmde peygamberlik makamı yok sayılmakta ve insanlar aklıyla Tanrı'yı anlayabileceği savunulmaktadır⁷⁵. Ayrıca bu anlayışa göre Tanrı, insanın davranışlarına müdahale etmediğinden insanın sorumluluğu için bir referans noktası kalmamaktadır.⁷⁶

- **İbadet:** Deizm, insanları tek bir Tanrı'ya ibadet etmeye çağırmakta, ancak deistlerin bu konudaki görüşleri farklılık göstermektedir. Birçoğu, ibadetin erdemli bir yaşamın peşinde olmak anlamına geldiğine inanmaktadır.⁷⁷ Bazı deistler meditasyon, doğa yürüyüşleri veya düşünce çalışmaları gibi faaliyetleri ibadet olarak görmektedirler, ancak bu tür uygulamalar bireysel tercihlere ve inançlara bağlıdır.⁷⁸ Deistler, genellikle dinî ritüeller ve törenlerden uzak bir yaklaşımı benimsemektedirler.⁷⁹
- **Ahlâk:** Deist dünya görüşünde erdem, insanın en yüksek hedefidir. Doğru yaşamla Tek Yüce Varlığın kabul edeceği bir hayat yaşamış olunacağı

⁷³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 42.

⁷⁴ Selçuk Kütük, *Deizm* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 10.

⁷⁵ Wigelsworth, *Deism in Enlightenment England: Theology, politics, and Newtonian public science*, 124,

⁷⁶ Vahdettin Başçı, "Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2018), 33-40.

⁷⁷ Ahmet Cevizci, "Deizm", *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 209.

⁷⁸ Nurhibe Büşra Er, "Türkiye'de Spiritüel Arayışlar Deizm, Yoga, Budizm, Meditasyon, Reiki vb. Kitabı İncelemesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21, (2022), 352.

⁷⁹ Cevizci, "Deizm", 209

düşünölmektedir. Tüm insanlar, erdemli olma hissine sahip olup nasıl yaşaması gerektiğini özellikle diğer insanlarla ilişkilerinde belirlemektedir.⁸⁰

- **Tövbe:** Deizmde, geleneksel anlamda tövbe kavramı bulunmamaktadır. Deistler genellikle Tanrı'yı evrenin yaratıcısı olarak görmekte birlikte kişisel ilişkilerinde veya içsel deneyimlerinde hatalar yaptıklarında, bu hatalardan ders çıkarmayı ve kendilerini geliştirmeyi, akıl ve mantık yoluyla başa çıkmayı amaçlamaktadırlar. Ancak, bir günaha tövbe etme veya Tanrı'dan affetme gibi kavramlar, deizmde yaygın olarak kabul edilmemektedir. Deistler, kişisel gelişim ve doğruluk yolunda ilerlemeyi, geleneksel dinî tövbe ve bağışlanma kavramlarını genellikle ret etmektedir.⁸¹
- **Ölümsüzlük:** Deistler, insanların ölümsüz bir ruha sahip olup olmadığı ve öte dünyanın varlığı konusunda farklı düşünmüşlerdir. Birçok deist ölümsüzlüğü reddetmektedir. Ölümsüzlüğü kabul eden deistler genellikle tüm insanların doğru olanı yaparak sonsuz yaşama ulaşabileceğini düşünmektedirler. Başka bir deyişle, iyi veya erdemli insanlar öldüklerinde yaptıkları davranış, tutum ve tavırlar karşılığında cenneti hak edeceklerini düşünür ve deizmin ahlâkî boyutunu öne çıkarmaktadırlar.⁸²

Deizme göre; Tanrı evreni varlığa getiren ilk neden olup Tanrı evreni oluştururken onu yöneten değişmez yasaları da oluşturmuştur. Ancak, Tanrı yaratılıştan sonrasına dâhil tutulmamakta bu nedenle evrene müdahale etmemekte, evren kendi başına işlemektedir. Akıl ile vahiy arasında uyum olması zorunluluğundan dinin kutsal metinlerinin, akıl ışığında analiz edilmesi gerektiği, mistik öğelere ve mucizelere yer verilmemesi gerektiği genellikle savunulmaktadır.⁸³ Ancak, deizmin önde gelen isimlerinden Thomas Paine, “Tanrı insana evrensel bir dille, gözlemlediğimiz evrenle seslenir. İnsan dili zamanla değişkenlik gösterir. Bu sebeple vahiy imkânsızdır.” der.⁸⁴ Benzer şekilde Samuel Johnson'a göre, bütün kişisel özelliklerinden arındırılmış bir üstün varlığa olan inanç,

⁸⁰ Ahmet Özalp, "Modern Din Algısı: Ahlaki Terapötik Deizm. *İmgelem* Dergisi 7(13), (2023), 443.

⁸¹ Cevizci, “Deizm”, 209.

⁸² Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Vadi Yayınları, 1994), 155-157; Ahmet Ceylan, “Deistik Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları”, *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu* (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 185-191.

⁸³ Cevizci, “Deizm”, 209.

⁸⁴ Thomas Paine, *Akıl Çağı*, çev. Ali İhsan Dalgıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 27.

dünyanın herhangi bir tanrısal himayeyi, ahiret hayatını ve dinî inançlarla ilgili diğer şeyleri reddetme şeklinde deizm öğretileri temellendirilmiştir.⁸⁵

Görülmektedir ki, deist düşüncede Tanrı'nın varlığına inanç ortak olmakla birlikte Tanrı'nın mahiyeti, vahyin imkanı, ahiretin varlığı gibi diğer inanç unsurlarında farklı görüşler mevcuttur.

2.1.4 Toplumsal değişim ve deizm ilişkisi

Ortaçağ Avrupa'da kilisenin skolastik düşünceyi koruması ve toplumsal tabakalaşmayı savunması, dinin değişime karşı tutumunda modern dönem düşüncesinin dayanağı olagelmıştır.⁸⁶ Modern dönemde değişim olumlu bir kavram olarak kabul edilmekte ve toplumun ilerlemesi için gereklidir.⁸⁷ Ancak Kilise özelinde geleneksel toplumlar için değişimin bir bozulma olarak algılanması ve istenmemesi, dinin değişime direnç gösterdiği ve dönüşümü engellediği noktasında bir kanı oluşmasına sebep olmuştur. Bu meyanda Auguste Comte, pozitivist toplumunda dine yer olmadığını savunmuştur⁸⁸. Comte için değişim olgusu gelişme, ilerleme ve evrim kavramlarından türemiştir. Batı merkezli antropolojik yaklaşımlar, insanlığın tarihî süreçte kaçınılmaz bir şekilde devam eden ilerleme içinde olduğunu savunmaktadır.⁸⁹

Orta çağda Hristiyanlık, dinin toplumsal değişimi engelleyici etkisini gösteren bir örnekken, reform hareketleri ve sonrasında yaşanan sosyal değişimler, dinin bu etkisini kırmıştır.⁹⁰ Özellikle deistik çevreler, dinin toplumsal değişimi yavaşlattığına dair görüşü sıkça dile getirmektedir. Deistik bakış açısına göre, dinin toplumsal değişimi engelleyici etkisi, özellikle ahiret inancı ve apokaliptik söylemler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır.⁹¹ Din, adaletsizlikler karşısında sessiz kalmaya ve mevcut düzene boyun eğmeye yönelmektedir. Ancak deistler, rasyonel düşüncenin egemenliğine dayalı olarak

⁸⁵ Cevizci, "Deizm", 209.

⁸⁶ Robert Corfe, *Deism And Social Ethics*, (Cambridge: Arena Books Publications, 2007), 7.

⁸⁷ Osman Eyüpoğlu, Erkan Perşembe, "Din ve Toplumsal Kurumlar Arası İlişkilerdeki Tamamlayıcı Niteliğin Önemi", *Journal of History Culture and Art Research* 8(4), (2019), 464-483. <https://doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2236>

⁸⁸ Wigelsworth, *Deism In Enlightenment England: Theology, Politics, And Newtonian Public Science*, 38.

⁸⁹ Ali Baltacı, "Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Kuramsal Bir Analiz", *Artvin Çoruh Üniversitesi Akademik-Us İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/22, (2022), 1-23.

⁹⁰ Hasan Yavuzer, Esra Cihan, "Din Toplum İlişkisi", *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 6/4, (2023), 109-124.

⁹¹ Celaleddin Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım" *Bilimname* 8(2), (2007), 38.

toplumsal değişimi desteklerler ve mistik inançları reddetmektedirler.⁹² Bu nedenle modern sosyal bilim anlayışında da dinin toplumsal değişimi engelleyici olduğu düşünölmektedir. Ancak günümüzde, İslâm dünyasında dinin rasyonel alana çekildiği ve bilime dayalı değişim dinamiklerini kabul ettiği gözlemlenmektedir.⁹³

Post-modern dönemde değişim ve ilerleme kavramları daha objektif bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda, yoğun değer yargıları içerdiği belirtilmiştir. İlerlemenin ne olduğu, kimin ileri veya geri olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Pozitivist anlayışta, Batı medeniyeti ileri kabul edilirken, diğer medeniyetler geri kalmış olarak görölmekteydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren ilerleme kavramına ilişkin tartışmalar değişmiş ve sosyolojide daha objektif bir bakış açısı tercih edilmiştir.⁹⁴ Değişme kavramı, daha tarafsız bir şekilde ele alınmış ve uzun süreli toplumsal değişimleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁹⁵

İnsanın kendi üretiminin sonucu olan maddi faktörlerin, bilgi artışının ve doğal afetlerin toplumsal değişimi etkilemesi muhtemeldir. Bunun yanı sıra dinlerin, karizmatik liderlerin, ideolojilerin ve felsefî akımların da toplumsal değişime katkıda bulunduğu söylenebilir. Dinlerin toplumsal değişimindeki rolleri çeşitli açılardan ele alınmalıdır. Dinlerin yerleşik inançları sorgulayarak ve bazı sosyal yapıları değiştirerek toplumsal değişime katkı sağladığı belirtilir.⁹⁶ Ancak tam bir sosyal değişimin gerçekleşmesinin zor olduğu ve genellikle belirli parçaların değiştiiğini söylemek daha uygun olacaktır. Dinin, sosyal değişimi destekleyebileceği gibi, değişime karşı da direnç gösterebileceği ve toplumsal düzeni koruyabileceği hakikattir.⁹⁷

Dinin sosyal yapıdaki değişimi nasıl etkilediği ve hangi koşullarda değişime destek olduğu önemli bir çalışma alanıdır. Din, insanların zihinsel ve ahlâkî dönüşümünü sağlayarak toplumsal ilişkilerde düzenin oluşmasına katkı sağlayan bir araçtır.⁹⁸ Bununla

⁹² Torun, *Evrimci Ahlâk Felsefesi*, 7.

⁹³ Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*, 78.

⁹⁴ Baltacı, *Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Kuramsal Bir Analiz*, 3

⁹⁵ Baltacı, *Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Kuramsal Bir Analiz*, 4.

⁹⁶ Mehmet Özyay, *Günümüz Sosyolojisinde Modernleşme-Sekülerleşme-Din İlişkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 3-5.

⁹⁷ Ahsen Büşra Koçak, *Toplumsal Çözölme ve Din Olgusunun Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Kayseri Örneği* (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24-26.

⁹⁸ Mehmet Davarcı, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Sosyalleşmesine Etkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 31; Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme"

birlikte kurumsallaşmış dinlerin ekonomik, siyasi sebeplerle değişen toplum yapısından etkilenmesi de aynı derecede doğaldır. Dinler tarihine bakıldığında Ortadoğu'da Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla politeist inançların azalması ve İslâm'ın yayılmasıyla animist inançların gerilemesi, dinin toplumun güncel yaşantısındaki pratikleri değiştirmesine örnek teşkil eder. Ancak buradaki değişimin sadece zihinsel ve ahlâkî bir dönüşüm olarak algılanmaması gerekmektedir. Çünkü örneklerdeki değişimler kutsalın kamusal alanda etkisinin artması sonucu gelişmiştir.⁹⁹ Diğer açıdan Aydınlanma felsefesi kurumsallaşmış Hristiyan öğretiyi etkilemiştir. Yahut İslâm tarihinde Hz. Osman döneminde yaşanan sosyal kırılmalar ve değişimler, dinin farklı anlama ve yorum biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslâm'ın farklı kültürlerle etkileşimiyle birlikte toplumsal değişimin hızlandığı ve dinî farklı yorumlama biçimlerinin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Çağdaş dönemde ise toplumsal değişimin dinî anlama ve yorumlama biçimleri üzerindeki etkisi özellikle yeni dinî hareketlerde gözlemlenmektedir.¹⁰⁰

2.1.5 Modernizm ve sekülerleşmenin etkileri

Auguste Comte'dan bu yana din ve modern dünya ilişkisi sosyolojinin ilgi çeken konularından biri olmuştur. Batılı sosyal bilimcilerce bu meyanda ortaya atılan en baskın teori ise insanlığın modernleştikçe sekülerleşeceğini öne sürmüştür.¹⁰¹ Sosyal alanda, bilimsel ve teknolojik alandaki değişim ve ilerleme ile birlikte tanımlanan modernleşme, dinin yaşam alanından soyutlanacağı bir süreci doğurmuştur.¹⁰²

Rönesans, Protestan Reformu, bilimsel devrim ve aydınlanma çağı, sanayi devrimi ve endüstriyel kapitalizm etkisiyle kentleşme süreçlerinin sonucu olarak ortaya çıkan modern hayat, insanlığı büyüsel, dinî düşünce ve inançlardan uzaklaşıp rasyonalist yönelime kapı açtı. Geleneksel hakikat tasavvurları yerini bilimsel kabullerin dolduracağı tezi olan sekülerizm revaç buldu.¹⁰³

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2, (2012), 4-8.

⁹⁹; Baltacı, "Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Sekülerleşme Eksenli Kuramsal Bir Analiz", 12.

¹⁰⁰ Baltacı, "Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Sekülerleşme Eksenli Kuramsal Bir Analiz", 12-13.

¹⁰¹ Ali Köse, *Kutsalın Dönüşü 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 7.

¹⁰² Ali Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, (2010), 151.

¹⁰³ Celalettin Çelik, "Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 28/3,

Temelde sekülerizmin yükselişi ile deizm düşüncesinin etkinliği arasında bir ilişki olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁴ Sekülerizm din ve devlet işlerinin ayrılması olarak tanımlanmakta ve dünyevîleşmeyi ifade etmektedir.¹⁰⁵ Sekülerlik, Tanrı'yı hayatın merkezinden uzaklaştırarak insanı ve dünyevî olanı merkeze yerleştirmiştir. Bu da insanın ilişkilerini ve dünya algısını değiştirmiştir.¹⁰⁶ Ernst Gellner'e göre Batı'da iki farklı sekülerlik çağı yaşanmıştır. Bunlardan birincisi modernlikle birlikte dinin hayattan uzaklaştırılması şeklinde, ikincisi ise modernlik sonrasında dünyevîliğin her şeyi dinîleştirilmesi olarak tezahür etmesidir.¹⁰⁷

Sekülerleşme süreci, vahyi öte dünya inancını azaltarak insanın rasyonalitesini ön plana çıkarmıştır. Bilim ve teknoloji, hayatın anlamlandırılmasında önemli hale gelmiş ve buradan sekülerlik popülerleşmiştir¹⁰⁸. Sekülerlik, din ile dünyayı, ruh ile bedeni ayırarak insan aklını ve dünyayı ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda insanın ben-merkezciliği, hazcılığı, materyalizmi ve görelî-belirsiz ahlâkîlik gibi özellikleri artmıştır. Dinin etkisinin azalmasıyla insan manevi bir boşluğa ve buhrana sürüklenmiştir.¹⁰⁹ Sekülerleşmenin insan üzerinde bir dizi etkisi olduğu belirtilmektedir. Bunlar:¹¹⁰

- a) Tanrı merkezli hakikat anlayışı yerini insan merkezli bir anlayışa bırakmıştır.
- b) Akıl, metafizik cevap aramamaya başlamıştır.
- c) İnsan yalnızlığa mahkûm edilmiştir.
- d) Dinin itibarı ve otoritesi azalmıştır, dinî hayat anlamını yitirmiştir.
- e) Tanrısız, kitapsız dinler çoğalmıştır.
- f) Yaşamın amacı haz ve paraya indirgenmiştir.

(2017), 215.

¹⁰⁴ Hamdi Gündoğar, "Müslüman Kimliğine Yönelen İki Tehdit: Deizm Ve Sekülerizm" *Journal of Analytic Divinity* 4/2, (2020), 245-257.

¹⁰⁵ Gündoğar, "Müslüman Kimliğine Yönelen İki Tehdit: Deizm Ve Sekülerizm", 4-5.

¹⁰⁶ Bahlul Aliyev, *Ernest Gellner'e Göre İslâm'ın Yapısal Analizi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 16.

¹⁰⁷ Aliyev, *Ernest Gellner'e Göre İslâm'ın Yapısal Analizi*, 17.

¹⁰⁸ Hazal Develi, *Modern Toplumda Batıl İnançlar ve New Age Akımı* (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17.

¹⁰⁹ Fatma Zehra Erdoğan, *Sosyal Değişim Sürecinde Dinî Hayat: Gerede Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

¹¹⁰ Talip Küçükcan, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme Ve İslâm Dünyası", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 13, (2005), 109-128; Ali Bayer, *Sekülerleşme Ve Din*, (Ankara: İKSAD Yayınevi, 2022), 101.

g) Sınırsız büyüme ve tüketim düşüncesi insanı sekülerleştirmiştir.

Sekülerleşme, modern sanayi toplumunun etkisiyle dinin toplumsal alandaki görünürlüğünü azaltmış ve yeni dinî eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹¹¹ Köyden kente göçle birlikte toplumsal değişimin etkisiyle dinin yaşam pratikleri de değişmektedir. Kent yaşamının getirdiği yoğun tempo ve iş ilişkileri, dinî pratiklerin yerine getirilmesini zorlaştırdığı ve dinin muamelattan kopma ile sekülerleşmesine neden olduğu görülmektedir.¹¹² Sonuç olarak, toplumsal değişimin dinin yaşam pratikleri üzerindeki etkileri ve modernleşmenin dinin toplumsal alandaki rolü gelişen kuşaklar ve yaşam tarzına göre toplumsal açıdan değişmektedir.

2.1.5.1 Modernizmin İslâm dünyasındaki yansımaları

Modernizm sürekli gelişim ve değişim arzusunu içerirken ilerlemeyi olumlu, engelleri ise olumsuz olarak değerlendirmektedir.¹¹³ Avrupa bu noktada ilerlemeyi sağlayan akıl, bilim ve deneyi tek olumlu araç addedip, dinî ilerlemenin önündeki engel olarak görmüş ve değerlendirmiştir.

İslâm dünyasının içinde bulunduğu sorunlardan kurtulmasının Batı'nın bilim ve düşünce sistemini benimsemekle mümkün olabileceğini savunanlarla, Batı'nın birçok sorunla ve yozlaşmayla karşı karşıya olduğunu düşünen ve Batı modelinden kaçınanlar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.¹¹⁴ Bazıları ise İslâm'ın kendi iç dinamikleriyle bu durumdan çıkabileceğine inanırken, diğerleri Batı'daki gelişmelerin takip edilmesi veya İslâmi anlayışla sentezlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹¹⁵

Osmanlı döneminde, liberal düşünürler ve dinde yenilik arayışı taraftarları, geleneksel din alimleri tarafından eleştirilmiştir. İslâm dünyasının geri kalmışlığına karşı eleştirel bir bakış oluşmuş ve bazı Müslüman düşünürler de bu eleştiriye kapılarak reform hareketleri başlatmışlardır. Afgâni'ye göre Batı'nın uyanışı dinde reform hareketlerine

¹¹¹ İsmail Ekinci, "Sekülerleşme ve Din", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1, (2018), 326.

¹¹² Celaleddin Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 300-301

¹¹³ Mahsum AYTEPE, "Deizm-Bilim İlişkisi ve İslâm Düşüncesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1, (2017), 115.

¹¹⁴ Erdem, "Deizm", 106-107.

¹¹⁵ Harmankaya, *Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma-Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği*, 55-56.

dayanmaktadır ve Müslümanların da kendi içinde bir yenilenme hareketine ihtiyacı vardır. Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han ve Fazlurrahman gibi düşünürler de İslâm'ın yeniden anlaşılması ve uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Fazlurrahman'a göre, İslâm'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanması, Müslümanların modern problemlere modern çözümler üretebileceğini belirtmiştir.¹¹⁶ Modernist düşünürler, İslâm dininin fizik alemde sebep-sonuç ilişkisine dayalı gerçekliği görmemizi emrettiğini ve kadercilik anlayışının reddedilmesi gerektiğini belirtirler. Muhammed Abduh ve diğer modernistler, doğal olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini reddetmenin İslâm'a aykırı olduğunu savunmuşlardır. İslâm dünyasında, modernist düşüncenin etkisiyle, Allah'ın değişmez kanunlar yoluyla evreni yönettiği ve bu nedenle Allah'ın iradesinin rastgele olamayacağı düşüncesi benimsenmiştir. Bazı düşünürler, Kur'ân'daki Allah kavramının, tabiat kanunlarına dayanan bir yönetici olarak anlaşılması gerektiğini savunmuşlardır.¹¹⁷

Bununla birlikte, modernist düşünce çerçevesinde, İslâm'ın doğal din olarak anlaşılması ve ritüellerin sembolik olmaları gerektiği düşünülmüştür. Bazı düşünürler, İslâm'ın doğal bir din olduğunu ve ritüellerin yerine ahlâkî davranışların geçmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ancak, bu düşünceler bazı İslâm alimleri tarafından eleştirilmiştir. Hasan Hanefi gibi düşünürler, ritüellerin sembolik olarak anlamlı olabileceğini kabul etmelerine rağmen, ibadetlerin beden sağlığını ve temizliğini koruma, sosyal dayanışmayı destekleme gibi pratikler olduğunu savunmuşlardır.¹¹⁸

Genel olarak, modernist düşünceye karşı eleştiriler de bulunmuştur. Yaşar Nuri Öztürk gibi bazı düşünürler, Kur'ân'ın deizme kapı araladığı iddiasında bulunmuşlardır. Bu çerçevede, İslâm dünyasında çeşitli düşüncelerin bulunduğu ve bu düşüncelerin mezhepler tarihçileri tarafından bazı başlıklar altında sınıflandırıldığı görülmektedir. İslâm düşüncesi içinde bazı kişi ve gruplara nispet edilen deistik fikirler, deizm ile benzerlik göstermiştir.¹¹⁹ Ancak, İslâm düşüncesi içinde deizmin tam karşılığı olmadığını belirtmek önemlidir. Çünkü İslâm'ın sağlam tevhid, nübüvvet ve vahiy anlayışıyla

¹¹⁶ Mustafa Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihi ve Teolojik Bir Yaklaşım*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 17.

¹¹⁷ Aydın, *Din Felsefesi*, 244-245.

¹¹⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 560.

¹¹⁹ Tümer Günay, "Din" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 113-214.

Hıristiyanlığın yaşadığı problemlerin aynı şekilde İslâm için geçerli olmadığı düşünülmektedir. Deistlerin Yahudi ve Hıristiyan din geleneğine yönelik eleştirilerinin tutarlı ve haklı sebeplere dayanabileceği söylenmekle birlikte; ancak aynı eleştirilerin İslâm dinine yöneltilmesinin aynı şekilde geçerli olmadığı düşünülmektedir.¹²⁰ İslâm düşüncesinde, zamanla çeşitli tartışmalar ve mezhepsel bölünmelerin etkisiyle eski Yunan kültürü ile temaslar ardından bazı deistik fikirlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Ancak bu fikirlerin, İslâm'ın temel inançlarıyla uyumlu olduğu söylenemez. Bu meyanda kabul görmüş bir akım olarak yaygınlaşmamıştır.¹²¹

2.1.6 Deizmin yaygınlığı ve sebepleri

Ortaçağ Avrupa'sında deizmin ortaya çıkış nedenleri ile günümüzde deizmin yayılma sebepleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. 17. yüzyılda deizmin ortaya çıkmasının nedenleri, günümüzde İslâm dininin temelinde bulunmamaktadır. Ancak, son yıllarda Türkiye'de deizmin yayıldığına dair haberlerin medyada sıkça yer alması, gerçekten de deizmin yayıldığına işaret etmemektedir. Bu konuda bilimsel araştırmaların yapılması ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi gerekmektedir.¹²²

Deizmin ortaya çıkışında, Hıristiyanlık dininin tahrif edilmesine ve kilisenin baskıcı tutumuna tepki olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ancak, günümüzde deizmin yayılmasında farklı etmenler ön plana çıkmaktadır.¹²³ Küreselleşme ile birlikte deizm düşüncesinin İslâm coğrafyasında da yer bulmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu durum, Batı kökenli felsefî akımların, İslâm toplumlarında da etkili olabileceğini göstermektedir.¹²⁴ Ancak deizm, kendi doğası gereği, Müslüman mahallesinin özüyle uyumlu olmayan bir inanç biçimi olarak kabul edilmektedir. Deizmin ortaya çıkışı, tevhid dininin diğer kültürlerle etkileşime girmesi sonucu meydana gelmekte, ancak küreselleşen dünyada sınırların silinmesiyle bu düşüncenin Müslüman mahallesine taşınması daha kolay hal almıştır. Bu nedenle Müslüman toplumunda da deizmin

¹²⁰ Mahsum AYTEPE, "Deizm-Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3(1), (2017), 134.

¹²¹ Afşar TIMUÇİN, *Düşünce Tarihi*, (İstanbul: BSD Yayınları, 1992), 245.

¹²² GÜNDOĞAR ve YÜRĞÜÇ, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği", 649.

¹²³ KOÇ, *Lise Öğrencilerin Deizm İnançına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Başakşehir Örneği)*, 20-25.

¹²⁴ TUĞBA DİKBAŞ, *Öğretmenler ve Ebeveynler Gözüyle Ergenlerde Deizm Yönelimi: İnanç Gelişimi Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 155-156

etkilerinin görülmeye başlandığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla deizm, Müslüman coğrafyalardaki dinî meselelerin bir parçası haline gelmiş bu coğrafyalarda giderek yayılmaya başlayan, dine karşı tepki veya protesto olarak görülmelidir. Çünkü mevcut dinin açılımlarına ve tepkilerine karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıktığı açıktır.¹²⁵

Medyanın etkisiyle deizmin gençler arasında yayıldığı haberleri yayılmış ve tartışmalar başlamıştır. Bunun yanı sıra, kapitalizmin popüler tüketim kültürü deizmin gündeme gelmesine neden olmuştur. Vahşi kapitalizm, kurumsal dinlerin zayıflatılması amacıyla deizmi teşvik etmekte ve modern özgürlükçü yaşam tarzı ile ilişkilendirmektedir.¹²⁶ Küresel güçlerin deizmi desteklediği ve dünya dinî haline getirmek istediği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, uluslararası kurumsal deist gruplar, dünya çapında faaliyet göstermekte ve İslâm toplumlarının fikri yapısını deizm doğrultusunda değiştirmeyi hedeflemektedir.¹²⁷

2018 yılında 12 kurucu üyenin girişimiyle Türkiye’de Deizm Derneği’nin resmi olarak kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde deizm bağlamında önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu derneğin kuruluş bildirgesinde, deizm hakkında önyargıların sona ermesi ve deistlere haksızlık yapılmaması talep edilmektedir.¹²⁸ Derneğin kuruluş bildirgesindeki gerekçeler şu şekilde ifade edilmiştir;

*Sevgili halkımıza; bizler, Deizm Derneği kurucu üyeleri ve Türkiye’nin fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür deist yurttaşları olarak, yakın dönemde devlet erkânını ve siyasi gündemi ve de sosyal medyayı haftalarca meşgul eden, deizm ve deistler hakkında önyargılarla söylenen sözler ve çirkin yaftalamalar sona ermesi isteriz. Biz deistlere artık haksızlık yapılmaması ve bu vatanın evlatları olarak, iyi vicdan ve hür iradeyle, herkesin tanrı vergisi vicdanlarında yer bulmamız amacıyla bu kuruluş beyannamemizde düşüncelerimizi ve fikirlerimizi beyan eder ve kendimizi tanımlarız. Tüm bu nedenlerle, Türkiye deistleri olarak, İstanbul merkezli Deizm Derneği’ni kurarak ortada ve görünür olmayı bir vazife bildik. Bu vesileyle, Deizm Derneği kurucuları olarak bizler deist inancımızı, düşüncemizi ve fikrimizi henüz nasırlaşmamış yüreklere erişsin diye beyan ederiz.*¹²⁹

¹²⁵ Hasan Peker. “Tanımlama Sorunsalı Bakımından Deizm Kavramına Kritik Bakış”, *İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi* 10, (2021), 138-161.

¹²⁶ Adnan Bülent Baloğlu, *Son hürafe Deizm* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 32.

¹²⁷ Vahdettin Başçı, “Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22(1), (2018), 36.

¹²⁸ Ulutaş, “Deizme Götüren Sebepler”, 509-510.

¹²⁹ Deizm Derneği, “Kuruluş Bildirgesi (2018)” URL: <https://deizmderneği.org/deizm-derneği-deklarasyonu/> (Erişim tarihi: 27.01.2024).

Deizmin yayılmasının en büyük sebeplerinden biri olarak sekülerleşmenin öne çıktığı araştırmalarda sıkça paylaşılmaktadır. Sekülerleşme, dinî kuralların etkisinin azaldığı, dünya merkezli bir yaşam tarzının benimsendiği bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç, dinî yaşamın çöküşe geçtiği, dinin toplumda merkezi bir rol oynamaktan çıktığı bir dönemi yansıtmaktadır.¹³⁰

Sekülerleşme, dinin hayatın odak noktası olmaktan çıkmasıyla birlikte ortaya çıkmakta ve Batı toplumlarında dinin toplum hayatındaki etkisinin azaldığı görülmektedir. Bu durum, dinî kurumların, ritüellerin ve düşüncelerin gerilemesi anlamına gelmektedir. Sekülerizmin, modernizmin bir sonucu olarak deizmi destekleyen önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir.¹³¹ Maddî refahın artmasıyla birlikte bazı kesimler, dinin koyduğu kuralları sıkıcı bulmaya başlarlar ve dinin hayatlarında bir engel olduğunu düşünmektedirler. Bu kesimler, dinî özgürlüklerini kısıtlayıcı olarak algırlar ve bu nedenle deizm gibi daha serbest bir inanç sistemine yönelmektedirler. Modern dünyada gençlerin dinin kurallarından uzaklaşma eğilimi, seküler bir yaşam tarzını tercih etmelerine neden olmakta ve bu da deizmin yayılmasına katkı sağlamaktadır.¹³²

Günümüzde çoğu insan, kendisini dinî inanç bakımından Müslüman olarak tanımlasa da, muhafazakâr olmadığını ve seküler bir yaşam tarzını tercih ettiğini ifade etmektedir. Dinî kuralların hayatlarında etkin olmadığını savunan bu kişiler, pasif deist olarak tanımlanmaktadır.¹³³

Sekülerleşme sürecinin doğurduğu deizm düşüncesi, Hz. Muhammed dönemindeki müşriklerin tanrı tasavvuruna benzerlik göstermektedir. Müşrikler, istek ve arzularına göre hareket etmek istemiş ve yaşamlarında Tanrı'yı ikinci plana atmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de bu duruma dikkat çekilerek, müşriklerin göz ardı ettiği Allah'ın varlığı vurgulanmaktadır.¹³⁴

¹³⁰ Mümin Köktaş, "Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17(1), (2017), 147, 155.

¹³¹ Küçükcan, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası", 109-110.

¹³² Koç, *Lise Öğrencilerin Deizm İnançına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Başakşehir Örneği)*, 1.

¹³³ Abdullah Özbolat, "Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık" *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 28(3), (2017), 268.

¹³⁴ Özey, *Günümüz Sosyolojisinde Modernleşme-Sekülerleşme-Din İlişkileri*, 122.

Ailenin çocuklar üzerindeki etkisinin azalması, deizmin yayılmasında etkili bir faktördür. Geleneksel aile yapısının zayıflamasıyla birlikte gençler, farklı düşünce ve değerlerle karşılaşmaktadırlar. Bu durum, çocukların ailelerinden aldıkları dinî ve kültürel değerlerin önemini yitirmesine neden olabilir, bu da deizm gibi din dışı akımlara yönelmelerine yol açabilmektedir.¹³⁵ Dünyevîleşme süreciyle birlikte, dinî hassasiyetlere sahip ailelerin geleneksel yapısı bozulmaya başlamaktadır. Bu durum, aile içi görevlerin azalmasıyla ve hazcılığın, faydacılığın aile kurumunu önemsizleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır.¹³⁶ Sekülerizmin etkili olduğu toplumlarda, aile kurmanın önemi de azalmıştır ve aile yapıları değişime uğramıştır. Medyanın deizm propagandası yapması da deizmin yayılmasında etkili olmaktadır. Sosyal medyada ve diğer medya platformlarında, din karşıtı söylemlerin ve deizm hakkındaki paylaşımların gençleri etkilediği görülmektedir. Bu tür yayınlar, deizmin gençler arasındaki ilgisini artırmaktadır.¹³⁷

İnternetin ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, gençler her türlü bilgiye kolayca erişebilmektedir. Din hakkındaki bilgilerin yanı sıra din karşıtı propaganda da internet üzerinden yayılmaktadır. Bu durum, gençlerin kafalarının karışmasına ve deizm gibi akımlara yönelmelerine neden olmaktadır. Gençlerin ergenlik dönemindeki sorgulama, şüphe ve tereddütleri, deizm düşüncesinin yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır.¹³⁸ Bu dönemde gençler, doğaüstü ve metafizik konuları düşünmeye başlarlar ve dinî inançlara karşı şüphe duymaktadırlar. Ergenlikte yaşanan bedensel ve ruhsal değişimlerle birlikte, dinî şüpheyeye düşmek normaldir ve deizm gibi düşüncelerin yayılma sebeplerinin başında gelmektedir.¹³⁹

Din ile bilimin çatıştığı düşüncesinin de deizmin yayılmasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Ancak, İslâm düşünce tarihinde din ile bilimin ilişkisinin Ortaçağ skolastik düşünce tarihindeki farklı olduğu görmezden gelinemez. İslâm, bilim üretmeye teşvik ederken, bazı dinî cemaatlerin veya kişilerin yanlış davranışları, dinin bilimsel

¹³⁵ Ali Köse, *Sekülerizm Sorguluyor*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 13.

¹³⁶ Mustafa Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", *İlahiyat Akademi* 12, (2020), 169.

¹³⁷ Emre Dorman, "Tarihî ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi", *Van Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 16.

¹³⁸ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 1994), 13.

¹³⁹ Cemil Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", *Bilimname* 27(2), (2014), 199.

gelişmelere engel olduğu algısını oluşturmaktadır. Ancak bu algı, İslâm'ın tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰

Din dilinin günümüz insanına hitap edememesi, deizme yönlendiren diğer faktörlerden biridir. Geleneksel ve dışlayıcı din dili, gençlerin ve toplumun din ile ilişkisini etkiler ve deizme kapı aralamaktadır. Bunun yanı sıra, dinî anlatma sorumluluğunu üstlenen kişilerin tutum ve davranışları, din ile özgürlük arasında bir çatışma olduğu algısını oluşturmaktadır. Din bilginleri veya din adamlarının yanlış veya dışlayıcı tutumları, gençlerin dinden uzaklaşmasına ve deizme yönelmesine neden olmaktadır.¹⁴¹

Din adamlarının yapmış oldukları hatalı davranışlarının faturası tamamen dine kesilmektedir. Özellikle sosyal medyada din adına konuşan kişilerin hurafelerle dolu söylemleri veya göstermiş oldukları ahlâkî zafiyetler, günümüz insanlarını deizme yönlendirdiği belirtilmektedir. Deizm, din adamlarının riyakârlıklarından kaçınmak için günlük hayatı dinî verilere göre yaşamaktan uzak kalmak olarak tanımlanmaktadır.¹⁴² Gençler, din adamlarının yaptığı hataları eleştirmekte ve özellikle taciz iddialarıyla gündeme gelen şeyhlerin ve hocaların durumu onları dine karşı şüpheye sürüklemektedir. Kur'ân kurslarında yaşanan taciz vakaları ve cinsel içerikli örnekler gençlerin eleştirileri arasındadır. Bu tür söylem ve eylemler gençlerde din adamlarına karşı güveni sarsmakta ve deizm gibi din dışı eğilimlere yönlendirmektedir.¹⁴³

Örgün din eğitimi verilen okullarda Allah tasavvurunun gençlerin ihtiyaçlarına uygun şekilde verilememesi veya yanlış verilmesi de gençlerde inanç noktasında tereddütlere yol açmaktadır. Din eğitimi programlarının güncel hayattaki ihtiyaç ve beklentilere göre düzenlenmemesi, gençlerin din ile ilişkisini zayıflatabilir ve dinin gereksiz olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.¹⁴⁴ Tarikat, cemaat ve dinî kurumların sorunlu davranışları ve yanlış uygulamaları da gençlerin dinden uzaklaşmasına neden olduğu belirtilmektedir. Bu kurumların birbirleriyle yaşadığı çatışmalar, gençlerin dinî kurumlara karşı ön yargılı olmalarına yol açmaktadır. Aşırı oluşumların dinî metinlere sıkı sıkıya

¹⁴⁰ Seher Şimşek, *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*, 33.

¹⁴¹ Namık Kemal Okumuş, *Sağlam Kulpa Tutunamayanlar*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017), 184.

¹⁴² Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm*, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2016), 53.

¹⁴³ Asım Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", *İlahiyat Akademi Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 12, (2020), 29.

¹⁴⁴ Şaban Karaköse, *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*, (İstanbul: Mavi Yayınları, 2007), 116.

bağlı bir yaklaşımla şiddeti ve yasakları ön plana çıkarması da din ile ilişkili olumsuz algıları artırmaktadır. ¹⁴⁵ Deizmin yaygınlığı ile ilgili sebepler şu şekilde sınıflandırılabilir: ¹⁴⁶

1. Din bilim çatışmasında bilimi tercih etmektedir.
2. Medyaya yansıyan din adamlarının hataları, insanları dinden ve dindar insanlardan uzaklaştırmakta ve deizm yönelimini desteklemektedir.
3. Özellikle gençlerde dinin sorgulanması ve şüpheye düşülmesi, ergenlik döneminin doğal bir sonucudur ve deizmi yaygınlaştırmaktadır.
4. Bazıları için dinin özgürlüğü kısıtlayıcı olduğu düşüncesi de deizmi destekleyen bir faktördür. Dinin insanların istediklerini yapmasına engel olduğu düşüncesi, deizmin özgürlük vaatlerine doğru yönelim taşımaktadır.
5. Dini siyasette, ticarî ilişkilerinde kişisel çıkarları için paravan olarak kullananların varlığı, insanları dinden uzaklaştırmakta ve deizme yöneltmektedir.
6. Dinî grupların ve cemaatlerin katı uygulamaları da insanları deizme doğru yönelimi artırmakta ve din adamlarının dinî kişisel çıkarları için kullanmaları da dinden uzaklaşmaya neden olmaktadır.
7. Medyanın din karşıtı yayınları ve sosyal medyanın etkisi, insanların deizmi merak etmelerine ve kabul etmelerine neden olmaktadır.
8. Okullardaki din dersi öğretmenlerinin gençlerin sorularına tatmin edici cevaplar verememesi de deizmi yönelimi desteklemektedir.
9. Ailelerin çocuklar üzerindeki etkisinin azalması, gençlerin daha denetimsiz olmalarına ve deizm gibi düşüncelere yönelmelerine neden olmaktadır.
10. DAESH, Selefilik, FETÖ gibi oluşumların İslâm'a karşı olumsuz imajı, genel olarak İslâm'a karşı bir korku ve fobi oluşturmaktadır.
11. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin eksik veya yetersiz olması da deizmin yayılmasını desteklik sunmaktadır.

¹⁴⁵ Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlâktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç, Deizm*, 53.

¹⁴⁶ Kale, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Deizm Hakkındaki Görüşleri", 28-29.

Deizm düşüncesinin yayıldığına dair haberlerin medyada yer almasının ardından, bilimsel toplantılar ve araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu çalışmalar deizmin ne kadar yaygın olduğunu net bir şekilde ortaya koymamıştır. Yapılan araştırmalar genel dinî yaşantının durumunu göstermek için yapılmaktadır. 2014 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı bir araştırmada, Türkiye'deki Müslüman nüfusun oranı %98,7 olarak açıklanmıştır. Ancak, Allah'ın emir ve yasaklarına inanma konusunda bu oran %97,7 olarak belirlenmiştir. Bu fark, deizmin yayılmaya başladığına dair temel bir işaret olarak yorumlanmakta ve deistlerin arttığını göstermektedir.¹⁴⁷

2016 yılında Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi (SEKAM) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, gençlerin kişilik ve kimliklerinde bir savrulma olduğu, dinî ve ahlâkî değerlerden uzaklaştıkları belirtilmiştir. Gençlerin sınırsız özgürlük ve tüketim anlayışına sahip oldukları, dine olan algılarının zayıfladığı ve dinî kurumlara güvenlerinin azaldığı ifade edilmiştir. Araştırmaya göre gençlerin bilgi eksiklikleri ile ilgili olarak, bazı gençler kendilerini “ateist” olarak tanımlarken bile namaz kılıp oruç tutabiliyor olmasında gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, kendilerini “İslâmcı” olarak nitelendiren gençlerin hiç ibadet etmemesi şaşırtıcı bir durum olarak öne çıkmıştır. Araştırmada, gençler genel olarak sigara, alkol ve madde kullanımını, serbest cinsellik ve eşcinselliği normal ve meşru bulmaktadırlar. Din algıları zayıflamış durumda ve dinî kurumlara olan güvenleri azalmıştır. Gençler, bireyselleşmiş ve yalnız hissetseler de, “her şeyi yapabilirim, çünkü buna hakkım var” düşüncesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Sınırsız tüketim ve özgürlük arayışı içinde olan gençler, markaları önemsemekte ve farklı giyim tarzlarını benimsemektedirler. Örnek aldıkları kişiler genellikle bilim adamları, düşünürler, din adamları veya siyasetçiler değil, toplumda belirgin bir rolü olmayan ancak popüler kişilerden oluşmaktadır.¹⁴⁸

2017 yılında MAK Danışmanlık şirketinin yaptığı bir araştırmada, toplumun %86'sının Allah'ın varlığına inandığı, %6'sının ise deist olduğu belirlenmiştir. KONDA Araştırma şirketinin 2021 yılında yaptığı bir araştırmada, dinî inanca sahip olmayanların oranının

¹⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, (Ankara: DİB Yayınevi, 2014) 9-20. URL: https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/914_1.pdf (Erişim Tar.:24.02.2024)

¹⁴⁸ Celalettin Vatandaş, *Türkiye'de Gençlik:Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri* (İstanbul: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi Yay., 2013), 39.

%6'ya yükseldiği ve inançsız olarak tanımlayanların oranının %7 olduğu görülmüştür. İbadet etmeyenlerin oranının da arttığı belirlenimler arasındadır.¹⁴⁹

2017 yılında Van'da düzenlenen “Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm” Sempozyumu, kapsamlı biçimde deizm konusunu irdelemiştir. Sempozyumda deizmin tarihi, günümüzdeki sebepleri ve eleştirileri tartışılmıştır. İmam hatip liselerinde dinî şüphenin arttığına dair bildiri de sunulmuştur.¹⁵⁰

2018 yılında Konya'da İKDAM ve Öncü Eğitimciler Derneği tarafından düzenlenen çalıştayda ise gençler arasında özellikle deizm düşüncesinin ön plana çıktığı belirtilmiştir. Gençlerin en çok sorguladığı sorulardan biri, kötülük olgusuna ilişkin olup, din ile bilim arasında çelişki olduğu izlenimi gençlerde itikadi sorunlara neden olduğu belirtilmiştir.¹⁵¹

Türkiye Gençlik STK'ları Platformu'nun 2018'de gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, gençlerin %93'ü ateist veya deist olduğunu belirtmiştir. Ancak deistlerin oranı %1 olarak kaldığı belirtilmiştir. Araştırmaya katılanlar, gençlerin dinî yaşamlarında sorunlar yaşadığı ve doğru bilgiye ulaşamadıkları ifade edilmiştir.¹⁵²

Gündoğar ve Yürgüç tarafından Adıyaman'da yapılan araştırmada ise, katılımcıların %50'sinin kesin olarak Allah'a inandığı, %27'sinin ise inandığı ancak bazı konuları çözemediği belirtilmiştir. Bu araştırma, muhafazakâr bir şehirde ateizm ve deizmin eğilim gösterdiğini ortaya koymuştur.¹⁵³ 2018 yılında İstanbul'da resmi olarak bir deizm derneği kurulması ve internet sitesi üzerinden deizmi tanıtan içeriklere yer vermesi deizmin ülkemizde geldiği nokta açısından önemli bir veridir.¹⁵⁴ Bu çalışmalar deizmin yaygınlığının sonuçlarını göstermesi bağlamında önemli olup sebeplerin kümülatif etkisi sonucu oluştuğunu düşündürmektedir.

¹⁴⁹ Mehmet Ali Kulat, *Türkiye'de Toplumun Dine ve Dinî Değerlere Bakışı*, (Ankara: MAK Danışmanlık Yay., 2017), 3-30.

¹⁵⁰ Fatma Günaydın, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerin İnanç Soru(n)ları” *Van Uluslararası Din Dışı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 321- 335.

¹⁵¹ İlim, Kültür, Düşünce, Araştırma ve Medeniyet (İKDAM) Eğitim Derneği ve Öncü Eğitimciler Derneği, *Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi* (Konya: İKDAM, 2018), 3-4.

¹⁵² Türkiye Gençlik STK'ları Platformu (TGSP), *Türkiye'nin Gençleri* (İstanbul: TGSP Yayınları, 2018) 57-58.

¹⁵³ Gündoğar ve Yürgüç, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği”, 650-670.

¹⁵⁴ Kale, “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Deizm Hakkındaki Görüşleri”, 9.

2.2 Gençlik

Deizm, ateizm, nihilizm gibi günümüzün din karşıtı akımları, insanlık tarihinde her zaman var olagelen farklı düşünce akımlarının devamı niteliğindedir.¹⁵⁵ Bu bağlamda biz çalışmamızda mezkur akımlardan deizmin 14-18 yaş arası ergenlerde güçlü bir etkiye sahip olup olmadığını değerlendirmekteyiz.

Ergenlik dönemlerinde gençlerin en belirgin sosyal, psikolojik ve ahlâkî sorunlarından birinin din algısı olduğunu söylemek mümkündür. Ergenlik döneminde, gençler çeşitli sorgulamalarda bulunurken, bilgi eksikliğiyle yahut sosyal-kültürel farklı etmenlerle deizm gibi din karşıtı düşüncelere yönelim gösterebilmektedirler. Lise seviyesinde yapılan araştırmalar, ergenlerin inanç konusunda kısmî şüpheler içinde olduklarını ve genellikle inanç konularının merak ettikleri konular arasında yer aldığını göstermektedir.¹⁵⁶

Ergenlik dönemine girerken gençlerde dinî şüpheli tavırlar artmakta ve gelişimsel süreçlerle birlikte gençler farklı dinî inançlara ilgi duyabilmektedirler, bu da deizm gibi düşüncelerin yayılmasına yol açmaktadır.¹⁵⁷ Ergenlik döneminde bireyler, dinin kurallarına uyum sağlama ve dinî sorumluluklarla karşı karşıya kalmaları, gençlerin bağımsızlık kazanma ve özgürlük arzusu ile birleşince dinî otoriteye karşı çıkma eğilimine dönüşebilmektedir.¹⁵⁸ Gençler, dinin yaşamlarını kısıtladığını düşünerek Allah'ın, peygamberin ve vahyin getirdiği ölçüleri reddetmekte yahut görmezden gelerek yaşamayı tercih etmektedirler. Bunun yanı sıra, engellenmeden, keyfince ve sınırsız yaşam sürme isteği, özellikle ergenlik döneminin bağımsızlık arzusu, özgürlük tutkusu ve kurallara karşı gelme eğilimi gibi faktörlerin etkisiyle artmakta ve gençlerin din karşıtlığını güçlendiren etkenler arasında yer almaktadır.¹⁵⁹ Popüler kültürün de etkisiyle inanç ve ahlâkın zayıflamasına, haz odaklı yaşam tarzının yaygınlaşmasına neden olmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Ekrem Keleş, “İnanıcı Korumak” *Diyanet Dergisi* 320, (2017), 4.

¹⁵⁶ Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, 199.

¹⁵⁷ Şimşek, *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*, 33.

¹⁵⁸ Şimşek, *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*, 44.

¹⁵⁹ Menküç, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*, 28.

¹⁶⁰ Arif Korkmaz, *Ateizmin Psiko-Sosyolojisi 1. Cilt*, (Konya: Palet Yayınları, 2019), 16.

Gençlerin dinî yaşamdan uzaklaşmasının bir diğer nedeni, modern toplumun getirdiği sekülerleşmedir. Sekülerlik, dinî hayatın merkezinden uzaklaştırarak dünyevî endişeleri öne çıkarmaktadır.¹⁶¹ İnsanlar, bilimin her şeyi açıklayabileceğine inanarak dünyevî isteklerine odaklanmakta ve dinî duyarlılıkları azalmaktadır. Bu durumda, gençler daha fazla hazzı yönelmekte (Hedonizm) ve gençlerin dinî otoriteye olan saygıları azalmaktadır.¹⁶²

Deizm düşüncesine gençlerin yönelme sebeplerinden bir diğeri ise mensubu olunan kuşağın teknik ilerlemelerin etkisiyle değişen beklenti ve kabuller olarak belirtilmiştir. İnsanlar, somut cevaplar isteyerek dünyevî arzuları doğrultusunda Allah'a yönelmektedirler. Ergenlik döneminde, gençlerin duygusal ve bilişsel değişimler yaşadığı bir süreçte dualarının hemen karşılık bulmaması, Allah ile aralarına mesafe koymalarına neden olabilmektedir.¹⁶³

Dinî öğretilerin modern bilim ve felsefe dersleriyle ilişkilendirilmemesi, gençlerin bilim ve felsefeye olan ilgilerinin göz ardı edilmesi, modern çağın inanç problemlerini artırmaktadır.¹⁶⁴ İslâm'ın doğru anlaşılması ve Müslümanlar tarafından yeterince araştırılmaması, bu problemlerin en büyük etkenlerindedir. Gençlerin dinîyle ilgili bilgi eksikliği ve bir yol göstericinin olmaması gibi nedenlerle dinden uzaklaşmaktadırlar.¹⁶⁵

Medya ve internet kullanımının yaygınlaşması gibi din algısına karşı yapılan propaganda faaliyetleri gençlerin İslâm dinine bakışını etkilemektedir. Sosyal medyadaki paylaşımlar, İslâm ülkelerinin bilimsel ve teknolojik geri kalmışlığı, iç çatışmaları ve Orta Doğu'daki durum gibi faktörler, gençlerin İslâm dinini sorgulamasına neden olmaktadır. Araştırmalar, gençlerin özellikle sosyal çevrelerindeki davranışların özdeşimini kurarak benimsediklerini göstermektedir.¹⁶⁶ Son yıllarda, Taliban, DAESH, Selefilik gibi grupların

¹⁶¹ Mehmet Öztaş, *Deizm ve Dinî Hayat*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006), 55.

¹⁶² Şimşek, *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*, 47.

¹⁶³ Şimşek, *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*, 47-48.

¹⁶⁴ Dorman, *Tarihî ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi*, 18.

¹⁶⁵ Dorman, *Tarihî ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi*, 15.

¹⁶⁶ Mehmet Akif Kılavuz, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2006), 301-302.

dinî yorumlarının şiddeti ve yasakları öne çıkardığı ve gençler üzerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.¹⁶⁷

Sosyal medyanın etkisiyle, din adına yapılan faaliyetlerin aslında din öğretileriyle çelişmesine rağmen gençlerin düşüncelerini etkilediği görülmektedir. Teknoloji çağında, internet gençleri etkileyen önemli bir kanaldır. İnanç konuları hakkında internet siteleri, kişisel bloglar ve sosyal medya platformlarında yayılan yanlış bilgiler ve din karşıtı propaganda, gençlerin düşüncelerini etkilemektedir. Bu nedenle, gençlerin doğru bilgiye ulaşmak için yetkin kişilere danışmaları önemlidir. Ayrıca, televizyon programlarında din konularının tartışılması esnasında birbirleri ile çelişen yorumların yapılması da gençlerin dinî inançlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumda, gençlerin internet aracılığıyla deizm gibi farklı dinî akımlara yönelmeleri kolaylaştığı belirtilmektedir. Deizmi besleyen kaynakların başında sosyal medya gelmekle birlikte çeşitli sosyal ağlar üzerinden deizmle ilgili paylaşımlar ve çarpıcı sorular yöneltilerek gençlerin dinî bilmeden dinî eleştirmesi sağlanmaktadır.¹⁶⁸

Ergenlik döneminde deizmi sorgulayan gençlerin sorgulama nedenleri çeşitlidir. Bunlar arasında, ergenlik döneminin karmaşık ve sorgulayıcı yapısı, sosyal çevrelerden ve arkadaşlardan etkilenme, dikkat çekme ve kişisel kimliğini oluşturma isteği gibi döneme özgü faktörlerde bulunmaktadır.¹⁶⁹ Gençlere yanlış dinî eğitim verilmesi, olumlu dinî rol modellerinin yetersizliği ve dinin veya Allah'ın gençlere tam olarak anlatılamaması gibi nedenler de etkili olabilmektedir.¹⁷⁰

2.2.1 Ergenliğin karakteristik özellikleri

Ergenlik, insanın biyolojik olarak evrensel bir gelişim sürecidir. Bu süreç, çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşaması olarak kabul edilmektedir. Ergenlik, bireyin yoğun olarak hormonların etkisi altında kaldığı buluş çağı ile başlayıp fiziksel büyümenin tamamlanmasıyla son bulan özel bir dönemdir. Bu dönemde bireyde fiziksel, bilişsel, cinsel, sosyal, duygusal gelişim ve değişimler yaşanmaktadır. Ergenlik ve gençlik kavramları arasında farklar bulunmasına rağmen, gençlik terimi ergenliği de içerecek

¹⁶⁷ İbrahim Çoşkun, *Modern Çağda Deizm ve Sonuçları, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 12.

¹⁶⁸ Dorman, *Tarihî ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi*, 16.

¹⁶⁹ Koç, *Lise Öğrencilerin Deizm İnançına Dair Sosyolojik Bir Araştırma*, 40.

¹⁷⁰ Koç, *Lise Öğrencilerin Deizm İnançına Dair Sosyolojik Bir Araştırma*, 41.

şekilde daha geniş bir dönemi kapsamaktadır. Ergenlik, tipik olarak 12-22 yaş arası kapsar ancak bu sınır yaşanan yerin iklim özelliklerine veya biyolojik faktörlere göre değişebilmektedir. Dolayısıyla ergenlik dönemi kesin bir yaş sınırıyla tanımlanamaz ve genellikle çocukluk ile yetişkinlik arasında bir ara geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir.¹⁷¹

Ergenlik döneminde birey, beden yapısına uyum sağlamaya çalışırken hayatı için önemli kararlar almak zorundadır. Bu dönemin karakteristik olarak fırtınalı, bunalımlı ve sıkıntılı olarak tanımlanmasının ergenin bilişsel, fiziksel, duygusal ve toplumsal gelişim süreçleriyle yakından ilişkisi vardır. Ergenlik çağı, hızlı büyüme, cinsel dürtü artışı, henüz tam olgunlaşmamış benlik ve belirsiz toplumsal konum gibi faktörlerle sorunlarla dolu bir dönemdir. Bu döneme olumlu bakmanın, ruh sağlığı açısından endişe verici olduğunu belirten bazı uzmanlar, ergenlik döneminin sorunsuz geçmesinin, bireyin travmalara karşı duyarsız olması ve gelişimsel açıdan önemli ilişkilerin oluşturulmaması gibi riskler taşıdığını vurgulamaktadırlar.¹⁷²

Ergenlik, farklı antropolojik çalışmalarda her çağda ve kültürde karmaşık bir dönem olarak görülmüştür. Ergenlik dönemindeki bunalımın hem normal hem de olgunlaşma için gerekliliğine işaret edilmiştir. Geçmişte, Sokrates, Aristo ve Eflatun gibi filozoflar doğrudan ergenlik terimini kullanmasalar da gençlik çağından bahsetmişlerdir. Sokrates gençlerin kötü alışkanlıklarından, otoriteye saygısızlıklarından, lüks ve aşka düşkünlüklerinden şikâyet ederken, Aristo gençlerin duygusallığından, asi davranışlarından yakınmıştır.¹⁷³ Amerikalı psikolog Granville Stanley Hall'a göre ergenlik, insanın yeniden doğuşu olarak nitelendirilmiş, büyük karmaşa ve fırtınaların yaşandığı bir dönem olarak tanımlanmıştır. Ergenlik, sıkıntılı süreçleri çağrışırsa da aslında olumlu bir dönemdir.¹⁷⁴ Fransız psikiyatrist Dolto'ya göre de ergenlik, ikinci bir doğum olarak tanımlanır ve bebeklikten ergenliğe geçişin, bir birey olarak dünyaya gelmek için kaçınılmaz bir süreç olduğu belirtilmektedir. Ergenlik, savunmasız bir dönemdir ve yaşanan olumsuzluklar sonraki yaşamı etkileyebilecek komplikasyonları

¹⁷¹ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi Ve Genel Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17(1), (2004), 234.

¹⁷² Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenin Sorunları* (Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu Araştırma Yayınları, 1992), 138.

¹⁷³ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 45.

¹⁷⁴ Atalay Yavuzer, *Ergenlik Dönemi ve Özellikleri*, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2011), 67.

barındırmaktadır. Dolto, bu dönemi ıstakozun kabuk değiştirmesiyle karşılaştırır ve ergenin değişim içindeyken savunmasız olduğunu ve bu dönemde yaşadığı zorlukların etkisini ilerleyen yaşamında taşıyacağını belirtmiştir.¹⁷⁵

Gelişim, bedensel, zihinsel, sosyal, duygusal ve ahlâkî-manevi olmak üzere çeşitli boyutlarda ortaya çıkar ve her bir boyut birbiriyle ilişkilidir. Bu boyutlar, bir tekerleğin merkezle bağlantı kuran kısımlarına benzetilerek tasavvur edilebilir. Çünkü tekerleğin rahat dönmesi, bu gelişim alanlarının dengeli bir şekilde gelişmesine bağlıdır.¹⁷⁶ Ergenlerin sağlıklı bir ilerleme kaydetmeleri için bu beş alanda her yönden ilgi ve alakaya ihtiyaçları vardır. Bir ergenin her boyutta aynı anda aynı hızda büyüme göstermesi beklenmemektedir. Bu süreçte, ergenin bazı dengesizlikler yaşayıp düşe kalka ilerleme kaydetmesi normal karşılanmaktadır. Ancak sonuç itibariyle bu hayat yolculuğunda düzgün bir yol takip etmesi için, diğer gelişim alanlarında dengeli bir bütünlük sağlaması, sağlıklı bir birey olma yolundaki en büyük görevidir.¹⁷⁷

Ergenlik kendi içinde bölümlere ayrılmakta ve erinlik, ergenliğin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Erinlik, ergenlik dönemindeki cinsel organların gelişme sürecini ifade etmektedir. Bu dönemde genç, bedensel değişimlere hızla ayak uyduramamakta ve kendini bedenine yabancılaşmış hissetmektedir. Dış görünüşteki değişiklikler genellikle insanları etkiler ve genç, yetişkin vücut formuna alişmaya çalışmaktadır.¹⁷⁸

Zihinsel gelişim, ergenliğin en temel boyutlarından biridir. Bu dönemde, birey çevresini öğrenme ve anlama yeteneğini geliştirir ve düşünme becerileri, mantıksal çıkarımlar yapma yeteneği artar. Beyindeki değişiklikler, karar verme mekanizması ile ilgili değişimleri ve akıl yürütme becerilerinin gelişimini desteklemektedir.¹⁷⁹ Duygusal gelişim, insanın hayatı boyunca devam eden ve dönemsel olarak farklı şekillerde ifade edilen önemli bir boyuttur. Bu boyutta, iç salgı bezlerinden salgılanan hormonlar ve bireyin çevresini ve kendisini algılama biçimi etkilidir. Ergenlikte duygusal durumlar genellikle istikrarsız ve ani değişimler göstermektedir. Çocukluk döneminde karşılaşılan

¹⁷⁵ Nevin Ergin, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Epsilon Yayınları, 1998), 132.

¹⁷⁶ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2014), 41.

¹⁷⁷ Onur, *Gelişim Psikolojisi*, 41

¹⁷⁸ Mehmet Bilgin, “Bedensel ve Devinimsel Gelişim, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi İçinde”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Binnur Yeşilyaprak, (Ankara: PEGEM Akademi Yayıncılık, 2004), 66-70.

¹⁷⁹ Hadiye Küçükkaragöz, “Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Binnur Yeşilyaprak, (Ankara: PEGEM Akademi Yayıncılık, 2004), 78- 79.

problemlerin çözülmemesi, ergenlik döneminde olumsuz etkilere neden olabilir ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklara yol açmaktadır.¹⁸⁰

Ergenlik döneminde, gençler toplumun ve arkadaş çevresinin kabulünün önemini büyük ölçüde hissetmektedirler. Bu nedenle, çatışmalardan kaçınmak adına duygularını gizleyebilirler, ancak bastırılan duygular zaman zaman şiddetli patlamalara yol açmaktadır. Ergenlik, genellikle travmatik bir süreç olarak kabul edilir ve ergenler hızlı bilişsel ve hormonal değişimlerin etkisi altındadırlar.¹⁸¹ Gençler, çeşitli duygusal dalgalanmalar yaşarlar ve bu da iç ve dış çatışmalara yol açmaktadır. Aynı zamanda, ebeveyniyle sağlıklı bir bağ kuramayan gençler, kendilerini yalnız hissetmekte ve bu nedenle hayal dünyalarında sığınak aramaktadırlar. Fizyolojik değişiklikler de duygusal durumu etkilemekte ve gençlerin kendilerini bedensel olarak kabul etme sürecini karmaşık hale getirmektedir.¹⁸²

Gençler, çeşitli deneme yanılma süreçleriyle kendi yolunu bulmaya çalışırlar, ancak bu süreçte çatışmalar yaşarlar ve tutarsız davranabilmektedirler. Duygusal bombardımanla karşı karşıya kalan gençler, bu duyguları anlamaya ve değişen yaşam koşullarına uyum sağlamaya çalışmaktadır. Ergenlik döneminde, gençlerin ilişkileri duygusallığın ön planda olduğu bir hal alır ve aynı zamanda otoritelere karşı başkaldırı da görülmektedir. Ergenlik, fiziksel olarak sona erse de psikolojik olarak uzun bir sürece yayılmaktadır. Gençlerin bu dönemi kolay atlama, daha önceki kritik yaşantıların sağlıklı bir şekilde geçirilmesine bağlıdır. Bu süreç, bireyin biyolojik yapısı ve çevresel faktörler tarafından belirlenmektedir.¹⁸³

Ergenlik döneminde sosyal gelişim, bireyin toplumsal kabul görmesi ve kendi benliğini inşa etmesi sürecini içermektedir. Bu dönemde, bireyin etkileşimde bulunduğu kişiler ve gruplar aracılığıyla sosyal becerilerini geliştirirken aynı zamanda kendinî daha iyi tanımaktadırlar. Sosyal çevrenin etkisiyle, ergenin soyut düşünme yeteneği gelişmekte ve toplumu ve kendisini daha iyi anlamaya çalışmaktadır. Ancak ergenlik dönemi, toplumsal rollerdeki değişikliklerle birlikte bazı muğlaklıkları da beraberinde getirmektedir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Kulaksızoğlu, *Ergenin Sorunları*, 138.

¹⁸¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 267.

¹⁸² Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme Ve Din*, (Rağbet Yayınları, İstanbul. 2004), 39.

¹⁸³ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul Remzi Kitabevi, 1990), 333.

¹⁸⁴ Banu Yazgan İnanç, Mehmet Bilgin ve Meral Kılıç Atıcı, *Gelişim Psikolojisi*, (Ankara: PEGEM, 2008), 69.

Gençler, çocukluk ile yetişkinlik arasında bir konumda oldukları için bazen ne kadar davranacaklarını bilememekte ve çevreleri de onlara karşı belirsiz bir tutum takınmaktadırlar.¹⁸⁵ Bazı gençler, toplumsal normlara uyum sağlamakta zorlanmakta ve kendi iç dünyalarında ya da belirli alanlarda kendilerini ifade etmeyi tercih etmektedirler. Arkadaş grupları, gençler için önemli bir destek kaynağı haline gelmekte ve genellikle aile üyelerinden daha fazla etki sahibi bir konumda bulunmaktadır.¹⁸⁶ Çoğunlukla ergenlik döneminde, gençler ailelerinden uzaklaşarak kendi özgürlüklerini aramakta ve arkadaşlarıyla daha fazla bağ kurmaktadır. Bu dönemde, gençlerin arkadaşlık ilişkileri, onların kişisel kimliklerini oluşturmak ve topluma entegre olmak için önemlidir.¹⁸⁷

Bireyin kimlik oluşumunda, özellikle çevresinden aldığı etkilerle şekillenen bir süreçtir. Kimlik, birinin diğerlerinden farklı olduğu bilincini içeren bir kavramdır. Ergenlik döneminde birey, büyüme, meslek seçimi ve eş seçimi gibi önemli kararlar almak durumundadır. Bu süreçte, kimlik arayışı, çocukluk döneminde özdeşim kurulan kişiliklerden uzaklaşmayı ve kendi benliğini bulmayı içermektedir.¹⁸⁸ Din, kimlik oluşumunda bireye rehberlik etmekte ve bütünlük sağlamaktadır. Ergenlik döneminde gençler, kimliklerini bulma ve kabul etme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır.¹⁸⁹ Fiziksel gelişim, sosyal normlar ve kültürel etkiler, kimlik oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır.¹⁹⁰

2.2.2 Ergenlikte ahlâkî ve inanç gelişimi

Ahlâk, kişinin değerler sistemi içinde iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımı yapabilme yetisi olarak tanımlanır. Ahmet Cevizci'ye göre, ahlâk belirli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünüdür. Bireyin hayatında ahlâk, belli aşamalar kat ederek gelişim göstermektedir. Bu süreçte, toplumun önemli bir yeri vardır çünkü ahlâkî normlar sonraki nesillere toplum vasıtasıyla aktarılır. Bu meyanda ahlâkî gelişimi,

¹⁸⁵ Hatice Engin, Armağan Yıldız Engin, *Gelişim Psikolojisi*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 108.

¹⁸⁶ Engin ve Yıldız, *Gelişim Psikolojisi*, 13.

¹⁸⁷ Handan Asude Başal, *Gelişim ve Psikoloji*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2018), 64.

¹⁸⁸ Başal, *Gelişim Ve Psikoloji*, 65.

¹⁸⁹ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: DEM Yay., 2009), 12.

¹⁹⁰ Şahin Filiz, *Ahlâkın Akli ve İnsani Temeli*, (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 57.

topluma etkin bir uyum sağlamak için değerler sistemi oluşturma süreci olarak tanımlamak uygun olacaktır.¹⁹¹

Ahlâkî gelişime katkıda bulunan unsurlardan biri zihinsel kapasitedeki değişiklikleri etkileyen bilişsel gelişimdir. Diğer bir önemli unsur ise kimlik gelişimidir. Ergenlik dönemi, soyut düşünmenin yoğun olarak başladığı bir dönemdir ve ahlâkî değerlerin yansıtılmasında önemli bir aşamadır. Ancak her ergen bu aşamaya ulaşmamaktadır.¹⁹²

Din ve ahlâk gelişimi arasında sıkı bir ilişki vardır. İslâm'da da insanın değerler açısından gelişmesi temel bir ölçüttür. Araştırmalar, dinî eğitimin ahlâkî değerlere ilgi uyandırdığını göstermektedir.¹⁹³ Ergenlik dönemi, ahlâkî gelişim açısından önemli bir kavşak noktasıdır. Ergenlikte oluşturulan kalıplar, bireyin ahlâkî yapısını büyük ölçüde etkiler. Yetişkinlikte gösterilen ahlâkî eylemlerin temeli genellikle ergenlik döneminde atılmaktadır. Bu nedenle, ergenlik ahlâkî gelişimin kritik bir dönemidir ve yetişkinlikteki ahlâkî yapının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.¹⁹⁴

Ergenlik dönemi, bireyin çocukluk evresindeki etkilenme aşamasından sıyrılıp kendi değer yargılarını inşa ettiği bir dönemdir. Bu dönemde birey, farklı perspektiflere açılarak kendisini yeniden tanımlamaktadır. Ergenlik süreci, bireylere çevrelerinde olup biten şeylere anlam verme ve anlama ihtiyacından ortaya çıkan dinî inanca dair fırsatlar sunmaktadır. Ergenlikte yaşanan inanç gelişimi, bireyin kendi dinî inancını ebeveynlerinden miras aldıklarından ziyade yeniden inşa etmesini gerektirmektedir.¹⁹⁵

Ergenlik dönemi, bireyin kendi değer yargılarını inşa ettiği bir evredir, çocukluk dönemindeki etkilenme aşamasından sıyrıldığı bu dönemde farklı perspektifler ile değerlendirilmektedir. Dinî inançlar insanların çevrelerinde olup biten şeylere anlam vermelerinden doğmakta ve ergenlik, bu anlayışı yapılandırma süreci olarak

¹⁹¹ Bettül Aydın, "Gelişimin Doğası", *Eğitim Psikolojisi*, ed. Binnur Yeşilyaprak, (Ankara: Pegem Yayınları, 2004), 41.

¹⁹² Meral Çileli, "Ergenlikte Ahlâk Gelişimi", *Ergenlik Psikolojisi*, ed. Bekir Onur, (Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1987), 280.

¹⁹³ Hayati Hökelekli,, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 17-18.

¹⁹⁴ Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlâkî Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler", Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005), 41- 59.

¹⁹⁵ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 13.

nitelendirilmektedir.¹⁹⁶ Ergenlik döneminin dinî boyutu üzerine yapılan araştırmalar, ergenlikte dinî gelişimin genellikle üç aşamada incelendiğini ortaya koymuştur.¹⁹⁷

Ergenlik döneminin ilk aşaması olan “Dinî Şuurun Uyanması” (12-14 yaş), gençlerin bir uyanış yaşadığı evredir. Bu aşamada dinî şuur, bireyin hangi dinî kabullere sahip olduğunu anlaması, dinî tutum ve davranışlarının farkında olması ve dinî kabullerini içten yaşamasıyla ifade edilir. Soyut düşünme yetisinin gelişmesiyle birlikte kuvvetli bir dinî anlayış ortaya çıkar ve ibadetlere katılım isteği artmaktadır. Bu dönemin işlevselliği, bireyin önce kendinî fark etmesi ve sonra çevresindeki değerlerin bilincine varmasıyla mümkündür.¹⁹⁸

İkinci aşama “Dinî Kabullerin Sorgulanması” (14-18 yaş) döneminin en karakteristik özelliği şüpheci. Bu dönemde gençler, inanç ve inançsızlık arasında kararsızlık yaşarlar. Şüphenin ortaya çıkmasında yaşın önemli bir etkisi vardır ve bu durum olgun bir imana ulaşmak için gereklidir. Ergenlik dönemi, kuşkuyla sorgulama ve araştırma dönemi olduğundan, dinî konularda ortaya çıkan şüphe ve bunalımlar genellikle kişiliği geliştirmekte ve dinî gelişime katkıda bulunmaktadır. Bu dönemde gençler, inançlarını gözden geçirir, sorgular ve çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir.¹⁹⁹

Üçüncü aşama ise “Dinî Tutumların Belirginleşmesi” (18-21 yaş) döneminde gençler, dinî tutumlarında istikrarlı bir hal almakta ve netleşmektedir. Bu dönemde bireyler, yaşamlarını yönlendirdikleri değer ve olgularla birlikte içsel bir dengeye ulaşmaktadır. Ergenlik döneminde yaşanan şüphe ve sorgulamalar sonucunda ortaya çıkan iman, yenilenmiş ve gelişime açık bir şekilde belirlemektedir. Gençler, yaşadıkları fırtınalı dönemden sonra dinî tutumlarını bilinçli bir şekilde belirlemede ve bu tutumlar genellikle çocukluk döneminde taklit edilen imandan daha sağlam ve bilinçli haldedir. Çalkantılı ergenlik döneminden sonra gençlerin zihinsel olarak durulduğunu ve dinî tutumlarının dinî reddedenler, şuurlu bir şekilde dine yönelenler ve geleneksel inançlarını sürdürenler olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 267.

¹⁹⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267.

¹⁹⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267.

¹⁹⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267.

²⁰⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267-268.

Ergenlik döneminde dinî gelişimi anlamak için aile faktörünün önemli olduğu vurgulanmaktadır. Aile, çocuğun din ile tanışmasını sağlayan ve dinî tecrübelerinin uyanmasını destekleyen önemli bir faktördür. Çocukluk döneminde sağlıklı bir dinî gelişim için çocuğun çok yönlü bir gelişim göstermesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, ebeveynlerden aldığı eğitim ve bu dönemde onlarla oluşturduğu bağlanma stili ergen dinî gelişimini etkilemektedir.²⁰¹ Ebeveynlerin dindarlık düzeyi ve çocukla kurdukları güvenli bağlanma ilişkisi, ergenin Allah ile olan ilişkisini de etkilemektedir. Güvensiz bir bağlanma figürü olarak algılanan ebeveynler, gençlerin dinî gelişimini olumsuz etkileyebilirken, güvenli bir bağlanma ilişkisi olanlar genellikle sağlıklı bir dinî gelişim göstermektedir.²⁰² Eğer çocukluk döneminde temel güven duygusu sağlıklı gelişmemişse, ergenlik döneminde kimlik arayışı esnasında gençler kendilerine güven duyabilecekleri insanlar ve din ya da ideoloji arayışına girmektedir. Çocukluk döneminde ailede öğrenilen bilgiler, ergenlikte özümşenerek ortaya çıkar. Bu bilgileri işleyecek zihinsel yetenekler, dinî düşüncelerin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Ergenlik öncesi dönemde esaslı bir din eğitimi alan bireyler, ergenlik döneminde daha hızlı bir kişilik olgunlaşması ve dinî pratiklere eğilim göstermektedir.²⁰³

2.2.3 Kuşak kavramı ve Z kuşağı özellikleri

İnsanların sosyal varlıklar olmaları nedeniyle toplum içinde yaşamaları ve duygularını bir şekilde ifade etmeleri gerekmektedir. Bu aynı zamanda, tek başına yaşamının duygu ve düşüncelerin tam olarak anlaşılmasında yetersiz kalacağı anlamına gelmektedir. Bireyler, ilk olarak aileleri içinde dünyaya gelir ve daha sonra sülale, mahalle ve ülke gibi bir topluma ait olmaktadır. Bu aidiyet, farklı zaman dilimlerine atfedildiğinde “kuşak” olarak nitelendirilmiştir. Kuşak kelimesi, Latince “generatiun” kelimesinden çevrilmiş olup, Türkçede “nesil” Osmanlıca ve Arapçada “soy, şecere” anlamına gelmektedir.²⁰⁴

Kuşak kavramı ilk olarak Alman sosyolog Karl Mannheim tarafından kullanılmıştır. Mannheim’a göre, yeni katılımcıların kültürel süreç içinde ortaya çıkması, kültür mirası

²⁰¹ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Bilimkent, 2016), 198-199.

²⁰² Hızır Hacıkeleşoğlu, Faruk Karaca, “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53, (2021), 198-199.

²⁰³ Ayşe Koç, *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 92-94.

²⁰⁴ Koç, *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*, 95-96.

aktarımının nedenleri etrafında yapılması, kuşak üyelerinin sınırlı olarak herhangi birine katılabilmeleri, eskilerin sürekli yok olması ve kuşaklar arası geçişin sürekli olması gibi koşullar bir kuşağı oluşturan beş temel unsur gereklidir.²⁰⁵ Biyolojik olarak kuşak, anne ve baba ile çocuklarının doğumları arasındaki geçen zaman dilimidir. Bu tanım, bireyler arasındaki kan bağıını göstermektedir ve ebeveynler ile çocukları arasındaki geçen zaman aralığını tanımlamaktadır.²⁰⁶ Sosyolojik olarak ise aynı zaman diliminde doğan ve ortak noktalar oluşturan insanlar için “kuşak” tanımlaması yapılmaktadır. Kuşaklar, bir süreç halinde devam ederek gelmiş, aynı zaman dilimlerinde dünyaya gelerek aynı sorumluluklara gark olmuş topluluğu ifade etmektedir.²⁰⁷ Her kuşağın farklı özellikleri, yaşamları, beklentileri ve hayat koşulları vardır. Kuşaklar, yaşadıkları zamandan etkilenirler ve kendilerinden sonra gelecekleri etkileyerek kuşaklar arasındaki ayrımı oluşturmaktadır. Kuşaklar, bir toplumu toplum yapan kendi örf ve adetlerine sahiptirler ve geçmiş kuşaklardan devralınan her şey, gelecek kuşaklar için değerlidir ve korunması gerekmektedir.²⁰⁸ Genel kabul gören bir sınıflandırmaya göre şu kuşaklar bulunmaktadır:

- 1. Sessiz Kuşak (1925-1945):** Bu kuşak, ikinci dünya savaşı ve büyük ekonomik buhran gibi olayları yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Türkiye’de "Cumhuriyet kuşağı" olarak adlandırılmaktadır. Ataerkil düzenin hâkim olduğu bir dönemdir. Genellikle iş hayatından emekli olan bir kuşaktır ve ataerkil yapıya uygun olarak baba evin reisi olarak görülmektedir. Eğitim seviyesi genel olarak düşüktür ve cinsiyetler arasında eğitim açığı bulunmaktadır. Teknolojiyle ilgili olarak bazı sorunlar yaşarlar, ancak genellikle teknolojiyi kullanmaya heveslidirler ve zamanla adaptasyon sağlamaktadır. Bu kuşak, Türkiye’nin Cumhuriyet döneminin zorluklarını ve değişimlerini yakından görmüş, toplum için fedakârlık ve gayretin ön planda olduğu bir döneme tanıklık etmiştir. Teknolojiye uzak

²⁰⁵ Bekir Onur, “Kuşak Kavramı ve Kuşaklararası Diyalog” *Eğitim ve Bilim*, (1980), 16-17. URL: <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5461/1626> (Erişim Tar.: 01.03.2024)

²⁰⁶ Burcu Güdücü, Ceyda Balcı, “Kuşaklar ve Eğitim Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 7(1), (2021), 107.

²⁰⁷ Turgay Yerlikaya, “Kuşak Sosyolojisi ve Z Kuşağı Tartışmaları”, *Lacivert Dergisi* 71, (2020), 1-2.

²⁰⁸ Veysel Bozkurt, “Bursa’da Z Kuşağını Anlamak İçin”, *Kuşaklar Sosyoloji ve Z Kuşağı: Data Ne Söylüyor?*, ed. M. Yılmaz, (İstanbul: Mümin Ceyhan Bursa Kültür Kaynakları Araştırma Kütüphanesi Yayını, 2023), 1-3.

yetişmiş olmalarına rağmen, çoğunlukla teknolojiyi kullanmaya heveslidirler ve değişen düzene çabuk adapte olabilmektedirler.²⁰⁹

- 2. Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964):** İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde büyük bir bebek doğum oranı artışı yaşanmış ve bu döneme “Bebek Patlaması Kuşağı” adı verilmiştir. Türkiye’de, tek parti döneminden çok partili döneme geçiş, radyonun yaygınlaşması ve siyasi çalkantılar bu döneme denk gelmektedir. Bu kuşak, diğerlerinden farklı olarak dürüstlüğe önem verirken, hırsları ve karar alma yetenekleri düşüktür. Genellikle olumlu ve yapıcı iş ilifkilerine sahiptirler ve danışmanlık veya yöneticilik gibi görevlerde bulunmaktadırlar. Ayrıca köyden kente göç dönemi olarak da bilinir ve ataerkil yapı hala belirgindir.²¹⁰
- 3. X Kuşağı (1965-1979):** Bu kuşak, önceki kuşakların yaşadığı zorlukları çekmiş ve sürekli çalışma ve kazanma üzerine odaklanmıştır. Çoklu kimliğe sahip olmaları belirgin bir özellikleri arasındadır ve genel olarak teknolojiyi hızla benimsemişlerdir. Ekonomik belirsizlikler ve yaşadıkları dönemdeki sosyal değişimler nedeniyle gelecek kaygısı yaşamışlardır. Bu kuşak, kendilerinden önce ve sonra gelen kuşaklar arasında kalmış ve sürekli bir kimlik arayışı içinde olmuşlardır. Büyük ölçüde tüketim odaklı bir yaşam sürmüşlerdir.
- 4. Y Kuşağı (1980-2000):** Teknolojinin hızla geliştiği bir dönemde yaşamışlar ve teknolojiye bağımlı hale gelmişlerdir. Hızlı erişim ve çoklu görev yapabilme becerisi kazanmışlardır. Sabırsızlık ve bireysel özgürlükleri önemseyen bir yapıları vardır. Eğitim ve kariyerlerine büyük önem vermişlerdir ve iş yerlerindeki uyumları ve yeniliklere açıklıkları dikkat çekicidir. Aile içinde paylaşım ve iletişim önemlidir ve genellikle çocuk yetiştirmede daha özgür bir tutum sergilemişlerdir.²¹¹

²⁰⁹ Gizem Etlican, *X ve Y Kuşaklarının Online Eğitim Teknolojilerine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması*, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 4.

²¹⁰ Elif Sezi Daloğlu, *Çalışma Algısı Üzerine Kuşaklararası Bir Analiz*, (İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 32.

²¹¹ Aycan Türk, *Y Kuşağı* (İstanbul: Kafe Kültür Yayıncılık, 2013), 19; Nevriye Altuntuğ, “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 4(1), (2012), 205.

5. Z Kuşağı (2001 ve sonrası): Teknolojiyle büyümüş ve teknolojiye bağımlı bir şekilde sosyal ve psikolojik açıdan etkilenmişlerdir. Ayrıca aile içinde şımartılmış bir yapıya sahiptirler ve teknolojinin getirdiği sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Aile içi ilişkilerde anlaşmazlıkların ve iletişim sorunlarının arttığı gözlemlenmiştir.²¹² Teknoloji bağımlılığı ile birlikte yaratıcılığı ve küresel düşünebilme becerileri artmış ancak, sosyal medya ve benzeri dijital haber kanallarında olduğu gibi sürekli değişen gündem ve akışa ayak uydurma durumu z kuşağını, aceleci ve sabırsız yapmıştır. Ayrıca bir mevzuyu derinlemesine işleyemeden yeni bir konuya maruz kalma çok ve farklı konularda bilgiler elde etmiş olsalar da bunların malumat seviyesinde kalması sonucunu doğurmuştur. Bu durum aynı zamanda akışta hiçbir şeyi kaçırmak istememeleri sebebiyle uyku yoksunluğu gibi kronik sorunlar yaşamalarına da sebep olabilmektedir.²¹³

2.2.4 Sosyolojide gençlik kuramları

Neoliberal dönem ile birlikte etkileri günümüzde de hissedilen sosyal problemler gençlik üzerinde daha bariz bir şekilde kendinî hissettirmektedir. Varsıl ve yoksul arasında gelir farklılığının artması güvensizlik ve belirsizlik gibi psikolojik sorunların akabinde toplumsal çözümlere de sebebiyet vermektedir. Bu noktada sosyolojide gençlik üzerine yapılmış, yapılacak olan çalışmalar önem arz etmektedir.

Genç ve gençlik dönemine dair sosyolojik kuramlar dört grupta kategorilendirilmiştir. Bunlar; yapısal işlevsel, yapısal çatışmacı, sembolik etkileşimci ve alt kültür kuramıdır.²¹⁴

Yapısal işlevselci kuramda aile ile genç birey, toplum ile genç birey arasında karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı bir iletişim ağı mevcuttur. Bu kurama göre toplum birbiriyle ilişkili bütünlük bir sistem olarak nitelendiğinden, gence aile ve topluma bir dizi sorumluluk yüklenir ve bunların yerine gelmesini beklenir. Gençlik toplumsal rollere hazırlık aşaması

²¹² İlknur Kuru, *Y Kuşağı ve İş Yaşam Dengesi*, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 2; Ali Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, (İmge Kitabevi, 2010), 20.

²¹³ Duygu Deniz; Nilay Gemlik, “Z Kuşağı Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri Bağlamında İş Hayatına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi”, *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi* 4(1), (2022), 3-4.

²¹⁴ Ahmet Usanmaz, “Gençliği Sosyolojik Kuramlar Üzerinden Okumak”, *6. Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı 9-10 Aralık*, ed. Mehmet Galip Zorba, (Isparta: Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2021), 96.

olduğundan, gençten, hak ve sorumluluk ekseninde rol ve statüsüne uygun, toplum ile uyumlu bir ilişki ağı kurması beklenir.²¹⁵

1950 ve 1960'larda yapısal işlevselciliğe alternatif olarak ortaya atılan yapısal çatışmacı kuram, toplumun var olabilmesi için değişimin olması gerektiğini, değişimin de ancak çatışma, çözülme ve uzlaşma ile gerçekleşeceğini savunur. Toplumsal değişimin etkin ve hızlı olduğu sanayi ve sonrası toplumlarında gençlerin problemlerinde de artış olduğu kaydedilmektedir. Ebeveyn ve genç bireyin arasında kuşak sürtüşmeleri ortaya çıkmakta, eğitim koşulları ve ekonomik farklılıklar kuşaklar arası çatışmaların artmasına neden olmaktadır. Bu kuram gencin problemlerini yalnız gencin omuzuna yüklemeyi, sistemin bir etkinliği olarak kabul eder.²¹⁶

Sembolik etkileşim kuramı, eylem ve etkileşimleri anlamlandırma ve yorumlamayı, gündelik hayatta insan ilişkilerine dayandırır. Bu kurama göre toplum insanların dünyaya attıkları anlamlardan oluşmaktadır.²¹⁷ Gençliğin anlam dünyasına erişmek için onların kullandığı jargona vakıf olmak elzemdir.

Sosyolojide alt kültür kavramı farklı şekillerde tanımlanıyor olmakla beraber, mahiyeti itibarıyla genel olarak kastedilen, toplumda yaygın bir biçimde kabul gören yaşam biçimlerinin içerisinde olmayan tüm kültürel yapılarıdır. Gençlik alt kültüründen söz edebilmek için dil kullanımlarından giyim kuşam alışkanlıklarına ve müzik tercihlerine kadar pek çok bileşende kendine özgülük aranır. Türkiye'de apaçi gençlik olarak çevreleri tarafından nitelenen gençlik gurubu bir alt kültür örneği olarak kabul edilebilir.²¹⁸

Günümüzde gençliği anlamak ve kuramsal açıdan konu üzerinde çalışmak için kapsamlı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Toplumsal huzur ve birlikteliğin dinamizmini sağlamak için işlevselci kuramdan faydalanılabilir belki ancak bunun mümkün olabilmesi için kuramlar arası çalışmalara ihtiyaç vardır. Gençliğin günümüzde kullandığı dil bir üst kuşaktan bariz bir şekilde farklılaşmış dolayısıyla hayata bakış açıları değişmiştir. Bu değişim ve farklılaşma kuşaklar arası çatışmalara sebep olmuştur. Bu ortamdan neticede

²¹⁵ Ahmet Usanmaz, "Gençliği Sosyolojik Kuramlar Üzerinden Okumak", 96-97.

²¹⁶ Ahmet Usanmaz, "Gençliği Sosyolojik Kuramlar Üzerinden Okumak", 97-98.

²¹⁷ Ahmet Usanmaz, "Gençliği Sosyolojik Kuramlar Üzerinden Okumak", 98.

²¹⁸ Ahmet Usanmaz, "Gençliği Sosyolojik Kuramlar Üzerinden Okumak", 99-100.

tezahür edecek uzlaşımın toplumsal birlik ve beraberliğe hizmet edebilmesi için alanda sosyolojik çalışmalara duyulan ihtiyaç ortadadır.

Genç bireyler ergenlik döneminde dinî inançlarını sorgulamaya başlamakta ve özdeşim kurdukları otorite figürlerini değiştirmektedirler. Aile içindeki mutluluk, güven ve ruhsal tatmin gibi faktörler, gençlerin dinî yönelimlerini olumlu anlamda etkilerken, aksine aile içinde yaşanan sorunlar (boşanma, şiddet, baskı) gençlerin dinî gelişimini olumsuz etkilemektedir.²¹⁹ Gençler, modernizm ile birlikte özgürlük kavramının cazibesine kapılmakta ve dinî bireyleri sınırlayan bir kurum olarak algılamaktadır. Bu nedenle gençler, din ve özgürlük arasında bir çatışma olduğunu düşünmektedirler.²²⁰ Çevresindeki dindar insanların tavırları da gençlerin din ile ilişkisini etkiler. Dindarların yanlışları, gençlerin din adına şüphe duymasına neden olmaktadır. Baskı ve korku odaklı din eğitimi, gençlerde din algısını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca yetersiz ve yanlış din eğitimi, gençlerin dinî konularda sorgulamalarını artırmaktadır. Kötülük problemi, Tanrı'nın adaleti konusunda gençlerde şüphe yaratabilir. Kadının toplumdaki konumu ve din ilişkisi, gençlerde din algısını etkilemektedir.²²¹ Bilim-din ikilemi, batılı bilim adamlarının din üzerine yaptığı eleştiriler gençlerin din ile ilişkisini etkilemektedir. Ayrıca çocukluk çağı travmaları, bireylerin din ile olan ilişkisini etkilemektedir. Ergenlik dönemindeki bireyler, din ile ilgili sorgulama ve şüphelerini Geleneksel çocukluk inançlarını sürdürme, dinî reddetme veya yeni bir inanç veya felsefe benimseme gibi üç farklı yönelim göstermektedirler.²²²

Din değiştirme veya dinî inançtan vazgeçme, nadir görülen ancak birey için son derece önemli bir davranıştır. Bu süreç, bireyin inandığı dinî değerlerden vazgeçip yeni değerleri kabul etmesini içerir ve uzun bir hazırlık evresi gerektirmektedir. Din değiştirme kararı genellikle bireyin inandığı dine olan bağlılığının zayıflaması ve başka bir din veya felsefî görüşün tatmin edici olduğunun fark edilmesiyle başlamaktadır. Bu süreçte

²¹⁹ Hatice Toruntay, *Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 82.

²²⁰ Fatma Yörükoğlu, "Türkiye'de Metropolitan Yönetimler ve Etik Değerler Açısından Bir İnceleme" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 11(40), (2012), 268-273.

²²¹ Nazlı Tutku Kalfa, *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2019), 16.

²²² Selim Eren, "Toplumsal Norm, Ahlâk ve Din", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(2), (2007), 289-316.

bilinçaltındaki etkilerle yeni inanç veya felsefî görüş arasında çatışmalar yaşanabilir, ancak sonunda yeni inanç benimsenir ve eski inançtan vazgeçilmektedir.²²³

Gençlik dönemindeki dinî şüphe, bireylerin inanç tercihlerini belirlemede önemli bir rol oynar. Bazı gençler, eski inançlarını terk edip yeni bir dine veya felsefî görüşe inanmaktadırlar. Son yıllarda, gençlerin dinden uzaklaşarak deizme veya ateizme yönelme eğilimi olduğu tartışılmaktadır. Bu durum, geleneksel inançlardan uzaklaşmanın veya inanç değişiminin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.²²⁴

Günümüzde deizm, gençler arasında dinî değerlerden uzaklaşma eğilimi olarak dikkat çekmektedir. Ülkemizde deizmin yükselişi, Batı dünyasındaki deizmle benzerlikler ve farklılıklar üzerine tartışmalara neden olmaktadır. Bu nedenle, gençlerin deizme yönelimi ve inanç değişiklikleri üzerine yapılan araştırmalar önem arz etmektedir.²²⁵

²²³ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 267-277.

²²⁴ Harmankaya, *Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma–Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği*, 55-56.

²²⁵ Günaydın, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerin İnanç Soru(n)ları”, 331.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, lise düzeyindeki öğrencilerin deizm düşüncesine olan eğilimleri ve bu eğilimlerin temel nedenlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, öğrencilerin deizme olan ilgisini anlamak için Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi ve İmam Hatip Lisesi meslek derslerine giren öğretmenlerin görüşlerinden yararlanılarak bir nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Deizmin temel nedenlerini derinlemesine analiz etmek ve anlamak amacıyla nitel bir yöntem tercih edilmiştir. Nitel gözlem, araştırmacının bir fenomeni, olguyu veya durumu doğrudan gözlemleyerek, katılımcılarla etkileşim halinde olmadan incelediği bir araştırma yöntemidir. Araştırmacı, gözlemlerini genellikle belirli bir zaman dilimi boyunca yapar ve gözlemlendiği olayı veya durumu detaylı olarak kayıt altına alarak gerçekleştirmektedir. Nitel gözlem, özellikle sosyal bilimlerde, insan davranışlarını, etkileşimleri ve kültürel pratikleri anlamak için yaygın olarak kullanılan bir araştırma tekniğidir.²²⁶ Bu araştırmada nitel gözlem sayesinde öğrencilerin deizme yönelmelerine sebep olan faktörler daha detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Sosyal bilimlerdeki temel amaç, insan davranışlarını çeşitli bağlamlarda derinlemesine anlamaya çalışmaktır. İnsan davranışları, esnek ve kapsamlı bir yaklaşımla incelenmesi için genellikle katılımcıların görüşleri ve deneyimleri büyük bir öneme sahiptir. Bu kapsamda araştırmada anket gibi katı bir çerçeve belirleme zorunluluğu yerine yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği belirli bir çerçeve içinde belirlediği ana soruları kullanarak yapılan, ancak katılımcıya esneklik tanıyan bir görüşme yöntemidir. Bu yöntemde, belirli konuları kapsayan ana soruları belirlenmekte, ancak görüşme sırasında katılımcının cevaplarına göre esneklik göstererek, derinlemesine sorularla konuyu daha detaylı olarak ele alınması sağlanmıştır.²²⁷ Yarı yapılandırılmış mülakatlarda, katılımcılara önceden belirlenmiş bir soru listesi sunulmuş, ancak bu soruların sırası veya içeriği, görüşmenin gidişatına göre değiştirilmiştir. Bu sayede katılımcıların özgürce kendilerini ifade etmeleri ve açık

²²⁶ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2), (2019), 368-388.

²²⁷ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 2-5.

davranmaları sağlanmıştır. Ayrıca veri toplama sürecinde tek bir kaynağa bağlı kalmaksızın görüşmeler, belgeler, gözlemler gibi birçok kaynaktan yararlanma fırsatı bulunmuştur. Toplanan verilerle, olaylar, olgular ve konular arasında bağlantılar kurularak derinlemesine değerlendirme ve analizler gerçekleştirilmiştir.²²⁸

Araştırma deseni için durum çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışması, belirli bir olayı, durumu veya fenomeni detaylı olarak incelemek için kullanılan bir araştırma desendir. Genellikle nadir veya benzersiz olan durumlar üzerinde odaklanılmakta ve bu durumların derinlemesine analizini yapmayı amaçlamaktadır. Araştırmada durum çalışması kullanılması gerçek dünya koşullarında olayların gelişimini anlamak için etkili bir yol sunmuştur.²²⁹

3.2 Çalışma Grubu

Araştırmada örneklem lise düzeyindeki öğrencilerin deizm düşüncesine olan eğilimleri ve bu eğilimlerin temel nedenlerini Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi ve İmam Hatip Lisesi meslek derslerine giren öğretmenlerin gözünden araştırmayı amaçladığından amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örneklem, bir araştırma çalışmasında belirli bir amaç doğrultusunda seçilen örneklem grubudur. Bu yöntem, araştırmacıların belirli bir araştırma hedefine doğru ilerlemelerini ve araştırma sonuçlarını daha spesifik hale getirmelerini sağlamaktadır. Bu kapsamda belirlenen amaç doğrultusunda örneklem Fatsa'daki Liselerdeki Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ile İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenleri oluşturulmuştur. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 3.1'de sunulmuştur.

²²⁸ Ayşe Polat, "Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(Özel Sayı 2), (2022), 161-182.

²²⁹ Münevver Subaşı, Kübra Okumuş, "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21(2), (2017), 419-426.

Tablo 3.1. Katılımcılara ait bilgiler.

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	Meslekî Kıdem²³⁰	Çalıştığı Okul Türü
Ö1	E	Lisans	15. yıl	AL
Ö2	E	Lisans	10. yıl	MTAL
Ö3	K	Lisans	8. yıl	MESEM
Ö4	K	Lisans	2. yıl	AL
Ö5	E	Lisans	35. yıl	FL
Ö6	K	Lisans	10. yıl	MTAL
Ö7	K	Yüksek Lisans	11. yıl	MTAL
Ö8	K	Lisans	17. yıl	AL
Ö9	E	Lisans	15. yıl	AL (P)
Ö10	K	Lisans	8. yıl	MTAL
Ö11	K	Lisans	24. yıl	FL
Ö12	K	Lisans	2. yıl	AL
Ö13	K	Lisans	7. yıl	AL
Ö14	K	Yüksek Lisans	19. yıl	MTAL
Ö15	K	Yüksek Lisans	6. yıl	İHL (P)
Ö16	K	Lisans	21. yıl	İHL (P)
Ö17	K	Lisans	18. yıl	AL
Ö18	K	Lisans	8. yıl	AL
Ö19	E	Lisans	27. yıl	İHL
Ö20	E	Lisans	32. yıl	İHL

²³⁰ Mesleği icrada geçirdiği yıl kastedilmektedir.

3.3 Veri Toplama Aracı

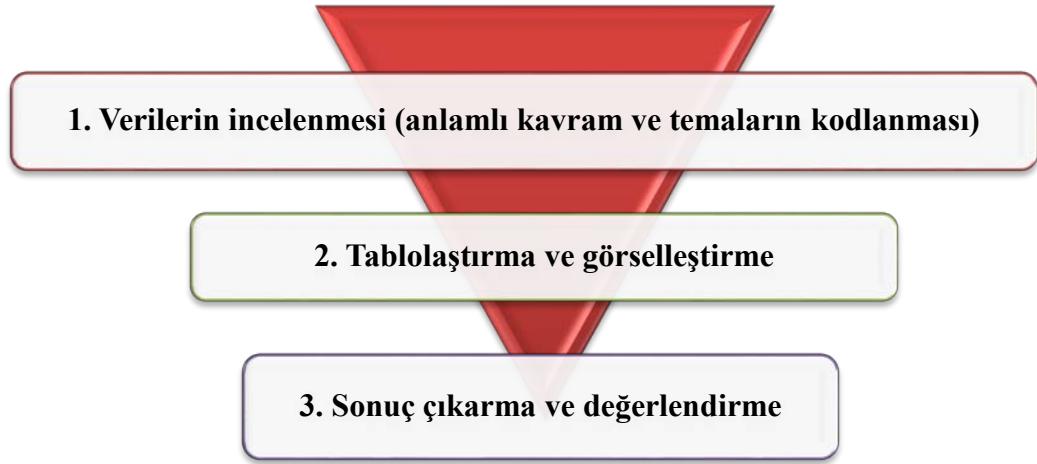
Araştırmalarda veri, sorunları çözme amacına hizmet eden her türlü bilgidir. Veri toplama sürecinde doğru yöntemi seçilmesi, araştırmanın doğası açısından önemlidir. Nitel araştırmalarda, temel hedef insanların deneyimlerini belirlemek ve detaylı bir şekilde incelemesidir. Bu kapsamda araştırmanın amaçları doğrultusunda araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış mülakat formu hazırlanmıştır. Hazırlanan mülakat formu Ek-3’de sunulmuştur. Verilen toplanmasında öğretmenlerin görüşlerinden, tecrübelerinden ve gözlemlerinden istifade edebilmek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu teknik sayesinde katılımcıların görüşlerini ve deneyimlerini daha özgürce ifade etmeleri ve aynı zamanda araştırmacının belirli bir araştırma odak noktasını korunması sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatların yapılması amacıyla öncelikle Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünden etik kurul onayı alınmış, ardından İl Millî Eğitim Müdürlüğü’ne gerekli izinler için başvuruda bulunulmuştur. Belirtilen tarihler arasında katılımcı öğretmenlerden her birinden gönüllü katılımcı onayları alınmak suretiyle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler okullara ziyaretler sırasında katılımcının dersinin olmadığı bir zamanda yaklaşık 30 dakikalık görüşmeler halinde yapılmış ve mülakat formundaki soruların cevapları kayıt altına alınmıştır.

3.4 Verilerin Analizi

Toplanan verilerin işlenmesinde betimsel içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi tekniği, araştırmacıların metin, görüntü, video veya diğer içerik türlerini sistematik olarak incelemek için kullandıkları bir yöntemdir. Betimsel içerik analizi, araştırmacıların içeriği sistematik bir şekilde incelemelerini ve içindeki desenleri, tema ve motifleri belirlemelerini sağlamaktadır. Bu analizde, içerik öğeleri genellikle kategorize edilmekte, böylece içeriğin önemli özelliklerini ortaya çıkarılmaktadır.²³¹ Veri analizi aşamaları Şekil 3.1’deki diyagramda sunulmuştur.²³²

²³¹ Eser Ültay, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay, “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10, (2021), 188-201.

²³² Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide Ve Antropolojide Niteliksel Yöntem Ve Araştırma*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2021), 153.

Şekil 3.1. Veri analiz aşamaları.

Araştırma kapsamında, elde edilen veriler detaylı bir analize tabi tutulmuş, farklı ve benzer örnekler göz önünde bulundurulmuştur. Benzer veriler belirli temalara göre gruplandırılmış ve sistematik bir şekilde açıklanmıştır.

3.5 Geçerlilik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlilik, araştırmacının incelediği konuyu mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde ve olduğu gibi gözlemlemesini ifade etmektedir. Araştırmacı, geçerliliği sağlamak için tez danışmanı ve iki alan uzmanıyla işbirliği yaparak yarı yapılandırılmış mülakat formunu geliştirmiştir. Form, alan uzmanlarının görüşlerine göre düzenlenmiştir. Güvenilirlik, belirli bir özelliği ölçmek amacıyla yapılan ölçümlerin aynı bireyler veya gruplar üzerinde benzer koşullarda tekrar edilebilirliği olarak tanımlanmaktadır.²³³ Araştırmada görüşmelerin yazılı kayıtları araştırmacı tarafından arşivlenmiştir.

²³³ Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1(1), (2015), 62-80.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde araştırmamızın saha çalışmasını oluşturan görüşmelerin nitel analizi ile bulguları değerlendirilmiştir. Hazırladığımız mülakat formunda öğretmenlere yönelttiğimiz 19 soruya verilen cevaplar, soru içeriğine göre oluşturulmuş 16 başlık altında değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

4.1 Öğretmenlerin Deizm Tanımları

Bu başlık altında mülakat sorularımızın ilki olan, ‘Deizmi nasıl tanımlıyorsunuz?’ sorusuna verilen cevaplar değerlendirildi.

Deist düşüncede iki unsur önem arz eder. Biri Tanrı’nın varlığı hususu, diğeri ise tanrının evrene ve yaşanan zamana müdahalesi hususudur. Tüm öğretmenlerimiz bu iki unsur üzerinde birbirine yakın tanımlar vermişlerdir. Ö3, Ö6, Ö8, Ö9, Ö12, Ö13, Ö16, Ö17, Ö18 ve Ö19 kodlu katılımcılar tanımlarında deizmde Tanrı’nın var olduğunu ancak bu Tanrı’nın evrene müdahale etmeyip kitap yahut peygamber göndermediğini beyan etmişlerdir. Ö3 kodlu öğretmen, “*Deizmi, Tanrı’ya inanan; yalnız O’nun evrene müdahil olmadığını, evrenin kurulu bir saat şeklinde olduğunu savunanların inancı olarak tanımlıyorum. ...*” şeklindeki tanımında evren için ‘kurulu saat’ benzetmesini kullanmıştır. Ö17 ise ay soruya, “*Cami avlusuna bırakılan bebek gibi. Yani annesi onu dünyaya getiriyor, sonra bırakıyor. Ne hali varsa görsün. Deizmin bakış açısı bu şekildedir. Yani Allah kainatı yarattı, bütün evreni yarattı, sonra onu başıboş bıraktı.*” şeklinde cevap vermiştir. Benzetme ile tanımlarını yapan öğretmenlerimizden Ö18 de Tanrı için *pasif mimar* benzetmesini kullanmıştır.

Katılımcı öğretmenlerimizden Ö1, Ö5 ve Ö11 kodlu öğretmenlerimiz deizm tanımlarında insana sorumluluk yüklenmediğini, insanın özgür bırakıldığını vurgulamışlardır. Ö1 kodlu katılımcı, şu cümlelerle tanımlarını tamamlamışlardır;

Deizme göre Yüce Varlığa inanma vardır. Ama yüce varlığa inanmak ötesinde o varlıkla insan arasında sorumluluk anlamında bir bağ kurulmaması gerektiğini belirten inançtır, diyorum. Onlara göre düzeni idare edecek bir güç olmalı. Ama insana karışmaması lazım. Özgürlüğe müdahale edilmemesi lazım.

Ö5 ise, “*Tanrı var, mutlaka olması gerekir. Ama bize emir, buyruk vermesin, sınır çizmesin şeklinde bir algı.*” şeklinde tanımlama yapmıştır.

Ö15 kodlu öğretmenimiz deizm tanımının ardından, kavramları tanıtırken ihtiyatlı davranmak gerektiğini ve kavramın tarihi kökeni itibariyle tanımı yapılan coğrafyada maruf olan halini belirtmenin uygun düşeceğini vurgulayarak,

Allah'ın dünyayı yarattıktan sonra dünyadan elini eteğini çekmesi, artık karışmaması. Yani sadece iman etmenin yeterli olması, amel boyutunun olmaması şeklinde ifade edebiliriz. Dünyayı kendi haline bırakması yani Allah'ın ya da insanları ya da kullarını kendi haline bırakması. Ama buraya bir şerh düşebilirim ben. Nietzsche Tanrı öldü derken, Nietzsche'nin ölen Tanrısı aslında bizim tanrımız değil bence. Ya da deizm derken bence bizim Allah'ımızın dünyayı unutmamasından bahsedilmiyor aslında. Ya da teizm derken de anlatılan aslında bizim Allah'ımız değil bence. Çünkü işte Nietzsche ya da Marx'ın yine bu tarz Tanrı'yla ilgili ifadeleri var. Onlar bence bu tanımları Hristiyanlığın oluşturduğu Tanrı inancına yönelik yapmış olmalılar. O yüzden kavramlara biraz daha ihtiyatla yaklaşmamız lazım diye düşünüyorum. Deizmde kast edilen Tanrı bizim Allah'ımız değil çünkü. Ben öyle iman ediyorum yani. O yüzden orada o şerhi düşelim ama kast edilen şey bugün şuyse şayet yani benim iman ettiğim Allah, tamam ben ona iman ediyorum hocam ama sıkmasın beni, oruç tutmayayım ben. Ki bizim zaten öğrenci profilimiz ya da şu an, işte Z kuşağı diyoruz, alfa diyoruz vesaire. Onların evet kastettiği şey bu. Kavramın altını öyle doldurarak devam edebiliriz.

ifadeleriyle mülakat sorumuzu cevaplandırmıştır. Aynı şekilde Ö14 kodlu katılımcı, “Deizm aslında Hristiyan kaynaklı, bizimle hiçbir alakası olmayan bir kavram olmakla birlikte bizim ülkemizde sanki bizim içimizden çıkmış bir kavrammış gibi lanse edildi. İbadetlerin yapılmamasının amacı, kaynağı gibi gösterilen bir oluşum. Ama bizimle tabii ki bir ilgisi yok.” diyerek deizmin köken itibariyle kültürümüze ait olmadığını vurgulamıştır.

Deizmin tanımı ile ilgili sorumuza cevap verirken Ö7 kodlu öğretmenimiz, “Yani Allah yarattı ve terk etti anlayışı var deizmde. Ateizmi, materyalizmi tam olarak oturtamadılar. Bu sebeple en tehlikelisini ben, deizm olarak görüyorum açıkçası.” sözleriyle Tanrı'nın varlığını reddeden akımların kabul göremeyen yönünün, deizmle daha makul görülebileceğinden hareketle yayılabileceğine değinmiştir.

Ö10 kodlu öğretmenimiz öğrencilerin yaptığı tanımlar üzerinden verdiği cevapta “Öğrenciler sadece namaz oruç gibi ibadetlerin olmaması üzerinden tanım geliştiriyorlar. Cazip gelebildiği noktalar doğrultusunda. Yorulmadan Müslüman olarak yaşamak gibi değerlendiriyorlar.” sözleriyle deizmin gençlerde ilgi çeken noktasının ibadetleri yapma zorunluluğunu ortadan kaldırması olduğunu vurgulamıştır.

Bir öğretmen deizmin genel tanımını yaptıktan sonra, şu cümlelerle Türkiye’de deizm söyleminin ortaya çıkış sebebini yorumlamıştır;

Allah şunu yapar, Allah yakar. Bizim toplumumuzdaki bu ve benzeri ifadelerle beraber bazı zıt görüşlerin böyle bir Allah algısı yanlışlığı üzerinden nemalanarak, tamamen üst perdeden, üst konumdan evreni, insanları yaratıp, bir kenara çekilip bu şekilde insanların yaşamını devam ettiren bir Tanrı inancı olarak ortaya çıktığını öğrencilere anlatmaya çalışıyoruz.(Ö7)

Önceki bölümde değinildiği üzere deizm düşünce akımının ortaya çıktığı coğrafyanın dinamiklerine vurgu yaparak deizm tanımını geliştiren katılımcımız, 15-16. yy. akıl vurgusuna cevabında şu şekilde yer vermiştir;

Özellikle peygamberlik yani nübüvvet makamını reddeder. Aynı zamanda vahyi reddeder. Reddettiği kurumlar açısından baktığımızda, hani insana neler teklif edilebilir, neler teklif edilemez? Bu sorularla karşı karşıya kalırız. Yani deizm de akli çok üstün tuttuğu için ne yapar? Der ki peygambere ve nübüvvet ve vahye gerek yoktur. Akıl her şeyden üstündür der. Akli üstün tutması güzel bir bakımdan ama işte dediğim gibi bizim ihtiyacımız olan o nübüvvet ve vahiy kısmını es geçtiği için burada eleştirilebilir.(Ö4)

Deizm tanımlarında, genel itibariyle ortak olan Tanrı’nın varlığına inanma, ancak yarattığı evrene müdahale etmediğine inanma hususlarında benzer ifadeler kullanılmıştır. Buna mükâbil, öğretmenlerimiz deizm tanımlarında ahiret inancı ve insanın sorumluluğu gibi deistlerin kendi içlerinde de ortak fikir beyan edemedikleri hususlara yer vermemişlerdir.

Öğretmenlerimizden bir kısmı deizmin sorumluluktan, ibadetten kaçış vesilesi olması hasebiyle gençlerin merakını celbettiğini vurgulamıştır. Bir kısmı ise Tanrı tanımazlığın ürkütücü sonundan korkanlar için hem Allah’a iman ile imanından vazgeçmemiş olmak hem de İslâm’ın bireysel ve sosyal emir ve yasaklarının yükünden kurtulmak isteyecekler için deizm reklamının ülkemizde yapılmaya çalışıldığını vurgulamıştır.

4.2 Öğretmenlerin Deizm Hakkındaki Bilgi Birikimlerinin Kaynağı

Mülakat formunda öğretmenlere yönelttiğimiz ikinci soru, “Deizm hakkında bilgi birikiminizin kaynağı nedir?” idi. Ayrıca öğretmenlerimize akışı kolaylaştırmak için hatırlatıcı niteliğinde; lisans eğitimi, kendi çabanız, öğretim programları için hazırlanmış içerikler vb. şeklinde seçenekler sunuldu. Öğretmenlerimizin cevapları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 4.1. Öğretmenlerin Deizm Hakkındaki Bilgi Birikimlerinin Kaynağı.

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Kendi çabamla yaptığım araştırmalar ve okumalar	Ö1, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö17, Ö20	11
Lisans eğitimimden edindiğim bilgiler	Ö2, Ö3, Ö4, Ö12, Ö13, Ö15, Ö18	7
Öğretim programı için hazırlanmış içerikler	Ö1, Ö6, Ö7, Ö8, Ö13, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19	9

Ö5 kodlu katılımcı deizm hakkında kendi araştırmaları doğrultusunda bir bilgi birikime sahip olduğunu belirtmekle birlikte, kendisini bu araştırmaya sevk eden hususu şu cümlelerle ifade etmiştir;

Çocuklarda gördüğümüz bazı gerçekler var. Gerçeklerden hareketle bir şeyleri araştırmanız gerektiğini hissediyorsunuz ve en nihayetinde bir şeyler okuyorsunuz hakkında. Bir şeyler okuduğunuzda işte o zaman diyorsunuz ki bizde böyleymiş, birileri tanımlıyor. Tanımlamak gerekiyor durumu, vaziyeti, tespit açısından. Tanımladığınızda görüyorsunuz ki, insan şöyle bir düşündüğünde zaten bir yaratıcının olması aklın ve mantık kurallarının gereği. Bundan kaçış yok. Birileri her ne kadar bunun aksini söylese de en nihayetinde her şey bir sebep sonuç ilişkisine bağlı olarak gelişiyor. O zaman Tanrı vardır diyor ama benim işime karışmasın şeklinde bir arzuyu da beraberinde bu inanca ekliyor.

Meslekte 8. yılını tamamlayan Ö6 kodlu öğretmen,

Lisansta hiç işlediğimizi hatırlamıyorum. Daha sonra öğretim materyallerinden faydalandım. Bunun dışında dinler tarihi hocalarımızın kitapları, Süleyman Turan'dı benim hocam, Rize İlahiyatta. Yeni Dinî Hareketler ile ilgili kitaplarından, oradan buradan. Ama deizm olgusunu açıkçası ben liseye gelip de çocuklar arasında bu kadar yaygın olduğunu gördükten sonra ve müfredatta yer alması itibarıyla daha iyi kavradım diyebilirim.

diyerek ihtiyaca binaen faydalandığı kitapları da cevabına ekleyip birikiminin kendi çabası ile oluştuğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bir öğretmenimiz, “Okuduğum kitaplar, akaid kitapları. Kendi çabam daha çok. Bu konuyla ilgili uzman görüşlerin kitapları. Mesela Soner Duman, Ramazan Altıntaş, Cafer Karataş. Onların kitapları bana daha çok ışık tutmuştur.”(Ö17) cevabıyla okuduğu kitaplara değinmiştir.

Lisans eğitimini 2001 yılında tamamlayan bir öğretmenimiz,

Bu konu aslında bir ders olarak o zaman işlenmemişti. Fakat buna inanan hocamız vardı. Kerem hocamız. Yarım dönem ondan ders almıştık. Hz. Peygamber'in o dönem için etkili biri olduğunu, Kur'ân'ın o dönem için o döneme hitap ettiğini, etkili olduğunu fakat artık bugüne küçük geldiğini savunan, Allah'ın bizle uğraşmayacağını savunan bir hocamız vardı ama bir ders içeriği olarak yoktu.

demiş ve bu yüzyılın başında ders içeriğine deizm konusu henüz yansımamış olsa bile işaretlerinin bulunduğunu belirtmiştir.

Bir buçuk yıl önce lisanstan mezun olan öğretmenimiz sorumuza cevaben, “*Lisansta gördüğümüz felsefeye giriş, İslâm felsefesi ve din felsefesinin yani lisans eğitiminin bir bütünü şeklinde tanımlayabiliriz. Aslında deizmin büyük bir felsefi altyapısı var. Yani öncesini sonrasını çok iyi bilmek gerekiyor ama biz burada çok kısa aktarıyoruz aslında.*”

(Ö4) demiştir. Buradan anlaşılıyor ki güncelde yükseköğretim kurumlarında felsefi akımlardan deizm geçmişe nazaran daha ayrıntılı işlenmektedir. Ö15 kodlu öğretmenimiz de aynı soruya verdiği cevapta deizm kavramıyla ilk kez lisans eğitimi sürecinde karşılaştığını, konuyu birden fazla dersin içerisinde işlediklerini vurgulayarak söylemiştir.

Deizm hakkındaki bilgi birikimlerinin menşeyini sordüğümüz soruya lisans eğitimi sürecini işaret eden öğretmenlerimizin kıdemi iki ile on yıl arasında değişmektedir. Meslekte onuncu yılın üzerinde devam eden öğretmenlerimiz ise lisans eğitimi sürecinde “deizm” konusunun geçmediğini yahut üzerinde çok durulmadığını belirtmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, Türkiye’de deizm felsefi görüşünün yaygınlığı hususunda medya yansımaları sonrası, din öğretimi veren yükseköğretim kurumlarında konuya dair eğitime ağırlık verilebilmiştir.

4.3 DKAB Ve İHL Meslek Dersleri Müfredatında Yer Alan Deizm Konusunun Gerekliliği

Katılımcı öğretmenlerimize yönelttiğimiz, “Deizm konusunda DKAB dersi ve İHL meslek dersleri öğretim programları içerisinde yer alması hususunda neler söylersiniz? Gerekli buluyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar doğrultusunda aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 4.2. DKAB Ve İHL meslek dersleri müfredatında yer alan deizm konusunun gerekliliği.

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Ortaöğretimde müfredat içerisinde deizm konusunun yer almasını gerekli buluyorum.	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö14, Ö15, Ö18, Ö20	13
Gerekli bulmuyorum.	Ö6, Ö11, Ö13	3
Gerekli buluyorum, ama ...	Ö12, Ö16, Ö17, Ö19	4

Katılımcılar, verdikleri cevaplarda deizmin müfredat içerisinde bulunması gerekliliği hususunda farklı gerekçeler sunmuşlardır. Ö3, Ö4, Ö14 kodlu öğretmenler, konunun güncel olmasını ve gençlerin deizm hakkında soru sormalarını bu gerekliliğin sebebi olarak belirtmişlerdir. Ö1 kodlu öğretmenimiz,

Bana göre bu konu aslında sadece 11'de kalmaması lazım. Bizim lisedeki çocuklarda en büyük sıkıntı burası, inanç problemi. Hani üzerine örtülmüş. Ben şundan yakınıyorum. Çocuklar dinî artık gerekli olmaktan çıkardılar. İsteyen yapsın, isteyen yapmasına dönecek bir hale geldi. Bana göre 9'dan itibaren işlenmesi gerekiyor bu konunun. 11 belki tam zirve olduğu sınıftır. Ama bence 9 ve diğer sınıflarda buna benzer bir konu olması lazım hocam. Sadece yüzeysel geçmemesi lazım. Bence biraz daha derin işlenmesi gerekir lisede.

cümleleriyle bu gerekliliğe ek olarak konuya daha fazla değinilmesinin lüzumunu vurgulamıştır. Ö7 kodlu öğretmenimiz de bu meyanda bir cevap vermiştir.

Ö2, Ö8, Ö13 kodlu öğretmenlerimiz, öğrencilerin okul dışı kaynaklardan bir şekilde edindikleri deizme dair malumatı doğru kaynaklardan öğrenmeleri gerekliliği üzerinden müfredatta konunun yer almasını uygun bulmuşlardır.

Çok fazla bilgi kirliliği var. Dışarıda zehirlenmektense en azından biz burada bir tek doz aşırı onlara versek, o şekilde araştırıp okumaya ya da izlemeye başlasalar daha faydalı olacağını düşünüyorum. Yanlışta düşmektense. Diğer türlü ne görüyorlarsa onu doğru bilecekler. Ya da kafalarında hep farklı soru işaretleriyle devam edecekler. En azından biz deizmin şöyle ufak bir temelini, nasıl ortaya çıktığını anlatırsak, onlar da biraz daha iyi, doğru bir temel üzere araştırırlar diye düşünüyorum. Bence gerek var. (Ö2)

diyerek görüşünü belirtmiştir. Ö8 ve Ö13 kodlu öğretmenlerimiz de aynı şekilde internet ortamında karşılaşacakları mesnetsiz bilgiden ziyade deizme dair bilgiyi resmi ve doğru kanallardan edinmeleri gerekliliğini vurgulamışlardır.

Deizmin müfredatta yer alması gerekliliğine dair belirtilen gerekçelerden bir diğeri ise, öğrenciler deizmi bilsin yahut bilmesin yaşayan her olgu için tanımlama yapmanın lüzumu vurgusuna dayanmaktadır. Ö15 kodlu öğretmen,

Çünkü öğrenci bazen tanımlayamadığı duygular taşıyor olabilir kendi içinde. Onun bir tanımı yoktur. Tanımlayamıyor oluşu o duyguyu, onun için belki biraz legal bir hale getiriyor olabilir. Yani normal bir hale getiriyor olabilir. Ama o yaşadığı bu durumun belki Allah'ın onun üzerindeki etkisini kısmileştirme gibi bir boyutu olduğunu ya da işte deizm diye adlandırıldığını, bundan mahsul bir şey olduğunu belki tanımlayabilirse en azından o duygusunu tanımlayıp belki ona göre yardım alabilir. Yani mutlaka faydalıdır deizmi biliyor olması diye düşünüyorum açıkçası.

cümleleriyle bu durumu ifade etmiştir. Benzer şekilde Ö5 kodlu öğretmenimiz de,

Çünkü bunu tanımlamak gerekiyor. Durumu vaziyeti tespit açısından bizim inancımız nereye oturuyor? Yani neden çocuklar Allah'ı veyahut da Yaratıcıyı diyelim, kabul ediyor da; efendim O'nun buyrukları hususunda duyarsız. Aslında sorulması gereken soru bu. Ve buna cevap verdiğimizde neden onların deist olduğunu fark edersiniz. Anlarsınız.

diyerek deizmin sınırlarını çizmenin öğrenci dışındakiler için de bir gereklilik olduğunu belirtmiştir.

Bir katılımcı,

Neye neden inandığımızı bilmek gerektiği kadar ve neden inanmadığımızı da bilmek gerekir. Çocuk cevaplamalı, ben neden Hinduizme ait değilim, neden Ateist değilim veya neden Deist değilim, neden Müslümanım? Bunu da kaynağından öğrenmeli herkes. Nitekim İslâmiyet de, Müslümanlara bakarak öğrenilemez. Belki Peygamber döneminde bunu yapabiliydiniz bir nevi. Ama şu dönemde bir Müslüman'ın Müslümanlığı çok çok daha iyi öğrenmek için başka bir Müslüman'ın hayatını inceleyip ondan feyz alması, onu örnek alması doğru olmuyor. Adam Müslüman oluyor ama, gıybet ediyor, kul hakkı yiyor. Ya ben çocuklara şunu anlatıyorum, yemekhane sırasında birinin önüne geçtiğinizde dahi siz sisteme aykırı bir şey yapmış oluyorsunuz. Her inancı kaynağından öğrenmek gerekli. (Ö10)

cümleleriyle tahkiki iman için deizmin müfredatta yer alması gerekliliğini vurgulamıştır.

Aynı vurguyu Ö18 kodlu öğretmenimiz de,

Çünkü hayatın gerçekleri, bir inanç sistemi varsa bunun anlatılması lazım. Öğrenciler de, bir insan teist de olsa deist de olsa neye karşı çıktığını bilmeli. Yani karşısında durduğu görüşün ne olduğunu bilmeli ve kendi görüşünü sağlamlaştırmalı. Bu her anlamda böyle diye düşünüyorum.

cümleleriyle ifade etmiştir.

Ö9 kodlu katılımcı konuya farklı bir açıdan bakarak, “*Gerekli buluyorum. Öğrenciler bunun farkında olsunlar olmasınlar İslâm perspektifinin felsefesinin kendi dışındaki yorumları nasıl bir yöntemle eleştirdiğini deneyimlemek açısından dahi gerekli diye düşünüyorum.*” cümleleriyle deizmin anlatılması gerekliliğini, İslâmî bir felsefi düşünce pratiği ile bir düşüncenin nasıl çürütüleceğine örnek teşkil edecek olmasına dayandırmıştır.

Deizmin öğretim programı içerisinde yer alması gerekliliği bir şarta bağlayan öğretmenlerimiz de olmuştur. Ö12 kodlu katılımcı, tekrarlı bir şekilde pekiştirilmemesi gerektiğini, aynı şekilde Ö17 kodlu öğretmenimiz de sürekli hatırlatılmaması gerektiğini beyan etmişlerdir. Ö16 kodlu öğretmenimiz ise,

Gerekli buluyorum ama anlatıcısı sağlam ise. Her konu gibi bu böyle. Yani Allah'ın varlığını bir felsefecinin anlatımı ile bir ilahiyatçının anlatımı farklıdır. Şimdi deizmi anlatacak olan kişi etkili bir dil kullanıyorsa, öğrencileri daha fazla karıştırıp bırakmıyorsa, tabii ki karıştırmak önemli. Said hocanın da dediği gibi karıştırmak, kafa karışıklığı güzel bir şey. Ama ben tamamen karışık haliyle bırakılması taraftarı değilim. Çocuğa bir yük geliyor zaman sonra. Çünkü pratikliğe alışmış bir nesil var şu an. Yani cevabı hazır bulmak isteyen bir nesil var. Onu cevabı araştır bizim neslimize tamamen çeviremiyoruz biz. Git kitaplardan araştır, git dinle diyemiyoruz. Hızlı yaşamayı seviyor bu nesil. O yüzden birazını o araştırırsın ama birazını sen ver. Yani hepten rengi ona boyattırma yani. O yüzden eğer hocası etkili bir anlatıma sahipse ve gençlerin deyimiyle kafa dengi de bir hocaysa, sevilende bir hocaysa çok etkili olur.

cümleleriyle hem anlatıcının taşınması gereken niteliklere değinmiş hem de Z kuşağı gençliğinin hızlı yaşam alışkanlığını konu ile ilişkilendirmiştir.

Deizmin öğrencilere okul ortamında anlatılmasını gerekli bulmayan katılımcı düşüncesini, şu cümlelerle açıklamıştır;

Şu çağda en azından çok gerekli bulmuyorum. Çünkü çocuklarımız bence daha İslâmî olguyu oturtamadığı için belli şeyleri sürekli bir sorgulama yönünde eğilim gösteriyor. Bizim bunu yarım yarım anlatmamız da etkili olabilir. Şimdi müfredatta var ama herkese aynı şekilde anlatılmadığı için bir kısım çocuk buna kaymaya meyilli olabiliyor yani. Bu da olabilir diyor. Anlatım olarak da farklılık olduğu için ben çok da müfredatta olması gerektiğini düşünmüyorum. Biz aklına sokuyormuşuz gibi geliyor. (Ö6)

Aynı şekilde bir diğer öğretmenimiz bu mevzunun zamanının geçtiğini ve başka güncel problemlerin çözümüne yönelik ders içeriğinin yoğunlaşması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir;

Şimdi konsept değiştirdi gibi geliyor bana. Bir dönem deizm düşüncesi çok gündemdeydi. Şimdi okul gündemimizde yok pek. Hatta şöyle bir şey oldu, onu hemen kısaca anlatayım. Bir vaize hanımı ben sohbet etmek için çağırılmıştım, pansiyonumuza. O da hep Deizm, Ateizm ile ilgili hazırlık yapmış, hani soru gelecek diye, hep ona kendinî hazırlamış. Ama daha çok böyle fiiliyata yönelik, kadınlarla ilgili mevzulardan sorular geldi. Bana demişti ki, Nuray Hocam, ben çok şaşkıyım, dedi, sohbet sonrasında. Ben kendimi hep Ateizme, Deizme hazırladım ama gençler bunları halletmiş, dedi. Hem, şaşırdım, hem de çok sevindim, dedi. Sadece kadınlarla ilgili, bizim toplumumuzda genelde İslâm'ın kadına bakış açısı biraz farklı görülüyor maalesef. O da bilinmediğinden. Kız çocuklarımız da bunu sorguluyor. Şahitlik ve miras hukuku konusunda. (Ö11)

Görölmektedir ki, genel anlamda deizmin ortaöğretim kurumlarında ders müfredatında yer alması bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Konunun güncel olması, dışarıdaki bilgi kirliliğinin aksine okul ortamında doğru kaynaklardan öğrenilmesinin lüzumu, realitede varlığını sürdüren her olgunun tanımlanmasının akademik gerekliliği gibi gerekçeler sunulmaktadır. Ancak anlatıcı ve yönlendirici öğretmenin konuya dair yeterliliği, vizyon ve misyonu önem arz etmektedir.

4.4 Ortaöğretim Öğrencilerinin Öğretmenlerine Sordukları Soruların Mahiyeti

Bu başlık altında mülakat sorularımızdan 4, 5 ve 6. sorulara verilen cevaplar birlikte değerlendirilmiştir. İlk sorumuz, “Öğrencileriniz genel anlamda inançla ilgili sık sık soru sorarlar mı?” ile öğrencilerimizin soru sorma sıklığını; ikinci sorumuz, “Öğrencilerinizin inançla ilgili sorunları olduğunu düşünüyor musunuz?” ile sorulan sorulardan hareketle gençlerin inanç boyutunda problemlerini; üçüncü sorumuz, “Kıyaslanacak olursa öğrencilerimizin sorduğu sorular daha çok dinin inanç boyutu ile mi ilgili yoksa ibadet boyutu ile mi ilgili?” ile sorulan soruların içerik ve niteliğini değerlendirebilmek amaçlanmıştır. İlk olarak okullarda öğrencilerimizin inançla ilgili soru sorma sıklığına değinilmiştir (Tablo 4.3).

Tablo 4.3. Okullarda öğrencilerimizin inançla ilgili soru sorma sıklığı.

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Sık sık soru sorulur.	Ö5, Ö8, Ö9, Ö11, Ö15	5
Öğrenci yoğunluğuna nazaran soru soran öğrenci sayımız az.	Ö1, Ö2, Ö4, Ö6, Ö10, Ö12, Ö13, Ö14, Ö16, Ö17, Ö19	11
Hiç soru soran öğrencimiz yok.	Ö3, Ö7, Ö20	3

Öğrencilerinin hiç soru sormadığını veya çok az soru sorduğunu belirten öğretmenlerimizden Ö3 meslekî eğitim merkezinde, Ö7 teknik meslek lisesinde, Ö20 ise mahalli yerleştirme ile öğrenci alan İmam Hatip lisesinde görev yapmaktadır. Ö3 kodlu katılımcı bu durumu, “*Maalesef sormuyorlar. Yani buna yönelik bir merakları söz konusu değil. Yani merak olmayınca da eğitim olmuyor açıkçası. Bizim kendi çabamızla dönüyor oradaki eğitim. Biz merak ettirmeye çalışıyoruz. Soru soruyoruz mesela, ilgilerini çekmek amaçlı. Ama pek bir dönüt de alamıyoruz.*” diyerek ifade etmiştir. Ö7 kodlu öğretmenimiz de halihazırda çalıştığı okulda bu tarz sorularla karşılaşmadığını hatta öğretim açısından bocaladığını ifade ederken il dışından geldiği okulda öğrencilerinin daha fazla soru sorduğunu belirtmiştir. Ö20 ise;

Bizim burası İmam Hatip olduğu için soru sormaya çekiniyorlar. Ancak ortamı yumuşatıp soru sormanın gerekliliğini ortaya koyunca sormaya başlıyorlar. Yine de genel olarak merak olmadığı için soru soran yok. Bildiklerinden de değil sormamaları. İştihak yok. Akademik olarak nispeten iyi olanda var ne varsa. Bizim sıkıntımız bu. Zaten son ikide bizim okulun tercih sırası.

cümleleriyle okulun öğrenci potansiyelinin, akademik yeterliliğin soru sıklığını etkilediğine değinmiştir.

Bir katılımcı;

Öğrenciler aslında sorgulamaya çok kapalı. Şunu gördüm. Özellikle bu deizmin, işte agnostizm, nihilizm gibi felsefî akımlarının ardından, bir kötülük problemi tartışması yaptık. Sorgularsam dinden çıkarım, diye düşünüyorlar. Sadece din olgusu üzerinden bakın. Sadece Allah üzerinden değil, genel bir tanrı kavramı üzerinden sorgulayın. İslâm dinî çerçevesinden bakmayın. Bütün perspektifiniz olmasın. Din algısı, genel bir Tanrı tasavvuru bunun üzerinden sorgulayın, desem de, çekinceleri var. (Ö4)

diyerek öğrencilerden gelen soruların azlığını günaha düşme kaygısı ile ilişkilendirmiştir. Çalıştığı bölgenin yaşayanlarının daha muhafazakar nitelikli olması dolayısıyla Ö10, Ö13 kodlu katılımcılar da soru sıklığının az olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerimizden Ö20 de aynı şekilde, kendi okullarının İmam Hatip olması dolayısıyla öğrencilerinin soru sormaktan çekindiklerini belirtmişti. Ayrıca soru sorma işinin okumak ve araştırmakla ilişkili olduğunu belirten Ö14, kendi okullarının son birkaç yılda kayıt aldıkları öğrencilerin başarı potansiyelinin yüksek olmadığını söylemiş ve çok soru sorulmadığını tekit etmiştir.

Fatsa'da LGS puanı ile öğrenci alan fen ve proje liselerinde görev yapan öğretmenlerle yaptığımız mülakatlarda öğretmenlerimiz öğrencilerin inançla ilgili sık soru sordukları belirtmişlerdir. Ö8 ve Ö15 kodlu katılımcılar ise öğrenciyi soru sormaya çokça teşvik etmeleri ile birlikte öğrencilerin sorduklarını vurgulamışlardır. İnançla ilgili soru sorma sıklığına dair sorduğumuz soruya öğretmenlerimizin verdiği cevaplar; inançla ilgili merak, araştırma ve sorma, öğrencilerin başarı potansiyelleri ile doğrusal mahiyette bağlantılı olduğunu göstermektedir. Başarı potansiyeli düştükçe çekince ve sonrasında da ilgi ve alakayı kesme oranı yükselmektedir.

Öğrencilerin inanç noktasında bir problem yaşayıp yaşamadıklarına dair sorduğumuz soruya öğretmenlerimiz farklı yönlerden değerlendirmeler yapmışlardır. Problemin, imanın taklit nev'inde kalıp tahkiki boyuta geçememesi yönünde yorum yapan öğretmenlerimizden Ö16;

Gençlerimizde tahkiki iman problemi var. Taklidide kalmış bir iman, tahkikiye geçememiş, sorgulamayı yapsa bile tam oturtamamış, tam olarak tahkikiye geçmek zaten zahmetli bir yolculuktur. Belki onlar 20'li yaşlarından sonra geçecekler buna. Ben kendimi düşündüğüm zaman, yani soru sormayı bıraktığım zaman 23-25 civarıydı belki. Yani onlar bunu soracaklar, inanç problemi direkt inanmama anlamında böyle müthiş problemlerimiz yok. Tabii ki vardır, insanların inancını bilemiyoruz ki içinde saklıyor. Belki ortamın renginden dolayı çok dışarı yansıtmıyor inanmadığını. Ama bizzat inanç problemleri müthiş derecede görmüyoruz. Yani Allah'ın bir ayetini okuduğun zaman duruyor orada çocuk. Yani bizim çocuğumuz duruyor. Bizde daha ziyade uygulama anlamında ve hayata yansıma anlamında sıkıntılarımız var.

şeklindeki cevabıyla imanın yaşam tarzına yansımıyor oluşunu tahkiki imana ulaşamamaktan kaynaklandığını belirtmiştir. Aynı şekilde Ö1 de imanlı olduklarını söyleyen öğrencilerin inançlarını ibadet ile taçlandırmamalarını kendileri farkında olmasa dahi, tahkiken iman etmemiş olmalarına bağlamıştır.

Öğrencilerini ramazan ayında gözlemlene şansı bulan bir öğretmenimiz öğrencilerde ibadet noktasında bir çözüme olduğunu fark ederek, inançlı olmalarına rağmen bir çoğunun oruç tutmama eğilimi içerisinde olduğunu belirtmiştir. “*Sanki ibadet etmek zorunda değillermiş gibi. Aslında onun bir görev olduğunu farkındalar. Bunun bir cezasının olduğunu da farkındalar. Ama dediğim gibi bu konuya da yine tembellik giriyor. Sorumluluklarından kaçma, daha rahat yaşama. Din, inançtan çok bir kültür gibi algılıyorlar.*” (Ö3) diyerek bu durumda, inancın metafizik boyutunu sorgulama ve değerlendirme noktasında eksik kalmış bir imanın bir kültür gibi devam ettirildiğini ve davranış boyutuna da etki edemediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Ö19 ve Ö20 kodlu katılımcılar da, sorgulamanın zahmeti, merak ve ilginin olmayışının öğrencilerin önüne konulanı kabul etmeleri gibi bir sonucu doğurduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Ö2, Ö4 ve Ö14 öğrencilerin çeşitli çekincelerle problemlerini paylaşmaktan ve çözmekten uzak durduğunu dile getirmişlerdir. Ö2 kodlu öğretmenimiz, inanç noktasında sorun yaşayan öğrencilerin sınıf ortamında arkadaşları tarafından yaftalanmaktan çekindiklerini belirtmiş; Ö14 ise;

Toplumsal değişim ile birlikte ailesi ile çevresi arasında kalmış çocuklar inançla ilgili sorun yaşıyorlar. Kendi başlarına sorun yaşamamalarına rağmen, diyor ki mesela ‘Hocam dersten çıkınca böyle bir mâneviyat yüklü çıkıyoruz. Dersin etkisi bitiyor bir şey kalmıyor.’ Bir de çekiniyorlar ibadet yapmaya. Okulumuzda çok şükür mescidimiz var. Ama çocuk sürekli bir bahane ile ertelemeye çalışıyor. ‘Hocam kazaya bıraksam olur mu?’ diye soruyor. Niye yavrum diyorum? İşte abdest alması çok zor. Birbirlerinden utanıyorlar ibadet yaptıkları için. Ama gizli yaptıklarına eminim. Çünkü o doğrultuda çok fazla soru geliyor. Mesela Kuran-ı Kerim okumada da öyle. Ben okuduklarına inanıyorum. Onu yapmasa çocuk meal sormaz bana. Şu ayet böyleymiş diyor. Böyle günlük olarak okuyan çocuklarım da var. Ama birbirlerinin yanında hiçbir şey yokmuş gibi davranıyorlar. Sosyal olarak cezbetmiyor ibadet eder görüntü çizmek. Öyle olduğunda onlar kendi grupları içerisinde ikinci plana itildiklerini düşünüyorlar. Bundan dolayı da dinî kimliklerini ön planını çıkartamıyorlar.

diyerek hem yaşadıkları çekinceye değinmiş hem de inanç problemlerinin amelde eksiklik olduğunu belirtmiştir. Ö11 de öğrencilerinin ders ortamından çıkınca manevi ihtiyaçlarının ders dışı sosyal ortamda söndüğünü ve yoğunlukları hasebiyle ibadete vakit ayıramadıklarını belirtmiştir.

Ö5, Ö7 ve Ö10 kodlu katılımcılar, öğrencilerin inançla ilgili problemlerinin TV ya da sosyal medyada karşılına çıkan, gündem oluşturan fenomenlerin sordukları sorulardan yahut İslâm adına sergiledikleri tavırlardan ortaya çıktığını belirterek; doğru

kaynaklardan beslenerek önlerine düşen soru ve sorunları çözemedikçe öğrencilerin problemlerinin artacağını vurgulamışlardır.

Bir diğer öğretmenimiz (Ö17) ise genel olarak öğrencilerin inanç noktasında problemlerinin olduğunu söyleyemeyeceğini belirttiikten sonra,

Kendime göre bir istatistik tutmuşumdur. İnanç problemi olan çocukların daha çok özel problemleri olan yani riskli grupta olan çocuklar olduğunu görmüşümdür. Mesela bir öğrencimin babası evi terk ediyor küçükken, o da babasına karşı bu düşmanlığını inancına yansıtarak sanki Allah'la savaşıyormuş gibi davrandığını hissetmişim. İşte başka bir öğrencim antidepresan kullanıyor, onun inançla ilgili problemi vardı. Başka bir öğrencimin yine ailevi problemleri vardı vesaire. Başka bir öğrencim babasını kaybetmişti. Genelde ya travmatik olaylar ya da işte farklı sosyal ya da bireysel vakalar öğrencileri bu şekilde yönlendiriyor. Mesela bir öğrencimin de babası hapisteydi farklı bir meseleden dolayı. O da ondan dolayı inanç problemi yaşıyordu. Hepsinin daha özeline indiğimizde inançla ilgili problem yaşamalarına sebep olan spesifik olaylar olduğunu görüyoruz.

diyerek inanç problemlerini bu bölge için travmatik gerekçelerle ilişkilendirmiştir.

Ö9 kodlu katılımcı gençlerin inanç problemi yaşayıp yaşamadıklarını sorduğumuz soruya, “Evet düşünüyorum. Ve bu sorun Allah'ın var olmasından farklı bir sorun. Daha çok kişisel çıkarlar ve benmerkezcilik etkisiyle Allah'ın emir ve yasakları boyutunda sorumluluktan ari olabilme açığı yakalamaya çalışmak gibi bir inanç problemi var.” diyerek toplumların birlik bilincinden uzaklaşıp bireyselleşen yapısının etkilerine dikkat çekmiştir.

Öğrencilerin sordukları soruların mahiyeti ile ilgili bir diğer husus, dinin hangi boyutu ile ilgili soruların daha yoğun sorulduğu noktasındaydı. 2 öğretmenimiz hem inanç hem de ibadet konularından biri diğerine baskın olmayacak şekilde soru aldıklarını belirtirken Ö2, Ö4, Ö8, Ö14, Ö15, Ö16 ve Ö17 kodlu öğretmenler ibadet konularından daha fazla soru aldıklarını beyan etmişlerdir. Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13 kodlu katılımcılar ise inanç konularından daha fazla soru aldıklarını söylemişlerdir. Öğretmenlerimizin çalıştıkları okulun akademik başarı potansiyeli ile ilişkilendirildiğinde fen lisesi ve proje liselerinde çalışan öğretmenlerin inanç konularında daha fazla soruya muhatap oldukları, başarı potansiyeli düştükçe taklidî bir teslimiyetle soru sayısının düştüğü yahut ibadet konularına kaydığı dikkat çekmektedir.

Öğretmenlerimizin cevaplarından anlaşılmaktadır ki, öğrencilerin inançla ilgili soru sormaları, bir inanç problemine işaret etmekten ziyade, bir şekilde karşılıklarına çıkan sorulara cevap bularak inançlarını takviye etmeye yöneliktir. Yahut sorun, inancı yaşam

şekline dahil edememe sorunudur ki, bunun arkasında birden fazla etkene yukarıda işaret edilmiştir.

Öğrencilerin dinin inanç boyutu ile ilgili soruları

1. Allah neden Kur'ân-ı Kerim öncesi kutsal kitapları korumamıştır? (Ö1, Ö8, Ö16)
2. Küçük çocuklara yapılan kötülükleri Tanrı neden engellemiyor? (Ö5, Ö6, Ö9, Ö10)
3. Neden İslâm'da kadına miras hukukunda erkeklerle eşit pay verilmiyor da ikiye bir pay veriliyor? Kadının şahitliği erkeğin şahitliğine neden eşit değil? (Ö5)
4. Allah neden yaratma ihtiyacı hissetti? (Ö7, Ö11, Ö14)
5. Allah nasıl var oldu? (Ö7)
6. Başka bir toplumda doğmuş olsak dinimiz başka olacaktı? Onların suçu ne? Kendi dinimizin doğruluğundan nasıl emin olabiliriz? (Ö18)
7. İlk yaratılış evrim teorisi ile çelişiyor. Din bilimle çelişmiş oluyor. Bilimsel doğrular doğru ise dinî bu noktada nasıl değerlendireceğiz? (Ö9, Ö13)
8. Tanrı insanların birçoğunun cehenneme gideceğini bile bile neden yarattı? (Ö11)
9. İnsanların cennete mi cehenneme mi gideceğini biliyorsa neden imtihan ediyor? (Ö11)
10. Havva neden Adem'in kaburgasından yaratıldı? O da topraktan yaratılsaydı ya! (Ö11)
11. İnanmasına rağmen ibadet etmeyenler de cennete gidebilirler mi? (Ö13)
12. Allah'ım bizim kendisine ibadet etmemize ihtiyacı mı var? (Ö13)
13. Allah'ın gücü her şeye yeterken meleklerle neden ihtiyaç var? (Ö16)

Ö2 ve Ö8 kodlu öğretmenlerimiz genel anlamda Allah inancı, Allah-evren ve Allah-insan ilişkisine dair öğrencilerden sorular geldiğini beyan etmiştir.

Ö3 kodlu katılımcı, öğrencilerinin daha çok gayba dair sorular sorduklarını söylemiştir. Cinlerin varlığı, cinlerle alakalı halk hikayeleri, kabir hayatı, ahiret aleminin niteliği ile ilgili sorularla karşılaştığını belirtmiştir. Öğretmenimiz, öğrencilerinin hepsi Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen yaşam tarzı itibarıyla tamamen seküler olduklarını, dine dair mevzularla alakadar olmadıklarını, bu sebeple vakitlerinin çoğunu geçirdikleri

sosyal medyada dahi dinî içeriklerle karşılaştıklarını düşünmediğini belirtmişti. Bu tarz öğrencilerin sordukları soruların da onlara sorumluluk yüklemeyecek tarzda sorular olduğu dikkate değer bir durumdur.

Öğretmenlerimizin, öğrencilerin neler sorduklarına dair verdikleri bu beyanlara göre LGS puanı ile öğrenci alan nitelikli liselerde soru çeşitliliği ve sıklığı pozitif yönlü farklılık arz etmektedir.

4.5 Öğrencilerin Sordukları Soruları Etkileyen Etmenler

Bu başlık altında, katılımcı öğretmenlere yöneltilen yedinci soruya verilen cevaplar değerlendirildi. “Öğrencilerimizin sordukları soruları, sosyal fizyolojik gelişim aşamalarını baz alındığında kendinden oluşan bir merakı gidermek için mi yoksa farklı etmenlerin etkisiyle mi sorduğunu düşünüyorsunuz?” şeklinde yöneltilen soruya öğretmenlerimiz aşağıdaki tabloda belirtilen etmenler üzerinden cevap vermiştir (Tablo 4.4).

Tablo 4.4. Öğrencilerin sordukları soruları etkileyen etmenler.

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
TV/İnternet/Sosyal Medya/Teknoloji	Ö1, Ö2, Ö5, Ö7, Ö11, Ö12, Ö13, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö20	12
Ailenin tutumu ve aile alınan eğitim	Ö1, Ö5, Ö8, Ö10, Ö15	5
Merak/Araştırma/Sorgulama	Ö2, Ö6, Ö10, Ö13, Ö18	5
Arkadaş ortamı	Ö2, Ö11, Ö18	3
Medyatik/Fenomen şahıslar	Ö2, Ö5, Ö10	3
Popüler kültür/Moda	Ö2	1
Varoluşsal zekanın üstünlüğü	Ö4	1
Cemaat yapılanmaları	Ö5	1
Ergenlik süreci	Ö5, Ö7, Ö13, Ö16	4

Okul ortamının soru sormaya teşviki	Ö6	1
Sosyal ortam/Toplumun sosyokültürel yapısı	Ö8, Ö9, Ö11, Ö17, Ö18	5
Popüler olma çabası	Ö8, Ö17	2
Psikolojik destek ihtiyacı/Psikolojik takıntılar/Travmatik olaylar	Ö14, Ö15, Ö17	3

Ö5 kodlu katılımcı fen lisesinde görev yapmaktadır. Özelde kendi okulundaki öğrencilerin genelde gençlerin dinî konulara bakış açısını ve tavrını oluşturan, değiştiren birden fazla etmene vurgu yapmıştır. Mülakatımız esnasında aile etmenini ele aldığı bir kısımda,

Özellikle 9. sınıflarda o ailelerin çocuklarını çok iyi tanırınız, bilirsiniz. Çünkü daha böyle kendilerini ifade etmeye yatkındırlar. Hatta bu konuda çok özgüven sahibidirler. Ki başka bir ortamda, kendine cevap verecek kimseyle karşılaşmamışlar. Yani herhangi bir soru sorduklarında 'bu sorunun ilerisinde bana cevap veremeyecek' diyen çocuklar vardır karşınızda. Çocuk kendisini ifade eder. İfade ederken de Tanrı anlayışıyla ilgili problemleri ortaya koymaya çalışır.

sözleriyle aileden dinî gelenekle yetişmeyip sorularına cevap bulamayan ve aynı zamanda aynı ailenin özgüvenli yetiştirdiği gençlere değinmiştir. Yine aile etmeni ile ilişkilendirdiğimiz bir başka kısımda,

Mütedeyyin insanların, ailelerin çocukları soru sormaktan korkuyorlar. Temel problem bu. Enteresan olan şey, biz çocukları yetiştirirken kalıp olarak yetiştiriyoruz. Çocuğa bir kalıp biçiyoruz. Çocuğun kendine ait zihin dünyası olduğunu, bir şeyleri de onun aklettiğini unutarak, düşünmeden, dinî direkt otomatikman giydirmeye çalışıyoruz. Bu böyle diyoruz, kalıp böyle. Kalıp giydirdiğin zaman da çocuk bunu direkt kabul ediyor. İsteğimiz doğrultusunda. Akıl süzgecinden geçirmesini istemiyoruz. Çocuk bunun delillerini oluşturarak zihin dünyasındaki o çelişkilere cevap vermeden, bunu din olarak gönlüne indiriyor. Aklı devre dışı bırakıyor. Ondan dolayı okula gelen o çocuklar, o dindar ailenin çocukları, soru sormasını bilmiyorlar. Bir de edinmiş olduğu din ile ilgili o kalıp bilgilerle kendilerine soru sorulduğunda bu çocuklar apışık kalıyorlar. Ve bu, aileler tarafından o kadar güçlü empoze edilmiş ki, bir arkadaşı tarafından aykırı bir soru sorulsa sınıf içinde, bütün dindar ailenin çocuklarını dönüştürebiliyor. (Ö5)

ifadeleriyle ailenin verdiği eğitim ve çocuk için oluşturduğu ortamın, gencin yaşantısında ne derece etken olduğunu ortaya koymuştur.

Ailenin genç üzerindeki etkisine değinen bir diğer katılımcı,

Ailelerde de problemler var. Hatta bu okulda ufak bir mevzu olmuştu. Dersten sonra bir öğrenci evde ailesine 'İbrahim Hoca bize böyle dedi. Ama biz niye böyle yapıyoruz?' demiş. Hocamız bu konuyu anlatmasın, çocuklarımızla çok ilgilenmesinler diye talepte bulunmuş aile, idareden. Böyle aileyle karşılaşmıştık. Çocuk bizden öğrendiğine bakıyor, doğru. Aileden görüldüğüne bakıyor. Bunlar birbiriyle çelişiyor. Arada kalan çocuk birini tercih etme zoruna kalıyor. Aile etkisi de var yani. (Ö2)

diyerek aile ortamının etkisine dikkat çekmiştir.

Sosyal medyaya düşen videolar içinde akıl mantık normlarının dışında o kadar çöp var ki. O kadar hurafe var ki. Bence çocukların deist olmaması garip olurdu. Çocuklar niye deist oluyor sorusuna bu videolardan cevap aramak gerek. Gündemde neler olduğu ile ilgili, bizden çok daha ileride çocuklar, bizden çok daha fazla sosyal medyada bir şeylere ulaşıyorlar. Biz gerideyiz. Onların neler gördüklerini hayal bile edemezsiniz. Ve bu anlatımların tamamı problemlidir. Çok enteresan toplumda bunlar ilgi gören, alaka gören, böyle olunması gerekir denilen insanlar. Ekranlarda bir şeyler anlatan insanlar bunlar. Örnekler veririm yani. Adam diyor ki, 'Nuh tufanı benim şeyhimin avucumun içinde gerçekleşti' diyor. Onu karaya oturtan benim şeyhim diyecek kadar insan din adına bir şey söyleyebilir mi? Onu bırak. Peygamber tasavvuruna bakar mısınız? Yani inanç esasları ile ilgili bozulmayan hiçbir şey yok.

cümleleriyle Ö5, gençlerin dine bakışını olumsuz anlamda etkileyecek, din adına konuşan şahısların gençler üzerindeki etkisine değinmiştir. Yine,

Şahitlik hususunda kadın yarımındır. Öyle mi? Biraz akıldan yarımındır. Bu anlatımları bir kız çocuğuna kabul ettirirseniz, onu Müslüman sayıyorsunuz. Ettiremezseniz deist sayıyorsunuz. Siz mi deistsiniz onlar mı deist? Bu facianın önüne kim geçecek? Bozulmuş tanrı tasavvuru. Bir kız çocuğu yani bu anlatımlarla bir dinî kabul etmeye zorlandığında ne olur? Reddetmeyi tercih eder. Aklın normlarına, mantığın kurallarına, vicdan ölçülerine sığmayacak bir din anlatıyorsanız, kusura bakmayın. O din İslâm dinî değil. (Ö5)

diyerek dinî konularda İslâm adına, aslı olmayan söylemlerin kabul edilemeyeceğinden hareketle gençlerin ne sebeple İslâm dışı akımlara meylectiğine örnek sunmuştur. Kur'ân'dan ayet delilleri getirerek anlattığı hususların mezkur videolarla emek zayıfına sebep olduğunu belirten öğretmenimiz (Ö5), bu tarz oluşumların art niyetli projeler olduğunu düşünmektedir. Aynı konuya temas eden bir diğer katılımcı Ö10;

Genelde şöyle oluyor sorular, 'Hocam şu hocayı izledim ben televizyonda veya sosyal medyada, bu konuda ne düşünüyorsunuz? Gerçekten böyle mi?'

şeklinde. Bu konu çok bizi yoruyor aslında. Diyelim ki çok fenomen olan bir adam, bir kadın, fark etmez. Din adına herhangi bir ortamda konuştuğu zaman, çocukların da maalesef ellerinde çok uzun süre telefon olduğu için maruz kalıyorlar bunlara. Yani adamın niyetini bilmiyorsunuz. Eğitimi bilmiyorsunuz. Kur'ân'a ve İslâm'a bakışını bilmiyorsunuz. Ama sizden daha yakın o çocuğa, daha etkili konuşabiliyorsa, çocuk onu örnek alıyor maalesef. Ve siz ne kadar ayet, hadis getirseniz de, çocuk onu umursamıyor bazen mesela. Kendisi de araştırmıyor, okumak çok zor biliyorsunuz.

cümleleriyle görüşünü ifade etmiştir. MTAL'de görev yapmakta olan hocamız, öğrencilerinin kendilerinden ziyade, mezkur hocaların peşinden gitmeyi tercih edebildiğine değinmiştir.

Ö1 kodlu katılımcı öğrencilerin internet ortamında geçirdikleri sürenin uzunluğuna değindikten sonra, önlerine düşen bilgilerin çoğunun öğrencinin çıkarlarına ve isteklerine uygunluğu ile birlikte kısa yoldan, hazır elde edilmiş bilginin öğrencileri farklı alanlara yönlendirmeyi hedefleyen etkileşimler olduğunu belirtmiştir. Ö12 de gençler üzerinde en etkili şeyin sosyal medya olduğunu söylemesi üzerine, oradan hareketle kendisine dine dair soru getirmeleri ile ilgili sorumuza “*Seküler bir mecrâ. Orada dinî bir mevzu ile karşılaşılıyorlar mı bilmem. Ama bana taşıyorlar. Genelde güncel, mesela tesettür konusunda gelmişti bir soru ama genelde seküler tavırları.*” şeklinde verdiği beyanla sosyal medya etkisinin genel anlamda yaşam tarzını şekillendirdiğini belirtmiştir.

Ö20 kodlu katılımcı da öğrencilerin (erkek İHL) internet üzerinden online oyunlar oynadıklarını ve oyun arasına iliştirilmiş İslâm karşıtı söylemlerle ve reklamlarla gençlere dayatmada bulunduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere gençler üzerinde bir diğer baskın etken sosyal olgulardır. Ö9 kodu ile görüşlerini bizimle paylaşan öğretmenimiz ilgili soruya, “*Birçok etken var çocukların sordukları sorularda. Ben sosyal etmenlerin toplumun kültürel ekonomik yapısının soruların mahiyetini ve içeriğini değiştirdiğini düşünüyorum.*” şeklinde cevap vermiştir.

4.6 Öğrencilerin Ders İçi Ve Dışı Öğretmenlerine Kendilerini İfade Etme Durumları

Mülakat sürecinde DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerine sorulan bir diğer soru, “İnanç noktasında farklı yönelimi olan öğrencileriniz sizinle ders içi yahut bireysel olarak rahatça görüşünü paylaşır ve savunur mu?” şeklindeydi. Bu başlık altında, bu soruya verilen yanıtlar değerlendirildi (Tablo 4.5).

Tablo 4.5. Öğrencilerin ders içi ve dışı öğretmenlerine kendilerini ifade etme durumları.

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Öğrencilerim herhangi bir konuda, hiçbir çekincesi olmadan şahsî görüşünü paylaşır, savunur.	Ö3, Ö4, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö17, Ö18	10
Paylaşır, ancak sınıf ortamında ateist vb. yakıştırmalardan çekinen öğrencilerimiz de oluyor.	Ö1, Ö6	2
Muhafazakar bir ailede büyümüş, baskılanmış çocuklar görüşünü paylaşmada çekinik kalıyor.	Ö5	1
Paylaşır, ama arkadaşları tarafından dışlanma korkusuyla kimi özelde sormayı tercih ediyor.	Ö13	1
Paylaşırlar, benden bir çekinceleri yok, ama tenhada sormayı tercih edenler oluyor.	Ö15, Ö16	2
İmam hatibin atmosferinden sanırım, paylaşımında bulunan yok.	Ö20	1
Bir çekineden değil, ancak üşenmekten yahut böyle yönelimi olan öğrenci olmadığından paylaşım yok.	Ö2, Ö7, Ö19	3

Yapılan açıklamalar göstermektedir ki, farklı inançlara yönelimi olan öğrenciler din dersleri eğitim ve öğretimi yapan öğretmenlerinden herhangi bir çekinceleri olmaksızın görüşlerini paylaşabilirler. Ancak bir kısmının farklı sebeplerden çekinceleri olabilmektedir. “Arkadaşı derste soru sordu diye ona ateist yakıştırmaları yapabiliyorlar. Çocuk bu durumdan rahatsız olunca soru sormak istemiyor. Çocuklarla sınıf ortamı dışında da alakadar olmak gerekiyor.” yorumuyla Ö1;

Çekingenlik yok ama şu var tabii. Öğrenciler birbirleri arasında atıyorum, A öğrencisi bir soru sorunca ‘Hocam zaten o ateist ondan soruyor.’ yaftalaması çok yaptıkları için birkaçında çekince olabiliyor. Bundan dolayı da o öğrenciler sınıf içerisinde ziyade sınıf dışında daha çok soruyorlar. Ya

da sınıfta o an konu geldiyse orada soruyorlar. Ama bu iki üç öğrenciye geçmiyor. Bunun dışında içinde bir şeyler barındırıp da inançlar bakımından, ama sormaya çekinen öğrencilerimizin olduğunu düşünüyorum.

diyerek öğrencilerin sınıf ortamında arkadaşlarından çekindiklerini beyan etmektedirler.

Ö4 kodlu öğretmenimiz yaş itibarıyla öğrencilere yakın olması vesilesiyle aralarındaki etkileşimin olumlu olduğuna, öğrencilerin hiçbir çekince paylaşımında bulunurken hiçbir çekince yaşamadıklarına değinirken, Ö10 kodlu öğretmenimiz de öğrencilerinin kendilerini rahatça ifade edebilmelerinin altında öğretmenlerin yaklaşımlarının etkili olduğunu belirtmiştir.

Biz öğretmenlerimizle -İmam Hatip mezunuyum.- bu kadar rahat ve açık konuşamazdık. Onlar ne derse kabulümüzdü ve sorgulamadan kabul ederdik. Bu da yanlış. Burada bir nevi biraz daha eleştiri, merak etme, sorgulama sayısı daha fazla. O yüzden herhangi bir problem yok.

diyerek öğretmen tutumunun etkinliğine parmak basmıştır. Benzer bir yorumu Ö16, “Yani kendi karşılaştığım sorulara baktığım zaman, mesela ben kendi öğrenciliğimi düşündüğümde ben bunu asla soramazdım dediğim soruları çocuk çok rahatlıkla soruyor.” cümleleriyle ifade etmiştir.

Ö9 ve Ö11 kodlu katılımcı farklı bir etmeden öğrencilerin paylaşımında bulunmayabildiğini belirtmişlerdir. Ö9,

Evet paylaşırlar yani benden ya da arkadaşlarından herhangi bir çekinceleri olduğunu düşünmüyorum. Bazen öğrencilerden birkaçı sizi bir yere dahil edince ve o yerden gelecek hiçbir cevabı kabul etmeyeceğine de kendisini inandırdıysa o zaman kendi içinde yaşamayı tercih edebiliyor.

derken bu etmenin öğrencinin ön kalıp yargıları olduğunu beyan etmiştir. Ö11 ise;

Yani birkaç öğrencim var, inanmadığını söylüyor. Diyorum ki, gel ders dışında konuşalım, bir çay kahve içelim, seninle sohbet etmek istiyorum, hani merak ediyorum, niye bu noktaya geldin? Ama istemiyorlar. Sohbeti devam ettireceğim cevabı da vermiyor bana. Kesiyor beni. İçimden öyle geliyor, diyor. Hani sebep ne oğlum diyorum, hani bu noktaya niye geldin? Paylaşmıyorlar, kapalı kutu gibi davranıyorlar yani.

diyerek bir önceki yorumla benzer bir durum beyanında bulunmuştur.

Ö17 kodlu katılımcı ise konuyu başka bir perspektiften değerlendirmiş ve şu şekilde ifade etmiştir;

Bir öğrencim vardı. Derste bazen ‘Hocam sizinle şu konuyu tartışalım mı?’ falan ‘Allah var mı yok mu’ gibi sorular soruyordu. Kendisinin agnostik olduğunu söylüyordu. Hatta agnostisizmin bir din olduğunu söylemişti. Ben de ona din olmadığını, bunun bir felsefi bir akım olduğunu, bu konuyu iyi

araştırması gerektiğini ifade etmiştim. Ama inanma noktasında, şu söylem çok hoşuma gidiyor. Allah inancını, Allah bizim fabrika ayarlarımıza o kadar güzel yerleştirmiş ki inanmayan insanı bile kendisi hakkında konuşturabiliyor. İnanmayı bile bu noktada tartışmaya yönlendirebiliyor. Şunu da söyleyeyim hani okulda gerçekten dersine girmediğim öğrenciler bile beni bulup bu konuda konuşabiliyor. Rehber öğretmen yönlendirebiliyor. Bu şekilde iletişim kurabiliyoruz. Gençlerdeki problemin şunun gibi olduğunu görüyorum; hani bir Aziz'in bir tren yolculuğunda biriyle karşılaştığında o beyefendinin ona, 'bizi yaratan Allah madem çok cömert çok kerem sahibi ama benim arkadaşım hastalıklarla yoklukla imtihan oluyor elindeki ne malı varsa gitti' diyor. 'O yüzden ben o tanrıya inanmıyorum' diyor. O Aziz'in cevabı da çok ilginçtir. 'Sen aslında Allah'a inanıyorsun. Bunun nereden geldiğini biliyorsun da Allah'la kavgalısın' diyor. Bizdeki en büyük sorun benim gördüğüm öğrencilerde Rabbimizle yani bizi yaratan Allah'la ya da onların deyimi de Tanrı'yla kavgalı olmak yani bu noktada çatışıyorlar.

Bu yorumuyla inanmadığını beyan eden öğrencinin dahi, ifadeleriyle inandığını söylediği şey arasındaki çelişkinin inkar edilen Tanrı'nın varlığına delil teşkil ettiğini vurgulamıştır.

4.7 Ortaöğretim Kurumlarında Deist Olan Yahut Deizme İlgili Duyan Öğrenci Yoğunluğu

Bu başlık altında katılımcılara yöneltilen onuncu soru olan, "Deizme ilgi duyan yahut kendi inancı olarak benimsediğini söyleyen öğrencileriniz var mı?" sorusuna verilen cevaplar değerlendirildi (Tablo 4.6).

Tablo 4.6. Ortaöğretim kurumlarında deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrenci yoğunluğu

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Deist yahut Deizme ilgi duyan öğrencim şuanda yok.	Ö9 dışında tüm öğretmenler	19
Yok, ama soru ve görüşleri deizmi çağrıştıran var.	Ö1, Ö7	2
Yok, ama agostik, nihilist, ateist, materyalist vb olan öğrencim var/vardı.	Ö5, Ö11, Ö18	3

Yok, ama Allah'a inanıp buyruklarını yaşamayanlar var.	Ö15, Ö16	2
Yok, ama geçen senelerde vardı.	Ö8, Ö9, Ö13, Ö14, Ö17	5

Katılımcılardan yalnız Ö9 halihazırda bir öğrencisinin deist olduğunu söylemiştir. Diğer öğretmenlerimiz ise deist öğrencilerinin olmadığını beyan etmiştir. 15 öğretmenimiz önceki senelerde de deist bir öğrenciyle karşılaşmadıklarını beyan ederken, Ö5, Ö11 ve Ö18 kodlu öğretmenlerimiz deizm dışında farklı felsefî akımlara mensup öğrencilerinin sayıca az da olsa bulunduğunu beyan etmiştir.

Katılımcılar, “Sadece merak ediyor. Ama okulda soru soranları takip ediyorum. Tenefüste ya da herhangi bir yerde gördüğümde, sorduğumda deist olduğunu söyleyen yok. Ama görüşlerinde bunları çağrıştıran cümleler var.” (Ö1) ve “Yok. Bilmiyorlar bile. Önceki okulumda da bilen çok da yoktu. Yani sorguladıkları mevzuya baktığın zaman evet bu deizme daha yakın falan diyebilirsin ama benim mensup olduğum düşünce deizm diyen yok yani.” (Ö7) ifadeleriyle deizmin, deist olmasa bile hakkında soru soran öğrencilerinin varlığı dışında mevcudiyet alanı bulamadığını belirtmişlerdir.

Ö5 kodlu öğretmen bu soruyu;

Ateist olduğunu söyleyen, nihilist, agnost olduğunu söyleyen, komünist olduğunu söyleyen oldu. Ama onlar yok denecek kadar az. Yani en çok burada ateist olduğunu söyleyen oldu. Ama bu bir tepki. Mütedeyyin bir ailenin çocuğu ve çocuk bir şekilde, bir şeyler olmuş ve değişmiş. Yani çocuk artık başka türde düşünüyor. Yani kesinlikle ‘din hayatımdan çıktı benim.’ demeye getiriyor. Böyle bir durumda, mesajlar vererek derse devam ediyorsunuz. O çocuğun zihnindeki problemi bulup o soruya cevap veriyorsunuz. Onun kafasında dönen hangi sorular onu dönüştürdüyse, siz o soruları tahmin ediyorsunuz. Ve o sorulara cevaplar veriyorsunuz. Daha o sormadan, onu rahatsız etmeden bu süreci yönetmeniz gerekiyor. Ve o çocuğun on birinci sınıfta İslâmî görüşe geri döndüğünü görebiliyorsunuz.

diyerek deist olmasa da farklı akımlara kapılan öğrencilerin bulunduğunu ancak az sayıdaki öğrencinin bu meylinin zihnini meşgul eden sorulara cevap buluncaya kadar sürdüğünü vurgulamıştır. Aynı okulda (fen lisesi) görev yapmakta olan Ö11 de ateist ve materyalist bir öğrencisinin bulunduğunu belirtmiştir.

Ö15 ve Ö16 kodlu katılımcılar deist öğrenci ile hiç karşılaşmadıklarının belirttikten sonra, öğrencilerinin ibadetler noktasında beklenen hassasiyete sahip olmadıklarını

söylemişlerdir. İki hocamız da bu durumun deist olmayıp deistmiş gibi bir yaşam tarzı görseli oluşturuyor olsa bile, bir inanç problemine işaret etmeyip nefsanî istekleri dizginleyememekle alakalı olduğunu vurgulamışlardır.

Ö8 kodlu öğretmenimiz bundan dört beş yıl evvelinde, bin öğrenciden dördü beşinin deist olduğunu söylemiştir. Bunun gibi Ö14 de iki öğrencilerini mezun ettiklerini söyledikten sonra,

Bakıyordum da, bir gidiyor bir geliyor çocuk. Tam bir karar veremiyor. Ama ben ona hep diyordum 'Bak bu deizm farklı bir şey. Sen sadece ibadetini yapmıyorsun. Ama bu senin başka bir şey olmanı gerektirmiyor. Gibi açıklamalarda bulunuyordum. Kendisini tanımladığı şey tam olarak deizme de uymuyordu.

diyerek deist olduklarını söyleyen öğrencilerin aslında ifade ettikleri inancın tam olarak deizmi karşılayamayacağını, durulmamış bir zihnin geçici hezeyanları olduğunu belirtmiştir.

Halihazırda deist öğrencisi olmadığını belirten Ö17 de;

Ama daha önce mezun ettiğim öğrenciler arasında vardı. Onu da ilgili bir parantez açmak istiyorum. Kendisinin ateist olduğunu hatta sonra deist olduğunu söyleyen bir öğrencim üniversite sınavına girdiğin gün kendisini aramıştım. Ve TYT ilk günde o girdiği sınav hocam bana dua edin sınav çok zordu demişti. Bunu ben diğer öğrencilerime şimdi örnek veriyorum. Okula kendisini bu şekilde reklam edip hatta bana onun dersinde nasıl ders işlediğini falan soran öğrenciler bu şekilde merakı kendi üzerine uyandırmıştı. Ama özüne baktığımızda yine duanın kime yapılacağını ve bir yardıma ihtiyacı olduğunda duanın kime edileceğini ve onun duasına cevap verecek olan istekline cevap verecek olan bir Allah olduğunu biliyor.

cümleleriyle deist olduğunu söyleyen mezun öğrencisinin ifadelerinden aslında deist olmadığını rahatlıkla anlaşılabilirliğini beyan etmiştir.

Katılımcıların derslerine girdiği tüm öğrencilerin dinî yönelim ve inançlarına yönelik bilgi sahibi olması imkân dâhilinde görülmesi de, yani deist yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin kendilerini öğretmenlerine açık etmeme ihtimaline rağmen, bir önceki başlıkta Tablo 4.5.'te de belirtildiği üzere öğretmenlerin tamamının eğitim anlayışında öğrenci merkeze alınmaktadır. Öğrencilerin, öğretmenlerinden kaynaklanan bir çekinceleri bulunmamaktadır. Nitekim katılımcı öğretmenler, öğrencilerini soru sormaya teşvik ettiklerini de beyan etmişlerdir. Bu meyanda öğretmenlerimizin öğrencileri hakkında vukûfiyetinde noksanlık bulunmadığı varsayılarak değerlendirme yapılmıştır.

4.8 Öğrencilerin Deizm Hakkındaki Bilgi Durumu Ve Bilgilerinin Kaynağı

Ortaöğretim öğrencilerinin deizm hakkındaki ön bilgilerini ve bilgilerinin kaynaklarını değerlendirmek amacıyla katılımcı öğretmenlerimize, “Genel olarak öğrencilerimiz deizm hakkında hâlihazırda bir bilgiye sahipler mi?” ve “Sizce öğrencilerinizin deizm hakkındaki bilgilerinin kaynağı nedir? Merak ile başlamış araştırmalar, konunun popüler oluşunun etkisiyle arkadaş ortamı, sosyal medya paylaşımları gibi...” soruları yönlendirilmiştir. Bu başlık altında öğretmenlerimizin bu sorulara verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir (Tablo 4.7).

Tablo 4.7. Öğrencilerin deizm hakkındaki bilgi durumu ve bilgilerinin kaynağı

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Yüzeysel de olsa bilgileri var.	Ö1, Ö2, Ö4, Ö6, Ö9, Ö11, Ö15, Ö16, Ö18	9
Bilmiyorlar.	Ö3, Ö7, Ö13, Ö17, Ö19,	5
Öğrencilerin çok azı biliyor.	Ö8, Ö10, Ö12, Ö14, Ö20	5
Öğrencilerin geneli biliyor.	Ö9, Ö11	2

Katılımcıların çoğunluğu öğrencilerinin yüzeysel de olsa deizm hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmiştir. Öğrencilerinin deizm hakkında bilgilerinin olmadığını söyleyen öğretmenlerin dışındaki tüm öğretmenler öğrenciler için bilgi kaynağı olarak ilk sırada sosyal medyaya işaret etmişlerdir. Bununla birlikte Ö8, Ö9, Ö11 ve Ö13 ikinci sırada arkadaş ortamını zikretmişlerdir.

Ö5 kodlu katılımcı öğrencilerinin çok da deizm konusu üzerinde durmadıklarını belirtmiş ve esasen öğrencilerin bizlere yönelttiği sorulardan hareketle öğrencilere bu yaftada bulunulduğunu dile getirmiştir. Öğretmenimize göre öğrencilerin bir şekilde duydukları mevzulara dair sordukları sorular, onların deizme yatkınlığını ifade etmez.

Ö4 ise, öğrencilerinin bilgilerinin yüzeysel oluşunu, “*Ama alt metni bilmiyorlar. Bu fikrin nereden geldiğini, hangi felsefi akımlardan daha çok etkilendiğini, insana neyi teklif ettiğini bilmiyorlar.*” ifadeleri ile dile getirmiştir. Ö6 da, öğrencilerin kolayına geldiği

gibi yaşamayı tercih ettiklerini, çok detaya inmeyip dinledikleri duydukları kadarını doğru kabul ettiklerini belirtmiştir.

Öğrencileri arasında deizmi bilenlerin sayıca çok az olduklarını belirten Ö10,

Dediğim gibi bizim öğrencilerimiz bu konuda fazla ilgisiz oldukları ve meraklı olmadıkları için soru soran kısım, merak eden, az çok. Kulaktan dolma da olsa bilgi sahibi olan öğrenciler de az. Onun haricinde şimdi 11. sınıflarda işliyoruz deizmi. Dersi yeni anlattım, şimdi gidip sorsak ilk defa duymuş gibi olacaklar.

diyerek ilginin ve merakın olmadığı yerde bilginin de bulunamayacağını vurgulamıştır.

Ö15 kodlu katılımcı, öğrencilerin bilgilerinin Twitter (X), Instagram gibi sosyal medya paylaşımların edindiğini belirttikten sonra;

Bir kitap okumuşluğu ya da bir makale okumuşluğu yok. Kulaktan duyma bilgilerle daha ziyade. Ama deizmi tartışalım deseniz sizden âlâ bildiğini iddia edebilir yani öyle söyleyeyim. Çok donanımlı olduğunu düşünabiliyor çocuk, sosyal medyadan öğrendikleriyle. En büyük sıkıntı o galiba ya. Yani duyduğum her şeyin tek doğru olduğuna hemen inanıyor öğrenci.

cümleleriyle medyanın doğru bilginin kaynağı olduğu noktasındaki sanının zararlı etkilerine vurguda bulunmuştur.

Öğretmenlerimizin sorulara verdiği cevaplardan hareketle değerlendirebiliyoruz ki, akademik başarı potansiyeli düştükçe bilgi ve merak da azalmaktadır. Bu sonucu önceki bölümlerde de gözlemleyebilmiştik. Ayrıca bu bölümün bir diğer çıkarımı, z kuşağının hızlı ve pratik yaşam tarzının, onun bilgi edinme yöntemlerine de yansıdığı hususundadır. Ancak sosyal medyanın, bilginin doğruluğunu teyit ve tahkik edecek imkanlardan uzak bir kaynak olması, zararı faydasını aşacak bir ortam olarak değerlendirmemize sebep olmaktadır.

4.9 Öğretmenlerin Gençler Arasında Deizmin Yayıldığı Savına Dair Görüş Ve Değerlendirmeleri

Ortaöğretim öğrencileri arasında deizmin yayıldığına dair görüşlerin doğru olup olmadığı hususunu değerlendirmek üzere katılımcılara yönelttiğimiz, “Son 5-6 yıldır deizmin gençler arasında artarak yayıldığını savunan görüşleri, tecrübelerinizden hareketle nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna verilen cevapları bu başlık altında analiz ettik.

Ö3 ve Ö13 kodlu katılımcılar dışında tüm öğretmenler, deizmin artarak yayıldığı savına katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Zikrettiğimiz sava dair görüşlerinde ise genel anlamda benzer noktalara temas etmektedirler.

Ö4 kodlu öğretmenimiz bu savı, aydınlanma çağının ‘din ortadan kalkacak’ öngörüsüne benzeterek;

Sekülerizmin de iddiaları vardı. On beş sene sonra din artık ortadan kalkacak, işte şu şöyle olacak falan. Ama o iddiaların şu an mesela gündemde olmadığını görüyoruz. Yani dinin yok olmadığını, farklı şekillerde yaşandığını görüyoruz. Bence sadece felsefî bir akım olarak devam edecek. İnsanların, deist olmak şeklinde değil de, postmodernizmin etkisiyle daha çok dinini bireysel yaşama, cemaat dininden uzaklaşma şeklinde bir meyli olacak. Deizmin o kadar ileri gideceğini düşünmüyorum ama din yaşama anlamında daha çok tinsel, cemaat dininden çıkıp bireysel dinî yaşam anlamında yeni akımlar ortaya çıkacaktır diye düşünüyorum.

şeklinde ifade ettiği görüşüyle deizmin de geleceğinin, literatür içerisinde geçmekten öteye gitmeyeceğini belirtmiştir. Hocamızın bu görüşünü destekler nitelikte Ö18 de, deizmin dört beş yıl öncesinin moda bir akımı olduğunu, hâlihazırda bu modanın da geçtiğini söylemiştir.

Ö11 kodlu katılımcı deizmi son zamanlarda lafzen bile duymadığını belirterek yayılmadığını ifade etmiştir. Aynı şekilde öğrencilerinin deizmi kendisi anlatmadan önce bilmediklerini ifade eden, katılımcı öğretmenlerimizden Ö12;

Çocuklar için bunun bu kadar önemli olduğunu düşünmüyorum. Yani sadece moda bir söylem olmuş, evet deizm diye bir şey varmış neymiş onu duymuşlar. Bu kulaklarının arkasında var ama detayını öğrenince, ne olduğunu öğrenince veya ortaya diğerleri de konulduğu zaman sadece deizm değil bak işte agnostisizm de varmış nihilizm de varmış pozitivism de varmış diyerek herhangi birini diğerinden ayrı tutmuyorlar. Bunları duydukları zaman ‘teizm iyidir, bunlar çok da dikkate şayan değil’ tarzı bir kabulle dersi işledik.

diyerek konunun gençler için gündem dışı olduğunu ifade etmiştir.

Branş öğretmenleri için deizm konusunun gündemimizi işgal etmesinin gereklilik olarak görülebileceğini ifade eden Ö7, konunun öğrenciler boyutunda dallandırılıp budaklandırılmasını lüzuma mugayir bulmuştur. Öğrencilerin deizmi tartışır olması ise, “Yani evet, bu gençler, şu dönemde böyle bir sorgulama süreci içerisindedir. Biz de zamanında öyle bir sorgulamaya, bu kadar olmasa da girdik. Ama bence, bu bir süreç yani. Hani bundan sonra bu çocuklar yollarını bulur diye düşünüyorum ben.” diyerek bunun bir yayılıma işaret etmekten ziyade tabî bir süreç olduğunu belirtmiştir.

Deizmin öğrenciler arasında artmadığını belirten öğretmenlerimizden Ö1, arttığına dair söylemlerin, toplumu dinî yaşamdan uzaklaştırmak için algı yönetmek amacıyla ortaya atıldığını ifade etmiştir. Ö6 ise, günümüzde deizmin toplum nezdinde mevcudiyet zemini bulmamış olsa bile, gençler arasında dinden uzaklaşmanın arttığına dair görüşünü savunmuştur.

İmam hatip lisesinde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapan katılımcı Ö15;

Katılmam. Çünkü bizde bir kişinin deist olduğunu söylemesi çok göze batıp 'İmam Hatip gençliğine neler oluyor böyle' falan deniliyor olabilir. Bizim İmam Hatip popülasyonunda diğer okullarla onu oranlasak bile çok fazla olduğunu düşünmüyorum. Diğer okulun 100 öğrencisinden atıyorum 20 öğrencisi deistse işte bizdeki 100 öğrenciden bir tanesi deistse ya da 2-3 oldu diyelim, sanki daha fazla İmam Hatipte deizm yayılıyor algısı oluşabilir. Çünkü bize hiç yakışmayan bir şeydir bu. Hiç yok böyle bir şey aslında. Ben öyle düşünüyorum. Ki bizim üzerinde durduğumuz husus en fazla, ibadetlere karşı çocuğun duruşu, ibadetleri yapmak istemeyişi, tembelliği, üşengeçliğidir. Onu da deizme yormamalıyız gibi geliyor bana. Çünkü o kavram bizim için çok altı dolu bir kavram değil zannımca.

cümleleriyle özellikle İHL'lerde söz konusu savın geçersizliğini savunmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz çoğunluğun görüşünün aksine Ö13 ve Ö3 deizmin yayıldığına dair savı gerçekçi bulmuştur. Ö3;

Gerçekten son yıllarda ülkemizde gençler açısından bir yayılım söz konusu. Farklı inanışlara, özellikle deizme. Bence var. Deizm olabilir, panteizm olabilir. Farklı inançlara eğilimler var. Bunun da seküler yaşamın getirdiği bir sorun olduğunu düşünüyorum ben. Yani gençler sorumluluktan kurtulmak istiyorlar. Sorumluluklarını yerine getirmek istemiyorlar. Bundan dolayı da farklı yollar keşfetmek istiyorlar. O yüzden, hani Tanrı var, evet çünkü etraflarına baktıklarında, sorguladıklarında bunun bir cevabını veremiyorlar. Evet, bir yaratıcının olması gerekiyor. Çünkü mükemmel bir düzen var. Bunun içinden çıkmadıklarında, evet Tanrı'nın varlığını kabul edelim. Ama Tanrı bizim işlerimize karışmasın. Bizi bir rahat bıraksın. Bunun alternatiflerini aradıklarında deizm, panteizm bunları çıkış kapısı olarak görüyorlar.

cümleleriyle ifade etmiş ancak mevcut öğrencilerini baz almaktan ziyade toplumun geneline yönelik, tecrübî olmayan kanısını ifade etmiştir. Anlaşılmaktadır ki, bu kanı, gençlerin yaşam tarzı itibarıyla dine hayatlarının akışında yer açmıyor oluşuna dayandırılmıştır. Bizce bu kanı, özelde deizmin yayıldığını değil, toplumun daha seküler bir yaşam tarzına evrildiği gerçeğine işaret etmektedir.

4.10 Deist Olan Yahut Deizme İlgili Duyan Öğrencilerin Din Öğretimi Yapan Öğretmen Ve Derslerine Karşı Tavrı Ve Tutumları

Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin din öğretimi yapan öğretmen ve derslerine karşı tavrı ve tutumlarının değerlendirildiği bu başlık altında, mülakatta katılımcı öğretmenlere, “Varsa deizm yönelimi olan öğrencilerimizin size karşı ve derslerinize karşı tavrı ve tutumları nasıldır?” şeklinde yöneltilen on ikinci soruya verilen cevaplar irdelendi.

Bir önceki başlık ve 4.7. nolu başlıklar altında değerlendirdiğimiz üzere Fatsa ilçesinde ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrenciler arasında deist olan yahut deizme ilgili olan öğrenci yok denecek kadar azdır. Bu sebeple öğretmenlerimize bu soruyu sorarken, ders sürecinde dersin içeriğine aleyhtar nitelikte soru soran yahut yorumda bulunan, İslâmi perspektif dışında farklı akımlara ilgi duyan öğrencileri tavrı ve tutum açısından değerlendirmelerini istedik. Ö2, Ö3, Ö10, Ö16 ve Ö11 kodlu katılımcılar, bu nitelikte de öğrencileri bulunmadığını beyan ederek soruya genel anlamda tüm öğrencilerin tavrı ve tutumlarını kapsayacak şekilde cevap verdiler. Öğretmenlerimizin tamamı öğrencilerinin kendilerine karşı olumsuz bir tavrı ve tutum içerisinde olmadıklarını belirtirken, yalnızca Ö13 kodlu öğretmenimiz, “*Salt itiraz etmek için soran oluyor ya da kendi görüşünü sınıfa ve bana dayatmaya çalışan öğrenci de oluyor ama çok nadir. Yani 8 yılda belki 3 kişi böyle olmuştur.*” diyerek öğrencilerinden bir nebze saygı sınırlarını aşan kişi sayısının kayda değer olmadığını ifade etmiştir.

Katılımcılarımızın cevaplarından, öğrencilerin din içerikli derslere karşı olumsuz tepkilerinin aynı şekilde genelleme yapmaya müsait sayıya ulaşmadığını görmekteyiz. Bu meyanda Ö2, dersi ciddiye almayan yahut laubali bir tavrı takınan öğrenci sayısının 1-2 kişi ile sınırlı kaldığını belirtirken, Ö6 derse karşı en olumsuz tepkinin bazı öğrencileri için inadına dersi dinlememek şeklinde olduğunu ifade etmiştir.

Ö18 ve Ö3 kodlu katılımcı DKAB dersiyle alakadar olmadığını fark ettikleri öğrencilerinin genel olarak hiçbir derse karşı ilgilerinin olmadığını gördüklerini söylemiştir.

Ö14 ve Ö8 ise, ders içeriğine muhalif yorum yapan ve soru soran öğrencilerin, öğretmenlerinin verdiği cevabı doğru kabul etmese, tatmin edici bulmasa dahi dersin gidişatını bozacak tepkiler vermediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılarımızdan Ö11, kendi şahsına karşı olumsuz hiçbir tavır ile karşılaşmadığını belirttiikten sonra öğrencilerinin derse olan tutumları ile ilgili;

Herhalde o çocuğun biraz kişilik yapısına, karakterine de bağlı. Mesela ben materyalistim diyen çocuk ya da ben farklı düşünüyorum diyen çocuk derste kimsenin bilemediği soruları da bilebiliyor. Mesela çocuğun bir tanesi o şekilde. Hatta daha cuma günü yaşadık aynı şeyi. Dedim 'sen maşallah epey bir kimsenin bilmediği bir kelimeyi bildin.' Bilgisi de var boş bir çocuk değil, ama bunun yanı sıra derste kitap, sıranın altında, hani sanki bu ders gereksizmiş gibi, inanmıyor ya zaten. Kitap okuyan ya da din kültürü kitabının altına test kitabı koyup test çözen öğrenci de oluyor.

ifadelerini kullanarak dikkat çeken tepkilerinin en ileri boyutta derste başka bir dersle ilgilenmek şeklinde olduğunu söylemiştir. Ö9 da benzer ifadeler kullanarak öğrencilerinin derse olan ilgileri hakkında bilgi vermiştir.

Ö7 kodlu katılımcı;

Bazı öğrenciler, işte 'Niye biz bu dersi alıyoruz ki? Ve özellikle seçmeli derslerde. Ondan sonra 'ben bunu seçmemiştim.' Ya da mesela Kur'ân dersinde 'Ben neden Arapça öğreniyorum ki?' tarzında söylemleri olan öğrenciler oluyor yani. Bunların tavır ve tutumları şöyle; ilk başta kendilerini bir kapatıyorlar. Daha sonra, ben mantıklı bir şekilde açıklayınca bak şöyle, bunun sebebi bu gibi. Çünkü onların kafalarında illaki sorular, sorunlar oluyor. O soruları yöneltip ben onları cevaplandırdıkça dönem ortasında veya dönem sonuna doğru bakıyorum ki, o çocuk derse daha böyle ilgili. Hatta diğerlerinden daha çok ilgili bir hale gelmiş oluyor.

diyerek sorumuza cevap vermiş, öğrencilerinin öğretmenin makul cevaplarının öğrencilerin ders içeriğine ilgilerini arttırdığını ifade etmiştir.

Öğrencilerinin kendine karşı olumsuz bir tavır içerisinde olmadıklarını belirten Ö16, İHL meslek derslerine karşı tutumun dersin içeriği ve toplumsal beklentiler olmak üzere iki etmene dayanarak değişebildiğini belirtmiştir. Bu iki etmen hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir;

Öğretmen o dersi çok ilginç hale getirdiği takdirde, ilgileri var. İlgisiz değiller. Fakat meslek dersleri yapı itibarıyla teklifi zor dersler aslında. Yani bizim öğrencilere teklif ettiğimiz şey, Allah'ın teklif ettiği şeyler ağır onlar için. O ağırlığı hiç duymayıp sorumlu olmayayım mantığı olabiliyor bazen çocuklarda. Zannediyorlar ki ben duyduğum zaman bunu yapmak zorundayım. Hâlbuki 'duymasan da zaten öğrenmek zorunda olduğunu söylüyoruz biz onlara. Bu dersin içeriği kaynaklı bir soğukluk. Ve toplumun, onlardan ahlâklı olmalarını bekliyorken bunun kaynağını dinden alabileceklerini unutup olasının da etkisi var. Çocuklardan akademik başarı ve aynı zamanda dinden bağımsız bir ahlâk istiyorlar. Bu da onların, bu meslek derslerini gereksiz gibi görmelerine, işime yaramayacak gibi görmelerine sebebiyet veriyor. Ama eğer öğretmen, kafa dengi onların

deyimiyle, kafa dengi bir öğretmense ve canlı tutabiliyorsa en azından ders esnasında senden kopmuyorlar.

Bir diğer katılımcı;

Tabii ki çok zorlayan çocuklar mutlaka olur ama ben açıkçası çok karşılaşmadım. Samimiyet çocuğa çok rahat ulaşmanıza vesile oluyor. Özellikle lisede açıkçası eğitimin, zaten çok hakkıyla yapılabildiğini düşünmüyorum. Gerek eğitim sistemi kaynaklı. Gerekse işte çeldiricilerin çok fazla oluşuyla alakalı. O yüzden samimiyet, bence çocuğa ulaşan şey o. Ve sizin ahlâkî olgunluğunuz onun örnek aldığı bir seviyedeyse, şayet sizi örnek alabiliyorsa. Bence olmuştur, maksat hasıl olmuştur. Değilse zaten o çocuğa dilinizle anlattığınız pek işlemiyor, duvar oluyor karşı taraf. Çok işlemiyor açıkçası. (Ö15)

cümleleriyle öğrenci tavrını olumluya döndürecek şeyin, öğretmenin samimi oluşu ve ahlâkî duruşu olduğunu vurgulamıştır.

4.11 Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrencilerin İbadetlere Karşı Sergiledikleri Tavır Ve Tutumlar

Deist olan yahut deizme ilgisi olan öğrencilerin ibadetlere karşı tavır ve tutumlarının nasıl olduğunu değerlendirmek için öğretmenlere, “Varsa deizme ilgi duyan öğrencilerinizin ibadetlere (namaz, oruç, tesettür vb) karşı sergiledikleri tutum ve davranış hakkında gözlemleriniz neler?” şeklinde sorduğumuz soruya verilen cevapları değerlendirdik. Bir önceki başlıkta da belirttiğimiz gibi bu soruyu da İslâmi perspektif dışında bir bakış açısına sahip öğrenciler yahut tüm öğrenciler için genelleyerek yönlendirmek durumunda kaldığımız öğretmenler de oldu. Bu meyanda hem deizm eğilimli olan öğrencilerin ibadetlere karşı tavrı hem de genel anlamda lise öğrencilerinin ibadetlere karşı tavrı değerlendirilme imkanı bulundu (Tablo 4.8).

Tablo 4.8. Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin ibadetlere karşı sergiledikleri tavır ve tutumlar.

Öğrenci	Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları
Genel/Tüm öğrenciler	İbadet eden öğrenci oranı düşük.	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö7, Ö14, Ö19, Ö20
	İbadet eden az ama farzları yerine getirmeleri gerektiğine inanıyorlar.	Ö6, Ö12
	Takip imkânımız yok ama ibadet eden de vardır etmeyen de.	Ö18
	Son bir-iki yılda az da olsa ibadet eden öğrenci sayılarında bir artış var.	Ö15, Ö9, Ö16
Deizm Eğilimli öğrenciler	İbadet etmiyorlar.	Ö8, Ö13
İslâm inancı dışında inanç biçimlerine yahut felsefi akımlara eğilimi olduğu gözlemlenen öğrenciler ²³⁴	İbadet etmiyorlar.	Ö9, Ö13
	İbadet etmiyorlar ama ibadet edene karşı olumsuz bir tepki de göstermiyorlar.	Ö10, Ö17
	Ders içi etkinliklere katılıyorlar. Hatim duasında ellerini açıp ‘Amin’ diyorlar.	Ö11

Ö10 ve Ö7 kodlu öğretmenlerimiz farklı mesleki teknik lisede görev yapmaktadırlar. İkisi de okullarında namaz kılan öğrenci sayısının çok düşük olduğunu belirtmekle birlikte Ramazan ayı içerisinde oruç tutan öğrencilerin çoğunluğu oluşturduğunu belirtmiştir.

²³⁴ Burada tasnif, katılımcıların din algıları ve deizmi İslam inancını merkeze alarak konumlandıkları yere nispetle yapılmıştır.

İbadetin mükellefe zorluğu o ibadete olan rağbeti inançtan bağımsız olarak etkilediği görülmektedir.

Ö1 kodlu katılımcı sorumuza;

İbadet konusunda şöyle bir yaklaşımları var. Ben bunu gözlemledim. İster deist olsun ister olmasın. Bütün öğrencilerde bire bir ilgilenmeyi gerektirenler var. Takip edilecek bir durum gördüğümüzde bire bir markaja alıp görüşüp çağırıp davet ediyoruz. Ben bunu gerekli görüyorum. Çocukların hepsinde ibadete karşı bir bakış var. Olumsuz demeyelim de, sanki nemelazımcı bir bakış var. Öğrenci ile birebir iletişime geçildiğinde, üzerinde durulduğunda değişim başlıyor, mesela Ramazan ayındayız. İbadetlerin mahiyeti ifade edilince gerçekten tutmaya başlıyorlar. Oruçluyum dediklerine şahit olunca, ben diyorum ki deist değil sadece genç ve ergen. Sadece elini tutmak gerekiyor.

şeklinde verdiği cevapla hem öğrencilerin deist olduklarını ifade etseler bile bunun net bir karar gibi olmadığı belirtmiş hem de öğrenci ile doğrudan iletişimin önemini vurgulamıştır.

Önceki yıllarda karşılaştığı deist öğrencisinin ibadet etmediğini belirten Ö8 kodlu katılımcı ise öğrenci üzerinde öğrencinin ailesinin ibadet aleyhtarı bir baskı oluşturduğunu gözlemlediğini dile getirmiştir. Ö11 ise, İslâmi perspektif dışında bir bakış açısına sahip öğrencilerinin ibadetlere karşı tutumunu, şu ifadelerle anlatmıştır;

Ya işin garibi mesela ben bu çocuklarla bir etkinlik yapacağım zaman hepsi de katılıyor. Biz aylık hatim yapıyoruz. Her hatmi bir sınıfta bağışlıyorum ben. Bu vesileyle, kızlarımız örtü getiriyor. Hatim duasını yapıyorum. Öncesinde kısa sureleri onlara okutturuyorum falan. Yani katılmasa bir sıkıntı olmuyor aslında. Ama dediklerimi yapıyorlar yani şunu demiyor. 'Ben inanmıyorum. Yapmayacağım.' demiyor. Yani elini kaldırıyor ben dua ederken amin diyor.

Son bir iki yıl içerisinde mescitlerde şahit oldukları üzere ibadet eden öğrenci sayısında az da olsa bir artış olduğunu belirten katılımcılardan Ö15;

3 yıldır buradayım ben. İlk geldiğim yıla göre mescit daha dolu mesela. Ben mescitte hiç öğrenci görmezdim geldiğim yıl. Şimdi görüyorum öğrencileri. Saflar doluyor zaman zaman. İşte deprem zamanında mesela dopdoluydu mescit. Yer bulamıyorduk namaz kılmaya falan. O tür şeylerden etkileniyor çocuklarımız. Şimdi daha sakin. Mesela ramazanda yine çok doldu vesaire. İşte geldiler kıldılar falan. İşte namaz için bizim 'vakti kuşanmak' diye bir projemiz vardı. Hakikaten onun meyvelerini de aldığımızı düşünüyorum ben. Mescidin dolması boşuna değil yani. İşte onlara namaz çizelgeleri tattuk. Dedik ki performans notu vereceğiz size falan. Hakikaten işe yarıyor yani. Ben geldiğimde şu anda kıyaslayacak olursam. Ben namaz kılma oranlarında bir artış olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim yani.

diyerek gözlemlerini dile getirmiştir. Ö9 ve Ö16 da benzer beyanlarda bulunmuştur. Muhtemeldir ki, z kuşağı nesli oyunlaştırma, projelendirilmiş etkinliklerden olumlu etkilenmektedir. Bu noktada anlatımların yöntem ve tekniği önem arz etmektedir.

Ö5 kodlu öğretmenimiz din öğretiminde önceliğin ne olması gerektiği ile ilgili açıklama yaparak sorumuza cevap vermiştir;

Eğer siz din algısını, çocukların kafasındaki o çelişkiye düştükleri soruları giderirseniz, onların ibadet etmeleri zor bir şey değil. Bunu çok çok yaşadım. Yani mesela namaz konusu. Siz kafasındaki soruları cevapladığınızda çocuk namaza gidiyor. Yani onu direkt etkiliyor. Oruç tutuyor. Mesela oruç, başlıyorsunuz anlatmaya. Harika bir şeydir falan filan diyorsunuz. Yani en azından rutin dışına çıkmış olursunuz diyorsunuz. Bakıyorsunuz bir anda sayı çoğalıyor. Yani orucun hedeflerinin gerçekleştiğini görünce, daha doğrusu oruca insanı yönlendirirken artık hayatta orucun bir karşılığı olduğunu görüyor. Mesela benim burada yaptığım şey, yani Kuransız oruç tutulmaz. Bu dersi işledim. Bu ayda mutlaka Kur'ân ile haşır neşir olacaksınız. Mutlaka Kur'ân anlama hususunda bir çabanız olacak. Yoksa oruç tutamazsınız diye bir ders anlatımı yaptım. Çocukların hemen hemen hepsi meal okumaya, Kur'ân'ı anlamaya, üzerine bir şeyler üretmeye çalıştılar. Anlamını buldular. İncelediğinizde, yani bu kitabın takvalı insanların gönlünde yer ettiğini gördüğünüzde, o zaman diyorsunuz, ders amacına ulaştı. Takva yani; Allah'ın emirlerine duyarlı insan yahut da Allah'ın koruması altına giren insanlar diye ve orucu bu şekilde Kur'ân ile onda geçen takva kavramı ile irtibatlandırdığınızda çocuk orucunu tutuyor. Yüce Rabbim orucun hedefini böyle koymuşsa o zaman Kur'ân'ın içinde, tamamında gezip o doğrultuda ibadeti anlatmanız gerekir. Yani anlatımınızın hayata dokunması gerekiyor. Bütün emir ve yasakların, öğütlerin hayatın içinde, güncel olması gerekiyor. Güncelin dışına çıktığında hiçbir anlamı kalmıyor. İbadetlerin ne anlamı geldiği çocuğa anlatırsanız; size, topluma, ailenize çevrenize dokunduğunu siz fark ettirirseniz çocuk zaten o namazı öğrenir. Ben üç dakikada anlatırım diyorum namazı. Namaz dik duruştur. Başkasının önünde eğilmemektir. Yalnız Allah'ın önünde eğilmektir. Bütün otoriterleri, güçleri reddetmektir. Hak ve hakikatin gerçeğin yanında olmaktır. Bunları anlatınca çocuğa namazı nasıl kılıyor. O namazın A'sını Z'sini nasıl kılacağını, senden benden çok daha iyi öğrenir.

cümleleriyle ibadetlerle ilgili hususlarda kendi anlatımının nasıl olduğuna değinmiş ve ancak anlatımın güncelle uygunluğunun dersi amacına ulaştırabileceğini vurgulamıştır.

4.12 Deist Olan Yahut Deizme İlgi Duyan Öğrencilerin Ahlâkî Tavrı Ve Tutumları

Deist olan yahut deizme ilgisi olan öğrencilerin ahlâkî tavrı ve tutumlarının nasıl olduğunu değerlendirmek için öğretmenlere, “Varsa deizme ilgi duyan öğrencilerinizin ahlâkî anlamda değer yargıları ve bunların yaşantılarına yansımaları hakkında neler

söylersiniz?” şeklinde sorulan soruya verilen cevaplar değerlendirildi. Bir önceki başlıkta da belirtildiği gibi bu soruyu da İslâmi perspektif dışında bakış açısına sahip öğrenciler yahut tüm öğrenciler için genelleyerek yönlendirmek durumunda kaldığımız öğretmenler de oldu. Bu vesileyle ortaöğretim gençliğinin ahlâkî tutum ve davranışlarını, değer yargılarını ve bunları etkileyen etmenleri değerlendirme fırsatı bulundu.

Katılımcıların derslerine girdiği tüm öğrencilerin dinî yönelim ve inançlarına yönelik bilgi sahibi olması imkân dâhilinde görülmesi de, yani deist yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin kendilerini öğretmenlerine açık etmeme ihtimaline rağmen, bir önceki başlıkta Tablo 4.5.’te de belirtildiği üzere öğretmenlerin tamamının eğitim anlayışında öğrenci merkeze alınmaktadır. Öğrencilerin, öğretmenlerinden kaynaklanan bir çekinceleri bulunmamaktadır. Nitekim katılımcı öğretmenler, öğrencilerini soru sormaya teşvik ettiklerini de beyan etmişlerdir. Bu meyanda öğretmenlerimizin öğrencileri hakkında vukûfiyetinde noksanlık bulunmadığı varsayılarak değerlendirme yapılmıştır.

Mülakatımıza iştirak eden öğretmenlerimiz, genel anlamda ortaöğretim gençliği için davranışlarında gayrı ahlâkî, uç seviyede tavırlarla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Nispeten tolere edilebilecek problemler üzerinden birtakım bireysel ve sosyal olguya işaret ederek ahlâkî anlamda olumsuz değerlendirilebilecek tutumları betimlemişlerdir. Öğretmenlerimizden kimi zeki oluşu, ahlâklı oluşla ilişkilendirirken kimi öğretmenimiz aile ve sosyal çevrenin etkilerine vurgu yapmıştır. Toplumsal değişimle benmerkezci düşünme tarzının yaygınlaşması ve eğitim sistemine dair politikalar da etmenler arasında zikredilmiştir (Tablo 4.9).

Tablo 4.9. Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin ahlâkî tavır ve tutumları.

Öğrenci	Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları
Genel/Tüm öğrenciler	Büyüklerine karşı saygısız değiller ama kendi aralarında çok küfürlü konuşuyorlar.	Ö1, Ö2, Ö7, Ö19, Ö20
	İyiliği saflık, enayilik olarak görüyorlar.	Ö11
	Ahlâklı yahut ahlâksız oluşta uçlarda öğrencimiz yok.	Ö18

	Olumlu konuşmam. Birbirleri hakkında hep olumsuz konuşuyorlar. Güven duymuyorlar kimseye.	Ö3
	Saygılılar./Çok saygılılar.	Ö4, Ö8, Ö12, Ö15, Ö16
	Olumsuz bir tavrı, ‘Herkes yapıyor. Ben yapsam ne yapmasam ne.’ diye normalleştiriyorlar	Ö10
Deizm eğilimli öğrenciler	Kural tanımaz olduklarını söylüyorlardı. Tavır olarak da farklı değillerdi.	Ö17
İslâm inancı dışında inanç biçimlerine yahut felsefi akımlara eğilimi olduğu gözlemlenen öğrenciler	Diğer öğrencilere nispeten daha olumlu tavır ve tutum içerisinde olduklarını söyleyebilirim.	Ö2, Ö5
	Zekiler. Sosyal normlara uyumlu davranıyorlar.	Ö6, Ö9
	Ahlâklılar./Yardımseverler.	Ö13, Ö14

Üzerinde durulan hususlardan biri, iletişimde argo tabirlerin ve küfürlü ifadelerin kullanılıyor olması ile ilgilidir. Ö1 kodlu katılımcı, ‘ağız bozukluğu’, küfürlü konuşmanın ortamda öğretmenin varlığını fark etmelerine rağmen devam ettiğini belirttikten sonra, “Kullandıkları kelimenin mahiyetini algılayamıyorlar.” diyerek öğrencilerin, davranışları hakkında tefekkür edemediklerini vurgulamıştır. Benzer beyanda bulunan Ö7 kodlu öğretmenimiz, öğrencilerin saygı sınırlarını kendisine karşı aşmamış olmaları ile birlikte kendi aralarındaki bu konuşma tarzına dikkat çekmiş, “*Yani bu da, bence ailenin de sebep olduğu bir durum. Öğrencilere de çok bir şey diyemiyorsun yani. Hani çarşıda geziyorsun, koca koca adamlar, kadınlar aynı küfürleri ediyorlar. Diyorsun ki bunların çocukları bizim okulumuza geliyor? Ne bekliyorsun yani.*” ifadeleri ile küfürlü konuşma hususunun sosyal ortamda, sık telaffuzuyla öğrenciler için normalleştiği, durumun

vehametini fark edemeyecek bir noktaya getirdiğini belirtmiştir. Erkek İmam Hatip lisesinde görev yapmakta olan Ö19 ve Ö20 de, öğrencilerin ahlâkî tavır ve tutumlarını, küfürlü konuşuyor olmaları üzerinden tasvir ederek;

Duyduğunuzda utandıracak küfürlü hitapları, birbirlerine karşı, çevreden de hiç çekincesi olmaksızın bağıra bağıra yapıyorlar. Müthiş bir yozlaşma var. Yaptığımız veli toplantısında bu hususu dile getirdik. Ama veli sorumluluğunun çocuğa harçlığını verip okula göndermekten ibaret olduğunu düşünüyor. Hatta bir velimiz okulumuzu, bu yaşa getirdiği çocuğun yanlışlarını düzeltecek, eğitecek, dört dörtlük yapacak bir yer olarak görüyor. Üstelik biz yanlışından bahsedince öğretmeni suçluyor. 8-10 yıldır daha büyük bir ahlâkî çöküntü olduğunu gözlemleyebiliyoruz.

diyerek durumun vahametini dile getirmiş, veli ilgisinin çocuğun ahlâkî olgunluğunda etkili olduğunu vurgulayarak ortaöğretim seviyesine gelmiş öğrencinin ahlâken önceki yıllarda aldığı eğitim ve öğretimde şekilleneceğini belirtmiştir. Diğer katılımcı bu duruma açıklama getirirken;

Bunda zorunlu eğitimin 12 yıla çıkmasının da etkili olduğunu düşünüyorum. Lise okumaya yeterli olmayan öğrenci, meslek için çaba harcaması gereken yıllarda hâkim olamadığı konulardan sınav olmak zorunda kalıyor. Veli de liseye gelmiş öğrencinin üniversiteye de gitmesini isteyerek bir de üzerine baskı yapıyor. Çocuk da tavır açısından hırçınlaşıyor. Bizim okulumuzun tercih sırası da çok düşük olduğundan, akademik potansiyeli de düşük. Veli sihirli değnek etkisi bekliyor.

sözleriyle eğitim sisteminin aksadığını düşündüğü noktalara temas etmiştir. Vurguladığı hususların ahlâkî anlamda da olumsuz geri dönüşlerinin olacağını belirtmiştir.

‘Şuyu’u vuku’undan beter’ tabirinin hakikate değer yönünü ortaya koyan örneklerden birini Ö10 kodlu öğretmenimiz dile getirerek, “Yani bir şeyi herkes yapıyorsa o doğrudur zihniyetiyle, dünya üzerindeki herkesin yalan söylemesi, yalan söylemeyi meşru kılmıyor. Yapması onu doğru kılmıyor veya ahirette bu bizi kurtaran bir kapı olarak gelmeyecek karşımıza.” diyerek öğrencilerin olumsuz bir tavır toplum içinde sık görüyor olmalarından hareketle meşrulaştırdıklarını ifade etmiştir.

Bir diğer katılımcı;

Mesela geçen konuştuk. Affetmeyi. Hani bir tane ayet var. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek, iyiliğe iyilikle karşılık vermek zayıf karakterli insanların göstergesidir diye bir ayet var.²³⁵ Kötülüğe kötülük, iyiliğe iyilik. Hani dedim

²³⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Fussilet, 41/34-35.

Peygamber Efendimizin bir hadis-i şerifi vardı. Gerçek pehlivan güreşte rakibini yenen değil, öfkelendiği zaman öfkesini yenen kişidir.²³⁶ E hocam bize kötülük yaptı bu kişi. Yani karşılık vermeyecek miyiz? Ya da o zaman bize keriz deniyor ama. Gibi bir şey var yani. Doğruyu bireycileştirmek ya da yanlış bir başkasının da o yanlış yapıp yapmamasına göre yargılamak gibi bir durum var. Yani Kur'ân ve sünnet ışığında değil de insanlara bakarak hareket ediliyor gibi. Mesela vergi kaçırmaktan, kul hakkından bahsediyoruz. E ama diyor ben kaçırmam o kaçırıyor. Ama diyorum bizim ölçümüz bir başkası değil. Yaşamada evet sıkıntımız var yok değil. Hele hele eğer iğne kendilerine batıyorsa orada hemen böyle bir dikenlerini çıkarıyorlar. Bir ama hocam geliyor oradan maalesef. Yani diğergamlıkta biraz sıkıntı var.” (Ö11)

sözleriyle aydınlanma sonrası bireyci hümanist düşüncenin olumsuz etkilerinin gençlere yansımalarına değinmiştir.

Katılımcılardan Ö13, İslâmi perspektif dışında bakış açısına sahip öğrencileri için “*Genel olarak ahlâklı öğrenciler oluyorlar. Felsefi açıdan da onlara göre ahlâk ile inanç farklı şeyler.*” diyerek öğrencilerinin dinî motivasyon olmaksızın ahlâklı davrandıklarına işaret etmiştir. Benzer bir noktaya temas eden öğretmenimiz Ö5;

Biliyor musun, çok daha terbiyeli. Enteresan. Buradan giden mezun olan çocuklar dışarıda bizi gördüklerinde hemen yanımıza gelip selam veriyorlar. Öyle bir şeydir ki senden olduğunu, senin gibi düşündüğünü söyleyen müte deyin ailenin çocukları değil de, o çocuklar seni görüyor. Daha yeni oldu bu olay yani. Çocuk bırakmak istemiyor, ben gitmek istiyorum, çocuk beni bırakmak istemiyor. Oturalım sohbet edelim diyor. Çünkü anlamlı buluyor yani, sizinle buluşmasını anlamlı buluyor. Bu sayede geliştiğini düşünüyor. Siz ona bir şey veriyorsunuz. Ama ben de kendilerinden bir şeyler öğrendiğimi de onlara hissettiriyorum. Onlar da size öğretiyor. Bizim sormadığımız birçok soruları, o çocukların sorduğunu görebiliyorum. Ve onlar sizi eğitiyor. ‘Burada bizim açığımız var’ diyorsunuz. Anlıyorsunuz fark ediyorsunuz. ‘Biz buralarda yanlış yapmışız’ diyorsunuz. Onlar söylemese o açığımızı da göremiyorsunuz. Çocukların bize fark ettirdiği birçok şey var. En nihayetinde düşünen insan düşünüyor. Aklını çalıştırıyor. Ki bu ilk emridir Kur'ân'ın. Bir okumadır bu.

cümleleriyle lise eğitimi sürecinde çok soru soran öğrencinin ahlâkî açıdan örnek gösterilecek niteliklere sahip olduğunu belirtmiştir. Ö2, Ö6 ve Ö9 da ahlâkî nitelikler açısından dindar öğrencilerden farklı olmadıklarını, hatta daha olumlu yorumlar yapılabileceğini belirtmiştir.

²³⁶Muhyiddin en-Nevevî, *Riyazü's-Salihîn Metin ve Şerhi*, çev. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul (İstanbul: DİB Yayınları, 2016), c. 1, 85; Buharî, “Edeb”,76; Müslim, “Birr”, 107.

Ö9 ve Ö6 ahlâklı oluşu dolaylı olarak zeka ile orantılı bir şekilde ilişkilendirmişlerken, Ö12 öğrencilerinin akademik başarı potansiyeli yüksek olmasa da ahlâken düzgün öğrencilerinin olduğunu söyleyerek zeka ile ahlâk arasında doğrudan ilişki kurmanın çok da doğru olmayacağını göstermiştir. Ahlâklı oluşu sağlayan birçok farklı etken aynı anda işlemektedir.

4.13 Deist Olan Yahut Deizme İlgili Duyan Öğrencilerin Aile ve Sosyal Ortamları Hakkında Öğretmen Görüşleri

Bu başlık altında deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin aileleri ve sosyal ortamları hakkında öğretmen görüşlerine yer verilmesi planlanmaktaydı. Ancak önceki başlıklarda da görüldüğü üzere, deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrenci sayısı, hakkında bireysel ve sosyal yorum yapıp genellemelere ulaşabileceğimiz nicelikte olmadığından, ortaöğretim öğrencilerinin genelini ve içlerinden İslâmi bakış açısına aleyhtar yorumlarda bulunan, soru ve sorunlarını paylaşan öğrencilerin aileleri ve sosyal ortamları da bu başlık altında işlenilerek konuya dair amacın sınırları genişletilmiştir. Bu meyanda katılımcı öğretmenlerimizin bazılarına, mülakat sürecinde yöneltilen on beşinci soru, “Öğrencilerinizin hal, hareket ve tavırlarında aileleri ve sosyal ortamlarının etkilerini nasıl değerlendirirsiniz?” şeklinde tebdil edildi.

Öğretmenlerimizle yapılan mülakat sonrası, lise öğrencileri üzerinde ailenin ve sosyal ortamın etkileri hususunda, öğretmenlerin öğrencileri olumsuz etkileyen yönleri dair yapılan vurguları derleyerek aşağıdaki tablo oluşturulmuştur (Tablo 4.10).

Tablo 4.10. Deist olan yahut deizme ilgi duyan öğrencilerin aile ve sosyal ortamları hakkında öğretmen görüşleri

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Ailenin etkisizliğinden ziyade, çaresizliği	Ö1, Ö16	2
Bilinçsiz/İlgisiz aile	Ö2, Ö6, Ö8, Ö14, Ö19, Ö20	6
Parçalanmış aile	Ö3, Ö4, Ö7, Ö12	4
Aile baskısı	Ö5, Ö8, Ö13	3

İlgi ve iletişimde sekülerleşme	Ö9, Ö11	2
Çocuk her şekilde ailenin aynası	Ö10, Ö18	2
Yoğun çalışan aile	Ö12, Ö17	2
Sosyal değişimin aileye etkisi	Ö15	1

Görülmektedir ki, en çok aile ilgisizliğinin ve parçalanmış ailenin genç üzerinde olumsuz etkilerine vurgu yapılmıştır. MESEM’de görev yapmakta olan öğretmenimiz,

Eğitim ailede başlar. Aslında bize gelen öğrencilerimizde aile yapıları genellikle parçalanmış aileler. Cezaevi geçmişi olan aileler var. Ve bunu çok rahatlıkla dile getiriyorlar. Bu alışılmış bir durum onların tarafından. Annesi, babası veya abisi hala cezaevinde olan, giren, çıkan öğrencilerimiz var. Kendilerinden de cezaevine girmiş, çıkmış veya mahkemesi süren öğrencilerimiz var. Ve bu onlar için çok normal bir şey. Birbirleri açısından dışlanır mıyım kaygısı yaşamıyorlar. Gayet normal, sıradan bir olay. Birisinin o gün mahkemesinin olması veya cezaevine geçecek olması. Annesinin babasının ayrılmış olması veya gayri ahlâkî işler yapıyor olması. Onlar açısından gayet sıradanlaştırılmış, normal unsurlar. O yüzden de aslında çocukların böyle bir yapıda yetişip gelmeleri, çok da şaşılacak bir durum değil. İnanç, ibadet ve ahlâk noktasında bize yansıttıkları olumsuz tavırlar, çok da şaşılacak şeyler degiller.

cümleleriyle öğrencilerinin akademik ilgi ve alakadan yoksunluğuna, ahlâkî davranışlar noktasında utanma sınırını aşmış oluşlarına açıklama getirmiştir.

Ö4 kodlu katılımcı da;

Bence en önemli etken aile. Ne kadar ergenlik kavramı üzerinde dursak da ailenin çok büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. Okulda çok fazla parçalanmış aile yapısına sahip öğrenci var. Bu öğrencilerin davranışlarını gözlemlediğimde mutlaka bir pürüzle karşılaşıyoruz. Özellikle ailenin çok etkili olduğunu düşünüyorum. Daha sonra yani, arkadaş çevresi de çok etkili. Ama ailesine baktığımız zaman mesela parçalanmış aileler ya da annesi babası olmayanlar ya da anne babanın dışında büyük annesi, büyük babasıyla yaşayanlar bunları baktığımız zaman çok değişik davranış problemleri ile karşılaşıyoruz. Kağıt yiyen öğrenciden değişik bakışları, değişik dalmalar, gündüz düşleri görene kadar. Bu aile yapısından kaynaklı diye düşünüyorum.

şeklindeki ifadeleriyle aile içi dinamiklerin öğrenci üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ö12 ise, “Ailelerden gördüğüm kadarıyla da parçalanmış ailelerin çocukları daha fazla problemlidir. Ama anne baba birlikte hareket edebiliyorsa çocuğa birlikte aile

içinde bir birlik varsa o çocuklarda daha huzurlu olduklarını manevi anlamda da daha iyi olduklarını fark ettim.” diyerek aynı noktaya temas etmiştir.

Öğretmenlerimiz lise gençliği üzerinde etkili olan bir diğer faktörün ailenin bilinçsiz tavır ve tutumları yahut ilgisizliği olduğunu belirtmişlerdir. Ö2, doğruya yönlendirilememiş neslin daha güdüsel hareket ettiğini belirttikten sonra “*Sosyal ortamda kendinî fark ettirme; davranışlarında ahlâklı olma değil, popüler olmanın tek amaç olması buna işaret.*” diyerek gözlemlerini dile getirmiştir. Ö19 ve Ö20 kodlu öğretmenlerimiz de şu vurguyla aynı noktaya temas etmiştir;

Veli toplantılarımıza sorun yaşadığımız, velileriyle istişare etmemiz gereken çocukların velileri gelmiyor. İyi öğrencilerimizin velileri geliyor. Davranış problemi yaşayan bir öğrencimizin ailesini çağırınca, veli öğretmeni suçlayabiliyor. Okulu ıslah etme merkezi olarak addetmişler. Olmuyorsa öğretmen suçlu diye bakıyor.

Ö5, Ö8 ve Ö13 kodlu katılımcılar ise özellikle dindar ailelerin çocuklarına yaptıkları baskının öğrencilerde ters tepip tersine yönelim sergilemelerine sebep olduğu vurgusunda bulunmuşlardır. İstendik davranış hususunda gerekçelendirilmemiş, ikna edilmemiş zihin arayışını tersi istikamette devam ettirebiliyor.

Ö9 ise, “*Benim gözlemim, veli olarak da ebeveyn olarak da eskiye nazaran çocuklarımızla geçirdiğimiz vakit, bu vakit içerisinde muhabbetimizin içeriği daha seküler gibi. Bunun da etkisinin olumsuz olduğunu düşünüyorum.*” cümleleriyle; Ö5 de, “*Hem yalnızca akademik başarılarına odaklanarak her şeyi dizayn ediyoruz hem de ahlâken sorun yaşadığımızda neden böyle oldu diyoruz.*” diyerek iletişimde dünyevîleşmenin değer yargılarımızı devam ettirebilmemiz önünde önemli bir engel olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcılardan Ö15 ise ailenin son yüzyıldaki sosyal değişimlerden nasıl etkilendiği ile ilgili yorumlar yaparak bugünün neslinin geldiği noktayı tarihi süreç ile birlikte değerlendirmiştir. Aşağıdaki cümlelerle düşüncesini dile getirmiştir;

Aileye dair hikayenin, çok daha geçmişten belki başlaması lazım. Medreselerin kapatılması, işte o tekkelerin kapatılması, insanların bir şekilde bastırılmış olarak, duyguları bastırılarak dinden uzaklaştırılması. Evet duyguları ilk kez bastırılanlar hep daha iyi olmaya çalışıyor kendi içinde. Çünkü bastırılmışlar daha iyisini öğrenmeliyim, daha çok öğrenmeliyim. Ahırda Kur’ân-ı Kerim’i öğrenmişler mesela çabalamışlar. Ama diğer kuşağa geçince iş değişiyor. Cahil bir kuşak oluyor o kuşak. Bu kuşak gayret de göstermiyor. Çünkü neyi kaybettiğinin farkında değil. Dolayısıyla cahil bir kuşak. Bizim anneannelerimiz, dedelerimiz cahildi yani. Bizim annelerimiz,

babalarımız kısmen daha iyiydiler. İşte o şey yumuşamaya, esnemeye başladıkça, o dinî eğitim ya da diğer eğitim belki, eğitime ulaşmak vesaire. Biz, ilâhiyatlarla vesaire bir noktaya gelebildik. Mesela benim ailemde hiç okumuş, akademisyen olmuş ya da okumayı kendine dert edinmiş yok yani öyle bir büyüğüm yok açıkçası. Benim örnek, namzet alabileceğim öyle bir kişi yok. Ama işte şu an böyle bir yeniden kültürlenme süreci içinde olduğumuzu düşünüyorum ben açıkçası.

4.14 Deizme Yahut İnançla İlgili Farklı Yönelimlere Sebep Olan Faktörler

Katılımcı öğretmenlere yönelttiğimiz sorulardan bir diğeri, “Deizm yahut inanç ile ilgili farklı yönelimlerin sebepleri arasında hangi faktörlerin olduğunu düşünüyorsunuz?” şeklindeydi. Mülakat akışını sağlamak için, faktörler hususunda örnek niteliğinde ek iki soruyla, asıl sorumuzu destekledik. Ek sorularımızdan birincisi, “Sekülerleşmenin yahut ibadetlerin hayatın akışına koyduğu sınırlara karşı isteksizliğin etkisi var mıdır?” şeklinde sorulmuş iken, diğeri “Ergenlik döneminin gelişimsel özelliklerinin etkisi var mıdır?” idi. Bu başlık altında yönelttiğimiz bu soruya verilen cevapları betimsel analiz yöntemi ile değerlendirdik.

Öğretmenlerimiz mezkur sorumuza aşağıda sıraladığımız olgular üzerinden cevaplar verdiler.

1. Sekülerleşme: Ö1, Ö5, Ö6, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17
2. Akran grubu içerisinde var olma kaygısı: Ö1, Ö8
3. Sosyal medya: Ö2, Ö8, Ö12, Ö15, Ö17, Ö18
4. Medyada din hocaları/tarikat mensuplarının din algısına zarar verici yayınları: Ö2, Ö5
5. Medyada din adını konuşanların tutarsız ifadeleri: Ö2
6. Ailenin gerekli ilgi göstermemiş, eğitimi vermemiş olması: Ö3, Ö19, Ö20
7. Bireycileşmenin etkisi: Ö4
8. Kurumsal dinin yetersizliği: Ö4
9. Kötülük problemine cevap verilememesi: Ö7
10. Aile baskısı: Ö8
11. Lise gençliğinin eskiye nazaran daha zeki oluşu: Ö9
12. Gencin, aykırı beyanlarla farklılığını ortaya koyma çabası: Ö11
13. Sorumluluktan kaçma: Ö12, Ö17
14. Dinî inancın yanlış temeller üzerine inşa edilmiş olması: Ö13
15. Din istismarı: Ö13

16. İslâm'ı temsil edenlerin cazip bir dil kullanmıyor oluşları: Ö14

Görülmektedir ki, katılımcıların çoğuna göre ortaöğretim gençliğinin farklı inançlara yönelmelerine sebebiyet veren durumların başında sekülerleşme ve sosyal medya kullanımı gelmektedir. Mezkur sebeplerden sekülerizm üzerinde duran katılımcı öğretmenlerimizden Ö5;

*Dindar olduğumuzu söyleriz. Fakat çocuklarımızı geleceğe hazırlarken, onlara ne türde acayip telkinlerde bulunduğumuzu hepimizin geri dönüp bir düşünmesi lazım. Doktor olursan, mühendis olursan, şu olursan, bu olursan falan filan. Dedik dedik. Ne oldu? İyi bir insan olma hususunda hiç telkinimiz oldu mu? Biz aslında hep kendimizi düşünüyoruz ve çocukları harcıyoruz. Mütedeyyin aileler olarak. Çünkü çocuk yarıştırdık. Rabbim demiyor mu yani? 'Dünya hayatı, evlat yarıştırmaktan ibarettir. Mal, mülk, servet yarıştırmaktan ibarettir. Buraya kapılma.'*²³⁷ diyor. Yani böyle bir sele kapılırsan, kaybolur, gidersin diyor. Aynısını yapmadık mı?

diyerek sekülerleşmenin toplumun dindar kesiminde de vakı' olduğunu ve çocuk eğitiminde bunun yansımalarının bariz olduğunu çarpıcı bir şekilde vurgulamıştır.

Dünyevîleşmeye vurgu yapan katılımcılardan Ö16;

Dünyevîleşme ziyadesiyle var. Sıkıntı, bela yüzü görmüyoruz yıllardır. Yani yoğun bir sıkıntı görmüyoruz belki yıllardır. Filistin gibi, işte bir Bosna gibi yoğun bir sıkıntı altında çıkıyor ya insanın imanı. Allah, gene öyle imtihanla imtihan etmesin bizi. Ama müthiş bir dünyevîleşme var. Evdeki koltuk 18 yıllıksa artık değişmeli. Kırılmadı ama yüzü eskidi değişmeli. Niye? Çünkü düzen onu getiriyor sana. Sana kendinî kötü hissettiriyor. Yani sen kendinî bile ondan ayıştıramıyorsun aslında.

şeklinde verdiği cevapla, toplumda dünyevîleşmenin topluma imanı hatırlatacak musibetlerden ârî olmakla arttğı yorumunu yapmış ve etkilerine örnek sunmuştur.

Dinî ve din aleyhtarı medya yayınlarının toplumdaki din algısına zarar verdiğini belirten Ö2, bu düşüncesini;

En büyük problemlerden birisi, yine sosyal medyayla beraber bazı din hocalarının yapmış olduğu yayınlar. Özellikle bazı hadis ya da ayetleri, yüzeysel yorumlamaları öğrencilerin, biraz daha İslâm'dan tevhid inancından uzaklaşmalarına sebep oluyor. Tutunacak dal olarak da deizmi görüyorlar. Yani sosyal medyanın etkileriyle biz de çok fazla karşılaşılıyor, denk geliyor biz. Bu yayınlarla karşılaşınca günümüzün biraz daha eleştirel ve sorgulayan bakış açısıyla bakan öğrencileri, ben bu inanca inanmıyorum ya da benim burada yerim yok düşüncesiyle bakabiliyorlar. Çok tutarsız

²³⁷Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Hadid, 57/20.

geliyor. Çünkü, örneğin sakal konusunda sakal bırakmak neredeyse farzdır diyen hocalar var. Sakal kesmeyin, sakal tıraş yapmayın diyen hocalar var. En son denk geldiğim, Peygamberimizin sümüğünü çektiği zaman sahabe onu alıp kendilerine sürmek için yarışmış şeklide bir sahabe anlatımı ile ilgiliydi. Böyle olduğu zaman, bu öğrencilerin bırakın dinlemesini çok komiğine gidiyorlar, alay ediyorlar. Bunların çok fazla örneği var. Öğrenciler bunları izlediğinde, bu nasıl din demeye başlıyorlar. İslâm algısını sorgulamaya başlıyorlar. 70'li 80'li yıllarda sinema sektörü inancımıza çok büyük darbeler vuruyordu. İşte orada din hocalarını kötü göstererek. Günümüzde de din hocaları bazı söylem ve anlatımlarıyla, kendi elleriyle bence dine çok büyük zarar veriyorlar.

cümleleriyle dile getirmiştir.

Lise öğrencilerinin sordukları soruların çeşitliliği ve derinliği üzerinden;

Ben yeni neslin eskiye nazaran daha zeki olduğunu düşünüyorum. Sorular artmışsa bir sebebi budur. Artık bir şeyi kabul etmek için mantık ve bilim çerçevesinde cevaplar istiyorlar çocuklar. He, aldıkları cevaplara göre yaşam tarzlarına değiştirebiliyorlar mı, hayır. Ama kendilerine makul bir cevap verilmedikçe de aynı soruyu defaatle sormaya devam edebilecekler çözemedikleri için. Belki çözseler onlar için hayatın içine dinî dahil etmek yine çok kolay olmayacak. Çünkü çok fazla uyaran var hayatlarında bize nazaran. (Ö9)

ifadeleriyle yorum yapan katılımcı, z kuşağının uyaran fazlalığı ve bununla birlikte daha komplike düşünce tarzının gençliğin farklı arayışlar içerisine girmesine sebep olmuş olabileceğine değinmiştir.

Mesleğinde ikinci yılını tamamlayan katılımcımız Ö4, diğer öğretmenlerimizin temas etmediği bir yönde sorumuza cevap vermiş;

Postmodern bir dünyada yaşıyoruz. Artık dünya çok farklı bir yere eviriliyor. Kurumsal dinin getirdikleri yetmiyor olabilir. Şöyle düşünüyorum. Hani dinin emirleri, 21. yüzyıla hizmet etmiyor olabilir. Şimdi 7. yüzyıl Arap'ına inmiş ayetlerden bahsediyoruz. Bunlar 21. yüzyılda insanın sorunlarını çözmede yetersiz kalıyor olabilirler. O yüzden kurumsal dinin tutunamadığını görüyorum ben açıkçası. Bunun etkisi var. Daha sonra dünyevîleşmenin çok fazla etkisi var. Kurumsal dinin ortadan kalkması ile gençliğin kendini tatmin edecek söylem bulamaması belki de. İşte bunun haricinde bireysel yaşanan, tinsel yaşanan şeyler, içsel tecrübeler falan cazip gelmeye başlıyor. Bunların etkisi olduğunu düşünüyorum ben.

ifadeleriyle yorum yapmıştır. Dinî söylemin sabit kalıp, kurumsal hale gelmesi ardından gelişim, değişim gösteremeyip günümüz insanının sosyal ve bireysel sorunlarına tatmin edici cevaplar sunamıyor olmasından hareketle, gençliğin yeni yönelimlerine farklı bir sebep sunmuştur.

4.15 Öğretmenlerin, Deizmin Gençler Arasında Yaygınlığının Geleceği Hakkındaki Görüş Ve Değerlendirmeleri

Deizmin ülkemiz gençliği arasındaki geleceği hakkında katılımcı öğretmenlere, “Gelecekte deizmin gençler arasında yayılacağı düşüncesini nasıl değerlendirirsiniz?” şeklinde yöneltilen soruya verilen cevaplar bu başlık altında değerlendirildi. (Tablo 4.11)

Tablo 4.11. Öğretmenlerin, Deizmin Gençler Arasında Yaygınlığının Geleceği Hakkındaki Görüş Ve Değerlendirmeleri.

Verilen Cevaplar	Öğretmen Kodları	Toplam
Deizm yayılmaz.	Ö1, Ö7, Ö9, Ö12, Ö15	5
Deizm yayılır.	Ö2, Ö6, Ö11, Ö13, Ö14, Ö17	6
Farklı inanışlar artar./yayılır.	Ö8, Ö10, Ö11, Ö19, Ö20	5
Deizm ne artar ne azalır.	Ö3	1
Burada (Fatsa) yayılmaz. Daha büyük şehirlerde yayılır.	Ö4, Ö16	2
Burada artmaz ama ülke geneli hakkında yorum yapamam.	Ö18	1
Yayılsın ki, insanlar inançlarını bir süzgeçten geçirip yanlışlarını ayıklasın.	Ö5	1

Görülmektedir ki, deizmi benimseyenlerin sayıca artıp artmayacağına dair doğrudan cevaplar oransal anlamda birbirine yakındır. Katılımcı öğretmenlerimize göre deizm olmasa bile, İslâm dışı, farklı akımlara yönelimin artması söz konusudur. Deizm ve onun gibi diğer felsefi akımlara yönelim olabileceğini belirten katılımcılardan Ö11 kodlu öğretmenimiz;

O konuda olumlu düşünmüyorum maalesef. O kadar çok emek veriyoruz ki. Ama geldiğimiz noktaya bakıyorum. Hani bunca emek var. Bunca anlatım var. Geçen hatta çocuklara şunu sordum derste. Ben dedim böyle aşk ile konuşuyorum kendimce ama. İşte hadislerden konuşuyorum. Mesela bir akrabamız vefat etti. Dedim ki, adam yemeğini yiyor, içiyor evde çayını, kahvesini. Bir dışarı çıkayım diyor. Kapının önünde düşüp kalp krizinden ölüyor. Yani eşi, cenazede şöyle ağlıyordu; “Dün bu saatlerde ben onunla çay içiyordum.” Yani köye, yaptırmış üç kat ev. Hayatı, ölüm gerçeğiyle anlatıyoruz hani. Gerçek bu. Ve hepsi de anladı, neyi hedeflediğimi. Pür dikkat beni dinliyor gerçekten. Gözümün içine bakıyorlar. Sonra, bir şey soracağım, dedim. Eve gidip de namazını kılan oluyor mu, dedim. Etkilenip de dedim. Sınıfta gene bir sessizlik. Sonra bir öğrencim dedi ki, “Ben, siz anlatırken böyle bir galeyana geliyorum. Ama sizin dersten sonra her şey bitiyor.” dedi. Gençlerin böyle dikkatini dağıtacak, algılarını dağıtacak çok fazla şey var. Öyleyse sadece bu, öğretmenlerle olacak iş değil. Anne baba çok önemli. Yani şu sosyal medya, telefon, çocuklar ne ile vakit geçiriyor, ne yapıyor gün içerisinde. Bir de bizim de bunda çok büyük suçumuz var diye düşünüyorum. Çok kariyer odaklı yetiştiriyoruz gençleri. Çocuğumuz ne olacak derdindeyiz.

diyerek seküler, gündemin hızla değiştiği yaşam tarzının öğrencilere sunduğu çeldiriciler dolayısıyla gençliğin İslâmî perspektiften uzaklaşacağına dair bir öngöründe bulunmuştur.

Deizmin yayılacağı, deist sayısının artacağı yönünde yorum yapan katılımcılardan bir diğeri (Ö17);

Yaşadığımız bölge küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen, deizm kavramıyla karşılaşabiliyorsak, gelecekte karşılıklı yemek yiyor oluşumuz muhtemeldir.” dedi. “Sürekli polemige girmenin de bir anlamı yok. Onlar genelde böyle bir argüman ya da bir düşünce üzerine kuruyorlar fikirlerini. Bununla, kendilerinin güya bilgi sahibi olduğunu söylerler. Kesinlikle bilgi sahibi falan değiller. Sadece cahilliğin göstergesi olarak değerlendiririm tezlerini. Dünyanın haz ve istekleri hakikati görmelerini engelliyor. Hatta ayeti kerime, “Onlar Allah’ı unuttular. Allah da onlara kendilerini unutturdu.”²³⁸ diyor ya, o hesap.

sözleriyle deizm yönelimin artacak olması durumunda da sağlam bir zemin üzerinde bulunamayacağına dair görüşlerini beyan etti.

Ö2, deizmin yayılma sebebinin, inanan ancak ibadet etmek istemeyenlere göre makul gelebilecek bir çıkış kapısı olacağını belirtirken; Ö13, aslî dayanağından öğrenilmemiş dinin sarsılmaya müsait olacağını, inancın Kur’ân-ı Kerim temelli pekiştirilmemesi durumunda deizm yayılımının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Ö1 ve Ö14 ise artışın

²³⁸ Kur’ân-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Haşr, 59/19.

ancak öğretmenler, hakikati anlatma noktasında ellerinden gelen gayreti göstermezlerse olabileceğini belirterek deizmin yaygınlaşmamasını şarta bağlamışlardır.

Katılımcılardan Ö7, dünya üzerinde algının İslâm lehine değiştiğini belirterek deizmin yayılacağı öngörüsüne katılmadığını ifade etmiştir. Ö12 ise, mevcut genç neslin yaş aldıkça daha makul ve ayakları yere basar bir zeminde düşüneceklerini, dolayısıyla hakikati bulabileceklerini düşünmektedir.

Deizmin varlık alanı bulmasında, kapitalist düşüncenin etkilerinin olduğu yorumunu yapan Ö16 ise;

Yani dünyevîleşmenin psikolojik olarak rahatlatıcı bir yöntemi deizmin yükselişi. Allah karışmıyor ki zaten. Seninle mi uğraşacak deyip vicdanı susturmak. Yayılır. Çünkü bunun güzellemesi de yapılıyor. Zemini de hazırlanıyor. Gençlere ‘tamam madem inanç istiyorsunuz inancı olsun bu gençlerin.’ denilerek reklamı yapılıyor. Ama karıştırmazlar kendi hayatlarına. Şunu yeme, şunu giyme, demesin. Yani her şeyi de serbest yapınlar.

ifadeleriyle deizmin yayılma ihtimalinin göz ardı edilemeyecek bir gerçek olduğu vurgusunda bulunmuştur.

4.16 Öğretmenlerin, Gençlerin İnançla İlgili Sorunlarının Çözümüne Dair Önerileri

Mülakatın son sorusu, “Deizm yahut inançla ilgili sorunların çözümü noktasında neler yapılabilir? Önerilerinizi paylaşır mısınız?” idi. Bu soru ile, ortaöğretim gençliğinin inançla ilgili problemlerinin çözüme kavuşturulması noktasında yapılabilecekler dair katılımcı öğretmenlerin görüşlerine başvuruldu. Katılımcıların önerileri; öğretmenler, öğrenciler, aileler ve toplum bazında yapılabilecekleri kapsamaktadır. Verilen cevapları, betimsel analiz ile maddelendirerek aşağıda sıralama uygun görüldü. Katılımcıların verdikleri cevaplar ilgili maddenin altına iliştilirildi.

1. DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenleri; güncele dair malumat seviyesi üzerinde bilgi edinmeli, gündemi takip etmelidir. Öğrenci gündemine vâkıf olup ortak iletişim alanları üretebilmelidir. Bu, hizmet içi eğitim, seminer vb. isteğe bağlı uygulamalarla gerçekleştirilebilir. (Ö1, Ö6, Ö14, Ö8, Ö13, Ö16)

Öğretmenlerin zamanın ve gelen kuşağın nabzını tutabilmesinin elzem oluşunu vurgulayan Ö16 kodlu öğretmen, şu ifadelerle bu gerekliliğe açıklama getirmiştir;

Diyorum ki benim aklıma daha soru takılmıyor. Kolay kolay takılmıyor. E gençin aklına ne takılıyor? Onun gözünden bakmaya çalışıyorsun ama zaman sonra, yaş aralığı arttığı için kendi çocuklarını büyütüyorken onlardan yakaladığını yakalıyorsun. Ama zamanla o da evden gidince sen onu yakalayamayacaksın. O zaman önce öğretmene bunu yakalatmak gerekiyor. Yani öğretmeni diri tutmak gerekiyor bu anlamda. Yani biz, kendi alanımızla ilgili seminerler almalıyız. Ama formalite olmayan, ciddi olan, yeni araştırmaları içeren. Yani taze bir kan yüklenmeliler öncelikle öğretmenlere. Bunu sıklıkla yapmalılar. Mesela fıkıh alanında günceli biz yakalayabilmeliyiz. Akaid alanında, kelim alanında da bunları biz yakalayabilmeliyiz. Çünkü öğretmenlikte şöyle bir şey var. Kişi kendini tazelemezse havuzu boşalıyor.

2. MEB kitaplarının içeriği öğrencilerin sorabileceği güncel soruların cevaplarını içermelidir. Örneğin; deizmi anlatmanın dışında deizm düşüncesinin yanlışlarına yer vermesi gereklidir. (Ö1, Ö16)
3. Öğrencilerle birebir yakınlık kurmak, irtibatta olmak önemlidir. (Ö1)

Öğretmenlerin elinde sandıklarından daha büyük bir güç olduğunu belirten Ö6 kodlu katılımcı, öğrencilerle yakınlık kurup doğruyu ve yanlış fark ettirmemiz gerektiğini vurgulamış;

Deizm olgusu da, daha çok problem yaşayan çocukları etkileyebiliyor. Çocuk travmatik sıkıntılar yaşayınca diyor ki bana kimse müdahale etmiyor. Demek ki müdahale eden bir yaratıcı yok düşüncesine kapılabiliyor çocuklar. Sorun yaşıyor çünkü. Elinden tutan yok, hiçbir şekilde ona müdahale eden yok. O da diyor ki evet, her türlü işkence çeken insanlar var, açlıktan ölenler var, bir dengesizlik hali hakim vs. Cevap veren de olmayınca, ailede ona yardım eden de olmayınca çocuk bu olguya kapılıp gidiyor. O zaman sormasa bile belki o soruyu sorabileceği bir yakınlık kurmak gerekiyor.

diyerek Tanrı'ya kızgınlık duygusuyla yanlış yönere sapabilecek gençlere birebir destek olmak gerektiğine değinmiştir.

4. Öğretmenlerin, İslâm aleyhtarlarının öğrencilerin etkileşim halinde oldukları kanallar aracılığıyla öğrencilere yönelttikleri problemlere cevap verebilmeleri gereklidir. (Ö2)

İslâm'a karşı şüphe uyandıracak soru ve sorunlar üzerinden gençliğin dikkatinin farklı yönere çekilebildiğini ifade eden Ö2 kodlu katılımcı; şu ifadelerle önerisine örnek sunmuştur;

İslâm tarihindeki, karışık durumları öğrencilere daha iyi anlatmamız gerekiyor. Örneğin Aleviliği anlatırken, ben Hazreti Ali dönemindeki o siyasi olayları da anlatıyorum ki, o dönemde bile, Peygamber'in vefatından 10-20-30 sene sonrasında bile Müslümanlar nasıl bir fikir ayrılığına düşmüşler.

Bunları da öğrenciler bilsin ki, bugünün problemini doğru yorumlayabilsin. Biz her şeyi belli başlı kaynaklardan değil de daha geniş çaplı bir okumayla öğrencilere aktarabilirsek, öğrencilerin yanlış yollara sapmasını engelleyebiliriz. Diğer türlü, deizm de nedir, inanma, yanarsın, böyle bir şey yok, sen kafir mi oldun, ömür boyu cehennemde kalacaksın, tarzı söylemler öğrenciyi hiç etkilemiyor artık. Ondan ziyade hem İslâm'ı doğru öğretip, deizmin yanlışlarını öğrencilere daha iyi aktarabilmeliyiz. Tersine dışlayıcı söylemler, bize ve dersimize karşı nefret gözüyle bakmasına neden olabilecektir.

5. Aile kurumu güçlendirilmeli, aileler ergen psikolojisi vb. konularda bilinçlendirilmelidir. Evlilik öncesi aile okulu, evlilik sonrası anne-baba okulu tarzı zorunlu eğitimler vb. ile yapılabilir. Bununla birlikte, ailelere ulaşabilecek kanallardan (medya yahut cuma hutbeleri gibi), içeriği güncel yaşam ile uyumlu etkileşimler sağlanmalıdır. (Ö3, Ö8, Ö11, Ö16, Ö17, Ö19, Ö20)

Konuyla ilgili Ö17 kodlu katılımcı;

Ailelerin bu konuda çok bilinçli olması gerekiyor. Yani toplumda çok güzel şeyler de görüyoruz. İşte bu Diyanet'in 4-6 yaş kurslarında mesela. Anne babalar, çocuğu dinini öğrensin diye kurslara getiriyor. Ama bazı annelerin kıyafetlerine baktığımızda da aslında çok seküler bir hayat tarzı yaşadığını görüyoruz. İşte 'bir Fatıha okusun bize' falan gibi niyetle getiriyor ama kendi bilmiyor Fatıha'yı. Bu niyetlerin de, çok anlamlı olmadığını görüyoruz. Çünkü insanın hem kendi iç dünyasında hem çevresinde hem de ailesinde şahit olduklarının bir bütünlük arz etmesi gerekiyor. Yani inandığımız gibi düşünmeli ve düşündüğümüz gibi de inanmalıyız. Bu tam bir çerçeve oluşturmalı. Biz farklı şeyler yapıp çocuktan farklı şeyler beklersek ki, bu her alanda bu şekilde bir uyumsuzluk içine düşülebiliyor, etkili olmuyor. Öncelikle ailelerin iyi eğitilmesi, çocukları küçük yaşta bu konuda iyi eğitmeleri, kendilerinin ibadetlerine daha bilinçli ve şuurlu şekilde yaklaşmaları çok kıymetlidir.

İfadeleriyle mülakatımızın son sorusuna katkıda bulunmuştur.

6. Öğrenciler ile okul dışı faaliyetler kapsamında, isteğe bağlı karşılaştırmalı dinler tarihi yahut fikrî akımlar okumaları yapılabilir. (Ö4)

Öğrenciler isterse okuma yapılabilir. Bilinçlendirme açısından. Öğrenci okuyacak o kaynağı, sen de okuyacaksın. Biz de okuyacağız. Karşılıklı bir okuma ya da karşılıklı o gün okunacak bir makale ve o makalenin tartışması.” diyerek 6. öneriyi sunan katılımcı, “Doğru bilgiye ulaşmada güncel akımların dilini kullanmak ve öğrencinin buna vakıf olmasını sağlamak gerekli. Günlük jargondan ziyade bilimsel altyapısı olan şeyleri daha fazla okutmamız gerekir diye düşünüyorum. Üniversitede okutulan kitabın da ben lise öğrencisi tarafından anlaşılabilirliğini düşünüyorum. İşte karşılıklı akımların eleştirisi sunulabilir. Birbirlerine karşı eleştirileri sunulabilir.(Ö4)

İfadeleriyle bu okumaların yöntemi ve öğrenciye katkısı ile ilgili yorumda bulunmuştur.

7. Hz. Peygamberin (sav) ‘üsve-i hasene’ oluşunu en güzel şekilde ortaya koyan, İslâm'ın asli kaynağı Kur’ân-ı Kerim’e yönelmeli ve öğrencileri yönlendirmeli. (Ö5, Ö9, Ö10, Ö18)
8. Öğrenciler, doğru bilgiler sunan sitelere yönlendirilmelidir. (Ö7)
9. İnternet ortamında inanç konularını işleyen, öğrencinin dikkatini çelebilecek etkileşimli içerikler üretilmelidir. (Ö7, Ö9, Ö16, 20)

Sosyal medya gibi online mecralarda vakit geçiren gençliğin, İslâm aleyhtarı içeriklerin dışında İslâmî içerikli mesajlarla karşılaşması gerektiği belirten katılımcılardan Ö9 önerisini, “*Bence bizim günceli takip edip dengeli bir şekilde İslâmi mesajlar verebilen ve bu tarz farklı yönelimlere makul ve kısa cevaplar sunabilecek içerik üreticilerine ihtiyacımız var.*” diyerek ifade etmiştir.

10. Okul dışı etkinlikler kapsamında seminerler, alan uzmanları tarafından yapılacak konferanslarla öğrenciler bilinçlendirilmelidir. (Ö7, Ö9)
11. DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenleri kendinî sevdirebilmeli; her haliyle ahlâklı, dürüst, prensip sahibi bir duruş ile İslâm'ı temsil edebilmeli. (Ö5, Ö11, Ö13, Ö15)

Ö15, şu ifadelerle hâl ile örnekliğin önemini vurgulamıştır;

Şöyle bir geçmişe dönüp bakmak lazım aslında. Biz nasıl ikna olduk Müslüman olmaya. Bize hani işte hep anlatılır ya gök tanrı inancı vardı bizde. Türklerde tek tanrı inancı taşıyor da o yüzden biz iman ettik, Müslüman olduk vesaire. Yani bu kadar basit olamaz bu sorun cevabı. Yani biz Ahmet Yesevî, Yunus Emre'yi işte Mevlana'yı atlayarak bir soruna cevabını mümkün değil bulamayız. Ya da Hacı Bektaşî Veli'yi. Ahmet Yesevî kanalı ile gelen dervişler eliyle İslâm'ı muhtemelen kabul ettik. Hiçbir şey bilmeyerek kabul ettik aslında. Biz temsili olarak İslâm'ı gördük ve istedik. Birileri temsil etti, biz ikna olduk, biz de bir mümessil olduk yani. Bizim hatamız bence bugün o. Biz her şeyi dille anlatmaya çalışıyoruz. Temsil yok bizde. Doğruları konuşuyoruz ama temsilde hiçbir şey yok. Örnek olamıyoruz yani. Bence bizim en büyük eksliğimiz o. Ve biz zamanında bizim kodlarımız demek ki temsille İslâm olmaya müsaitmiş. Bugün de öyle olmalı.

12. Ebeveynlerin baskı uygulamaksızın, evladından beklediği hali ve tavrı öncelikli olarak kendinin kuşanması gereklidir. (Ö12, Ö17)

Ö12 kodlu katılımcı;

Aile çok dindar ama çocuk dinden soğuyor. Yine işi, sevgi çözer diye düşünüyorum. Çocuklara çok sevgi ve merhametle yaklaşmak, onlara gerçekten değer vermek. Bazen çocuklar anne babalarının belki de haddinden fazla ibadetle meşgul olmasını bile çekemiyor olabilir. Çok dindar aileler için

söylüyorum bunu. Çünkü öyle örnekler de var. Ailelerin çok fazla dindar olması, bir annenin çok aşırı derecede ibadete düşkün olması bazen çocuğu itebiliyor. Çünkü anne sürekli onunla meşgul veya sadece o zaman mutlu anne. Mutluluğu orada arayan bir anne varsa çocuk oraya da bir tepki geliştirebiliyor. Ve bu yine ailede çözülecek bir şey. Bunun okullarda çözülebilmesi bana çok zor geliyor açıkçası. Çocuklarımızla zaman geçiremiyoruz belki gözlerinin içine bile bakamıyoruz çoğu zaman.

diyerek mutedil olmayan dindarlığın gençte tepkisel bir karşı duruşa sebep olabileceğine değinmiştir.

13. Modern oluş ile dindar oluş arasında bir zıtlık ilişkisi bulunmadığı, bu iki olguyu iki uç konuma yerleştirmenin yanlışlığı ortaya konulmalıdır. (Ö12)

Katılımcı öğretmenlerimizin önerileri, derleme yapılarak on üç madde altında değerlendirilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hak ile batılın tarih boyunca devamlı varlığı ve aralarındaki çatışma, içinde bulunulan zamana ait farklı kavramlarla tezahür eder. Ortaçağ Kilisesine bir tepki hareketi olarak doğan deizm kavramı da günümüzde keskin bir din karşıtlığı tavrıyla ateizmi destekler bir görünüm arz etmektedir. Deizm, bir yönüyle tek Tanrıca bir imaj çizerken, diğer yönden materyalist, pozitivist, liberal özellikleri söylemlerine yerleştiren eklektik bir yapıya sahiptir.²³⁹

Modernizm adına, fütursuz tüketimin karşısında yer alan tüm görüşleri ve dolayısıyla dinî hedef tahtasına yerleştiren küresel ekonomik sistemler, gençlere hazcı alternatifler sunmaktadırlar. Özgürleştirme adı altında genci, hayatı anlamlı kılacak bir yaşam tarzı ile taçlandırmaktan uzaklaşmaktadırlar. Bu noktada ateizmin sert ve sevimsiz yüzüne nazaran deizm, daha yarayışlı bir görünüme sahiptir.²⁴⁰ Hem Tanrı'ya imanla genci ölüm sonrasına ait korkularından kurtarır, hem de hayatı anlık hazlarla tüketirken Tanrı'yı sessize alabilir.

Elinizde bulunan çalışma, yakın zamana kadar ülkemizde yaygınlaştığı savunulan deizmin, bugün lise öğrencileri arasında ne derece takipçisinin bulunduğu ve nasıl algılanıp değerlendirildiğine dair veri toplamak amacıyla ortaöğretimde din eğitim ve öğretimi yapan öğretmenler ile yapılan yüz yüze, sözlü görüşmelere dayanmaktadır. Bu bölümde çalışmanın sonuç ve öneriler kısmına yer verildi. Dinin Tanrı'sının ödünç alınıp, modernizmin talep ve ihtiyaçlarına set olacak sisteminin atıldığı, yarı mistik yaşam kültürü olan deizmin²⁴¹, Fatsa'daki liseli gençler özelinde, hâlihazırda takipçisinin bulunmadığı, yapılan değerlendirmede ulaşılan sonuçlardan biridir.

Katılımcı öğretmenlerimizin deizm tanımlarında, genel itibariyle ortak olan Tanrı'nın varlığına inanma, ancak yarattığı evrene müdahale etmediğine inanma hususlarında benzer ifadeler kullandığı, buna mukabil, ahiret inancı ve insanın sorumluluğu gibi deistlerin kendi içlerinde de ortak fikir beyan edemedikleri hususlara tanımlarında yer vermedikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların bir kısmı deizmin sorumluluktan, ibadetten kaçış vesilesi olması hasebiyle gençlerin merakını celbettiğine değinmişken, bir kısmı ise

²³⁹ Baloğlu, "Son Hurafe Deizm", 289-291.

²⁴⁰ Baloğlu, "Son Hurafe Deizm", 291.

²⁴¹ Baloğlu, "Son Hurafe Deizm", 296.

Tanrı tanımazlığın ürkütücü sonundan korkanlar için hem Allah'a iman ile imanından vazgeçmemiş olmak hem de İslâm'ın bireysel ve sosyal emir ve yasaklarının yükünden kurtulmak isteyecekler için deizm reklamının ülkemizde yapılmaya çalışıldığını vurgulamıştır.

Katılımcılara deizm hakkındaki bilgi birikimlerinin menşeyini sorduğumuz soruya lisans eğitimi sürecine işaret eden öğretmenlerin meslekte kıdemi iki ile on yıl arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Meslekte onuncu yılın üzerinde devam eden öğretmenlerimiz ise lisans eğitimi sürecinde “deizm” konusunun geçmediğini yahut üzerinde çok durulmadığını belirtmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, Türkiye’de deizm felsefi görüşünün yaygınlığı hususunda medya yansımaları sonrası, din öğretimi veren yükseköğretim kurumlarında konuya dair eğitime ağırlık verilebilmiştir.

İnançla ilgili soru sorma sıklığına dair katılımcılara sorduğumuz soruya verilen cevaplar; inançla ilgili merakın, araştırma ve sorgulamanın öğrencilerin başarı potansiyelleri ile doğrusal mahiyette ilişkili olduğunu göstermektedir. Başarı potansiyeli düştükçe çekince ve sonrasında da ilgi ve alakayı kesme oranı yükselmektedir. Fen lisesi ve proje liselerinde çalışan öğretmenlerin, inanç konularında daha fazla soruya muhatap oldukları, başarı potansiyeli düştükçe taklidî bir teslimiyetle soru sayısının düştüğü yahut ibadet konularına kaydığı dikkat çekmektedir. Katılımcılara göre; öğrencilerin inançla ilgili soru sormaları, bir inanç problemine işaret etmekten ziyade, bir şekilde karşılıklarına çıkan sorulara cevap bularak inançlarını takviye etmeye yöneliktir. Yahut sorun, inancı yaşam şekline dönüştürememe sorunudur ki, bunun arkasında birden fazla etken rol oynayabilmektedir.

Öğrencilerin sorduğu sorular; kötülük problemi başta olmak üzere, yaratılışın mahiyeti, İslâm’da kadının konumu, Tanrı’nın evrene müdahalesi gibi mevzularda çeşitlendiği gözlemlenmiştir. Öğrencilerin sordukları soruların mahiyetini etkileyen etmenler arasında en çok sosyal medya ve internet ortamının sunularına dikkat çekildiği değerlendirilmemizin sonuçlarındandır..

Öğrenci öğretmen ilişkisi baz alındığında öğrencilerin soru sormaktan yahut kendilerini ifade etmekten çekinmediklerini belirtilmiş, ancak sınıf ortamında arkadaş ortamının olumsuz yakıştırmaları, baskı ve dışlanma korkusunun öğrencide soru sormaya yönelik çekinceye sebep olabildiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte aile baskısının ve sosyal ortamın beklentilerinin de durumu etkileyebildiğine vurgu yapılmıştır. Katılımcılardan

meslekî ve teknik lisede görev yapan üç öğretmen ise öğrencilerin ilgi ve alakalarının olmayışı dolayısıyla sormadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, meslek edindirme amacı ile kurulmuş liselerde, akademik başarı potansiyeli düşük öğrencilerde dinî ve felsefî ilgi ve merakın diğer liselere görece düşük olduğu değerlendirilmesinin yapılmasına sebep olmaktadır.

Katılımcı öğretmenlerimizden yalnız biri halihazırda bir öğrencisinin deist olduğunu söylemiştir. Diğer öğretmenlerimiz ise deist öğrencilerinin olmadığını beyan etmiştir. 15 katılımcı, önceki senelerde de deist bir öğrenciyle karşılaşmadıklarını beyan ederken, yalnızca üç öğretmenimiz deizm dışında farklı felsefî akımlara mensup öğrencilerinin sayıca az da olsa bulunduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte öğrenciler deist yahut diğer akımlardan herhangi birini benimsediklerini ifade etseler bile, farklı zamanlarda yaptıkları konuşmalardan hareketle tam olarak ifade ettikleri gibi bu akımları takip etmediklerinin anlaşılmaktadır. Bu beyanlar, Fatsa’da lise gençliği içerisinde deizm akımının yaygın olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Öğrencilerin deizme dair bilgilerinin kaynağını sorduğumuz soruya verilen cevaplardan; Z kuşağının hızlı ve pratik yaşam tarzının, onun bilgi edinme yöntemlerine de yansıdığına ulaşılmıştır. Her türlü bilginin o anda araştırmıyor olsak bile önümüze düştüğü sosyal medyanın, bilginin doğruluğunu teyit ve tahkik edecek imkanlardan uzak bir kaynak olması, onu zararı faydasını aşacak bir ortam olarak değerlendirmemize sebep olmaktadır.

İbadetin mükellefe zorluğu o ibadete olan rağbeti inançtan bağımsız olarak olumsuz etkilediği görülmektedir. “İnançtan bağımsız” dememizin sebebi, katılımcılarımızın öğrencilerin büyük çoğunluğunun Müslüman olmalarına rağmen ibadetleri yapmıyor olduklarına yönelik beyanlarıdır. Günümüzde ibadetlerini bir düzen dahilinde devam ettiren Müslümanların oransal anlamda azaldığı değerlendirilmektedir.²⁴² Ünlü futbolcu Zinedine Zidane’nin kendisini ‘non-practising Muslim’ yani inanan ancak ibadetlerini aksatan, yapmayan, gerekli görmeyen şekilde tanımlaması²⁴³ gibi bizde de çoğunluk İslâm inanç esaslarına bağlı olduğunu söylemekte ancak ibadetleri ifa etmede hassas davranmamakta ya da davranmamaktadır.

²⁴² Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 295.

²⁴³ Bkz. <https://www.quora.com/Is-it-ironic-that-France-s-greatest-football-player-of-all-time-was-a-Muslim-Zidane> (Erişim tar. 10.06.2024)

Katılımcılarımız, hem aile ortamında, hem de sosyal çevrede iletişimin içeriğinin dünyevileştiğini belirtmişlerdir. Bunun, toplumsal değer yargılarımızı devam ettirebilmemiz önünde kayda değer bir engel olduğu vurgulanırken gençlerde gözlemediğimiz ancak olumsuz addettiğimiz tavır ve tutumların arkasında da aynı etmeni gözlemlememizin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların çoğuna göre ortaöğretim gençliğinin farklı İnançlara yönelmelerine sebebiyet veren durumların başında sekülerleşme ve sosyal medya kullanımını gelmektedir. Z kuşağının bu iki kaynaktan sürekli olarak akan uyaranların fazlalığı ve bununla birlikte daha komplike düşünce tarzının gençliğin farklı arayışlar içerisine girmesine sebep olmuş olabileceği değerlendirmemizin sonuçları arasında yer almıştır.

Ali Köse, İslâm'a giren İngilizlerle yaptığı görüşmelerden hareketle yazdığı makalede; İngiltere'de gençlerin, toplumun kendilerine akılcı bir mantıkla düşünmeyi, dinî konuları bu yaklaşımla sorgulamayı önermesi sebebiyle dinî ilgilerinin kaybolduğunu belirtir. Fakat bu gençler sonrasında modern-seküler ortamda bir anlam arayışı içerisine girmekte ve bunun neticesinde mühtedî, kilisenin uygulamalarını eleştirdiği noktalarda kendi düşüncelerine uyan yeni bir inanç sistemi olarak İslâm'ı kabul etmektedir.²⁴⁴ Gençlikte, seküler ortamın etkisiyle dinî ilginin azalması noktasında benzer bir portre çizen Fatsa'daki ortaöğretim gençliğinin ilerleyen yaşlarda nasıl bir yol takip edeceği ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, gençlik sosyolojisi anlamında aynı sosyal akımların etkisi altında benzer davranış modelleri ile karşılaştığımız gözlemlenebilmektedir.

Öneriler

Ortaöğretim gençliğinin kendilerine sunulan uyaranların olumsuz etkilerinden sıyrılarak objektif değerlendirme ve tahkik ile hakikati bulup ona uygun bir yaşam tarzı oluşturabilmeleri adına toplumsal boyutta yapılabilecek şeylere dair katılımcı öğretmenlerin önerilerinin bu kısımda zikredilmesi uygun bulunmuştur. Bu öneriler aileye, aile eğitimine, eğitim öğretim müfredatına, MEB yayınlarına, eğitimcilere ve toplumun geleceğini düşünen herkese yöneliktir.

- DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenleri; güncel dair yüzeysel bilgi seviyesinin üzerinde bilgi edinmeli, gündemi takip etmelidir. Öğrenci gündemine

²⁴⁴ Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, 206-213.

vâkîf olup ortak iletişim alanları üretebilmelidir. Bu, hizmet içi eğitim, seminer vb. isteğe bağlı uygulamalarla gerçekleştirilebilir.

- MEB kitaplarının içeriği öğrencilerin sorabileceği güncel soruların cevaplarını içermelidir. Örneğin; deizmi anlatmanın dışında deizm düşüncesinin tutarsızlıklarına yer vermesi gereklidir.
- Öğrencilerle birebir yakınlık kurmak, irtibatta olmak önemlidir.
- Öğretmenlerin, İslâm aleyhtarlarının öğrencilerin etkileşim halinde oldukları kanallar aracılığıyla öğrencilere yönelttikleri problemlere cevap verebilmeleri gereklidir.
- Aile kurumunun güçlendirilmeli, ailelerin ergen psikolojisi vb. konularda bilinçlendirilmelidir. Evlilik öncesi aile okulu, evlilik sonrası anne-baba okulu tarzı zorunlu eğitimler vb. ile yapılabilir. Bununla birlikte, ailelere ulaşabilecek kanallardan (medya yahut cuma hutbeleri gibi), içeriği güncel yaşam tarzı ile uyumlu etkileşimler sağlanmalıdır.
- Öğrenciler ile okul dışı faaliyetler kapsamında, isteğe bağlı karşılaştırmalı dinler tarihi yahut fikrî akımlar okumaları yapılabilir.
- Hz. Peygamberin (sav) ‘üsve-i hasene’ oluşunu en güzel şekilde ortaya koyan, İslâm'ın asli kaynağı Kur’ân-ı Kerim’e yönelmeli ve öğrenciler de yönlendirilmelidir.
- Öğrenciler, doğru bilgiler sunan sitelere yönlendirilmelidir.
- İnternet ortamında inanç konularını işleyen, öğrencinin dikkatini çekecek etkileşimli içerikler üretilmelidir.
- Okul dışı etkinlikler kapsamında seminerler, alan uzmanları tarafından yapılacak konferanslarla öğrenciler gündemi işgal eden akımların tutarlılık yahut tutarsızlıkları hususunda bilinçlendirilmelidir.
- DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenleri kendinî sevdirebilmeli; her haliyle ahlâklı, dürüst, prensip sahibi bir duruş ile İslâm'ı temsil edebilmelidir.
- Ebeveynlerin baskı uygulamaksızın, evladından beklediği hali ve tavrı öncelikli olarak kendinin kuşanması gereklidir.
- Modern oluş ile dindar oluş arasında bir zıtlık ilişkisi bulunmadığı, bu iki olgunun iki uç konuma yerleştirmenin yanlışlığı ortaya konulmalıdır.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Çalışmamız, Ordu'nun Fatsa ilçesinde ortaöğretim kademesinde din eğitim ve öğretimi alanında görev yapan öğretmenlerle yaptığımız yüz yüze görüşmelerden oluşmaktadır. Yapılan mülakatların yapılan zaman ve kişilerle sınırlı olduğu göz önünde bulundurulmalı, bu alanda öğrencileri ve velileri de kapsayacak mülakatlarla araştırma yapılmalıdır.
- Benzer çalışmalar yükseköğretim gören üniversite gençliği ile yapılmalıdır. Aynı şekilde yetişkinlik döneminin inanç yönelimlerinin gözlemlenebileceği çalışmalarla sosyal kuşatıcılığı sağlayacak çıkarımlarda bulunulabilir.

KAYNAKLAR

- Aliyev, Bahlul. *Structural Analysis of Islam According to Ernest Gellner*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Apaydın, Halil. *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilimkent, 2016.
- Aristoteles. *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1994.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Aytepe, Mahsum. “Deizm-Bilim İlişkisi ve İslâm Düşüncesi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1, (30 Mayıs 2017), 113-136.
- Baltacı, Ali. “Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Kuramsal Bir Analiz”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Akademik-Us İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/22, (5 Mayıs 2022), 1-23.
- Baltacı, Ali. “Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Sekülerleşme Eksenli Kuramsal Bir Analiz”, 12-13.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe Deizm*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Bilgin, Mehmet. “Bedensel ve Devinimsel Gelişim, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi İçinde”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Binnur Yeşilyaprak, Ankara: PEGEM Akademi Yayıncılık, 2004, 66-70.
- Bozkurt, Veysel. “Bursa’da Z Kuşağını Anlamak İçin”, *Kuşaklar Sosyoloji ve Z Kuşağı: Data Ne Söylüyor?*, ed. M. Yılmaz, İstanbul: Mümin Ceyhan Bursa Kültür Kaynakları Araştırma Kütüphanesi Yayını, 2023, 1-3.
- Bury, John Bagnell. *Fikir ve Söz Hürriyeti*, çev. Avni Başman. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959.
- Clarke, Samuel. “A Discourse Concerning Obligations Of Natural Religion and the Truth and Certainty of the Christian Revelation, Grand Rapids” Erişim 17 Nisan 2024. <https://plato.stanford.edu/entries/clarke/>
- Coşkun, İbrahim. *Ateizm ve İslâm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

- Çapçioğlu, İhsan. *Küreselleşme, Kültür ve Din*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Cevizci, Ahmet. “Deizm”, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Corfe, Robert. *Deism and Social Ethics*. Cambridge: Arena Books Publications, 2007.
- Daloğlu, Elif Sezi. *Çalışma Algısı Üzerine Kuşaklararası Bir Analiz*. İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Demiraslan, Esra. *Lise Öğrencilerinin Deizm Ve Ateizme Dair İlgili Bilgi Düzeyleri Ve Yaklaşımları Arasındaki İlişki*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Dorman, Mustafa Emre. *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali. “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, *MİSBAH: Çağdaş Din Çalışmaları Dergisi*, (3 Şubat 2022), 29.
- Er, Nurhıbe Büşra. *18-29 Yaş Grubunda Kendilerini Deist Olarak Tanımlayan Gençlerin Deizm Algısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Er, Nurhıbe Büşra. “Türkiye’de Spiritüel Arayışlar Deizm, Yoga, Budizm, Meditasyon, Reiki vb. Kitabı İncelemesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21, (30 Haziran 2022), 352.
- Erdoğmuş, Fatma Zehra. *Sosyal Değişim Sürecinde Dinî Hayat: Gerede Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Erdem, Hüsameddin. “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 109-111.
- Engin, Hatice, ve Armağan Yıldız. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Etlıcan, Gizem. *X ve Y Kuşaklarının Online Eğitim Teknolojilerine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

- Granhölm, Kennet, Marcus Moberg, Sofia Sjö. *Religion, Media, and Social Change*. New York, NY: Routledge, 2015.
- Gündoğar, Hamdi ve Muhammet Sait Yürgüç. “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı-Adıyaman Örneği”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 644-650.
- Gündoğar, Hamdi. “Müslüman kimliğine yönelen iki tehdit: Deizm ve Sekülerizm”, *Journal of Analytic Divinity* 4/2, (15 Aralık 2020), 245-257.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Nedentanrıçılık, Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993.
- Harmankaya, Merve. *Geçmişten Günümüze Deizm Ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma– Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği*. Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Harmankaya, Merve. *Geçmişten Günümüze Deizm Ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma - Dolapoğlu Anadolu Lisesi Ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği*. Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır, ve Faruk Karaca. “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53, (15 Haziran 2021), 198-199.
- Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Kandemir, Sibel. *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*. Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Karl Vorländer. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları, 2004.

- Kale, Ali ve Adem Gümüş. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Deizm Hakkındaki Görüşleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, (30 Aralık 2022), 372-374.
- Kale, Ali. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Deizm Hakkındaki Görüşleri”, 28-29.
- Karataş, Zeki. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1, (15 Ocak 2015), 62-80.
- Koç, Ayşe. *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Koç, Gülten. *Lise Öğrencilerin Deizm İnançına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Başakşehir Örneği)*. Isparta: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi Ve Genel Özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17(1), (1 Aralık 2004), 234.
- Koçak, Ahsen Büşra. *Toplumsal Çözülme ve Din Olgusunun sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi: Kayseri örneği*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koçak, Ahsen Büşra. *Toplumsal Çözülme ve Din Olgusunun Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Kayseri Örneği*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kütük, Selçuk. *Deizm*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019.
- Kümbetoğlu, Belkıs. *Sosyolojide Ve Antropolojide Niteliksel Yöntem Ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2021.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. Ankara: Serbest Kitaplar, 2004.
- Marulcu, Hasan Tefik. *İslâm Düşüncesinde İnsanın Yaratışı ve Evrim Teorisi İddiaları*. Isparta: Dilara Yayıncılık, 2021.

- Menküç, Dilek. *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ögcem, Ergin. *Ateizmden Deizme Antony Flew*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.
- Onur, Bekir. “Kuşak Kavramı ve Kuşaklararası Diyalog”, *Eğitim ve Bilim*, Erişim 18 Mayıs 2024. <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5461/1626>
- Osmanoğlu, Cemil. “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, *Bilimname* 27(2), (2 Ağustos 2014), 199.
- Peker, Hasan. “Tanrı Ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm Ve Yayılımı Üzerine”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (8 Haziran 2018), 13-42.
- Peker, Hasan. “Tanımlama Sorunsalı Bakımından Deizm Kavramına Kritik Bakış”, *İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi* 10, (8 Aralık 2021), 138-161.
- Seyrek, Ahmet. *Ateizm, Deizm, Agnostisizm*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2019.
- Şimşek, Seher. *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm Ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*. Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Toruntay, Hatice. *Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ulutaş, Yasin. “Deizme Götüren Sebepler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2, (30 Haziran 2021), 501-513.
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Wigelsworth, Jeffry. *Deism in Enlightenment England: Theology, Politics, and Newtonian Public Science*. London: Manchester University Press, 2009.
- Yoder, Timothy S. *Hume On God: Irony, Deism And Genuine Theism*. London: Bloomsbury Publishing, 2008.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.

Yücel, Mehmet. *Deizm ve Ateizm Çıkması*. İstanbul: Hay Kitap, 2019.

EKLER

EK 1: Etik Kurul Kararı

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

OTURUM TARİHİ	OTURUM SAYISI	KARAR SAYISI
29/02/2024	03	2024-33

KARAR NO: 2024-33

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN'ın "Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Gözünden Gençlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Ordu, Fatsa Örneği)" başlıklı çalışması etik yönden incelendi.

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN'ın "Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Gözünden Gençlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Ordu, Fatsa Örneği)" başlıklı çalışmasının etik yönden uygun olduğuna, toplantıya katılanların oy birliği ile karar verildi.

EK 2: Araştırma İzni

T.C.
ORDU VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-18802389-605.01-99688906
Konu : Araştırma İzni (Senem AYDIN)

27.03.2024

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : a) Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21.01.2020 tarihli ve 1563890 sayılı yazısı (Genelge 2020/2)
b) Ordu Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünün 22.03.2024 tarihli ve 0982926 sayılı yazısı.

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı tezli yüksek lisans programı 33115967500 T.C. kimlik numaralı öğrencisi Senem AYDIN'ın, "Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ve İmam-Hatip Meslek Dersleri Öğretmenlerinin gözünden Gençlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Ordu-Fatsa Örneği)" konulu bilimsel çalışmasına veri sağlamak amacıyla anket çalışması yapma izin talebine ilişkin ilgi (b) yazı ve ekleri, Müdürlüğümüz Araştırma Değerlendirme Komisyonu tarafından ilgi (a) genelge hükümleri doğrultusunda incelenmiş olup, uygulanmasında sakınca görülmemiştir.

Söz konusu anket çalışmasının, eğitim öğretim faaliyetlerini aksatmayacak şekilde olur ekinde yer alan imzalı ve mühürlü formun kullanılarak, öğrencilere ait çalışmaların veli izni doğrultusunda ve elde edilen verilerin herhangi bir haber, resmi özel web sayfaları, yerel ve ulusal basında paylaşılması kaydıyla, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı tezli yüksek lisans programı 33115967500 T.C. kimlik numaralı öğrencisi Senem AYDIN tarafından; ilimiz Resmî/Özel Lise Öğretmenlerine 2023-2024 eğitim ve öğretim yılı içinde okul müdürlüğünün sorumluluğunda gönüllülük esasına göre uygulanması Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Ramazan TÖNGEL
Müdür a.
Şube Müdürü

OLUR
Mehmet Fatih VARGELOĞLU
Vali a.
İl Millî Eğitim Müdürü

Ek :

- 1- Komisyon Kontrol Tutanağı (2 Sayfa)
- 2- Mühürlü Anket Formu (3 Sayfa)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Karşıyaka Mah. Atatürk Bulvarı No:336/B Altınordu/ORDU Dahili 1712
Telefon No : 0 (452) 223 16 29
E-Posta: ab52@meh.gov.tr
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>
Bilgi için: Ayşe ÖZCANLI (Strateji Geliştirme Şube Müdürlüğü)
Unvan : Şef
İnternet Adresi: ordu.meb.gov.tr Faks:4522250144

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evrak.sorumli.meh.gov.tr> adresinden: **a7a8-h4a7-3a9a-ha17-8dha** kodu ile teyit edilebilir.

EK 3: Mülakat Formu

MÜLAKAT FORMU

Öğrenim durumu:

Mesleki kıdem:

Çalıştığı okul:

- 1) Deizmi nasıl tanımlıyorsunuz?
- 2) Deizm hakkındaki bilgi birikiminizin kaynağı nedir? (Lisans eğitimi, kendi çabanız, öğretim programları için hazırlanmış içerikler vb.)
- 3) Deizm konusunun din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretim programları içerisinde yer alması hususunda neler söylersiniz? Gerekli buluyor musunuz?
- 4) Öğrencileriniz genel anlamda inançla ilgili sık sık soru sorarlar mı?
- 5) Öğrencilerinizin inançla ilgili sorunları olduğunu düşünüyor musunuz?
- 6) Kıyaslanacak olursa öğrencilerimizin sorduğu sorular daha çok dinin inanç boyutu ile mi ilgili yoksa ibadet boyutu ile mi ilgili?
- 7) Öğrencilerimizin sordukları soruları, sosyal ve fizyolojik gelişim aşamalarını baz aldığımızda kendinden oluşan bir merakı gidermek için mi yoksa farklı etmenlerin etkisiyle mi sorduğunu düşünüyorsunuz?
- 8) İnanç noktasında farklı yönelimi olan öğrencileriniz sizinle ders içi yahut bireyselde rahatça görüşünü paylaşır, savunur mu?
- 9) Genel olarak öğrencileriniz deizm hakkında hâlihazırda bir bilgiye sahipler mi?
- 10) Deizme ilgi duyan yahut kendi inancı olarak benimsediğini söyleyen öğrencileriniz var mı?
- 11) Son beş, altı yıldır deizmin gençler arasında artarak yayıldığını savunan görüşleri, tecrübelerinizden hareketle nasıl değerlendirirsiniz?
- 12) Varsa deizm yönelimi olan öğrencilerimizin size karşı ve derslerinize karşı tavır ve tutumları nasıldır?
- 13) Varsa deizme ilgi duyan öğrencilerinizin ibadetlere (namaz, oruç, tesettür vb.) karşı sergiledikleri tutum ve davranış hakkında gözlemleriniz neler?
- 14) Varsa deizme yönelimi olan öğrencilerinizin ahlaki anlamda değer yargıları ve bunların yaşantılarına yansımaları hakkında neler söylersiniz?
- 15) Varsa deizme ilgi duyan öğrencilerin aile ve sosyal ortamları hakkında neler söylersiniz?
- 16) Sizce öğrencilerinizin deizm hakkındaki bilgilerinin kaynağı nedir?
 - merak ile başlamış araştırmalar
 - konunun popüler oluşumun etkisiyle arkadaş ortamı
 - sosyal medya paylaşımları
- 17) Deizm yahut inançla ilgili farklı yönelimlerin sebepleri arasında hangi faktörlerin olduğunu düşünüyorsunuz?
 - Sekülerleşmenin yahut ibadetlerin hayatın akışına koyduğu sınırlara karşı isteksizliğin etkisi var mıdır?
 - Ergenlik döneminin gelişimsel özelliklerinin etkisi var mıdır?
- 18) Gelecekte deizmin gençler arasında yayılacağı düşüncesini nasıl değerlendirirsiniz?
- 19) Deizm yahut inançla ilgili sorunların çözümü noktasında neler yapılabilir? Önerileriniz paylaşır mısınız?
- 20) Eklemek istediğiniz bir husus var mı?

EK 4: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Bu katıldığınız çalışma bilimsel bir araştırma olup, araştırmanın adı 'Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Gözünden Gençlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Ordu, Fatsa Örneği)'dir. Bu çalışma, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarından Prof. Dr. Ali AKDOĞAN tarafından yürütülen bir çalışmadır. Bu çalışmanın amacı gençlerin deizm düşüncesini nasıl algıladıklarına ve nasıl tavrı aldıklarına dair öğretmen görüşlerine başvurmaktır. Bu çalışmaya katılırsanız sizden 30-35 dakika kadar zaman ayırmanız istenecektir. Bu çalışmada sizden mülakat sorularına samimi olarak cevap vermeniz beklenmektedir. Çalışmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Sizden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmeyecektir. Cevaplarınız tamamen gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir ve elde edilecek bilgiler bilimsel yayımlarda kullanılacaktır.

Çalışma, kişisel rahatsızlık verecek unsurlar içermemektedir. Ancak, çalışma sırasında sorulardan ya da herhangi bir nedenden ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz çalışmayı yarıda bırakıp çıkmakta serbestsiniz. Çalışma sonunda, bu çalışmayla ilgili sorularınız cevaplanacaktır. Bu çalışmaya katıldığınız için şimdiden teşekkür ederiz. Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak ve sorularınız için Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim elemanı Prof. Dr. Ali AKDOĞAN ile iletişim kurabilirsiniz.

Sorumlu Araştırmacı Prof. Dr. Ali AKDOĞAN
Telefon: 05337664896
E-posta: aliakdogan@odu.edu.tr

Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve istediğim zaman yarıda kesip çıkabileceğimi biliyorum. Verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayımlarda kullanılmasını kabul ediyorum.

Ad-Soyad

Tarih

İmza

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Senem AYDIN
Yabancı Dili	Arapça, İngilizce
Orcid Numarası	0009-0006-0958-8885
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10662986
Lise	Güngören Anadolu İmam Hatip Lisesi 2004-2008
Lisans	Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü 2008-2012
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri
Mesleki Deneyim	Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen)
Akademik Çalışmalar	

